TABULAR YIKILIYOR

IV

Prof. Dr. Ahmed Akgündüz

OSMANLI ARAŞTIRMALARI VAKFI YAYINLARI

(OSAV) OSMANLI ARAŞTIRMALARI VAKFI İŞL.
Zeynep Sultan Camii Sokak No: 29 Gülhane – İstanbul
Tel: 0212 513 40 33 Faks: 0212 511 34 78
www.osmanli.org.tr
osav@osmanli.org.tr

ISBN 978-975-7268-14-3 (tk)
ISBN 978-975-7268-41-3 (4.c)

Baskı: Mas Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mahallesi, Soğuksu Caddesi No: 3
34408 Kağıthane – İstanbul
Sertifika No: 12055
Tel: 0212 294 10 00 Faks: 0212 294 90 80
info@masmat.com.tr

İstanbul, Mart 2009

TABULAR YIKILIYOR IV'Ü TAKDİM EDERKEN

Tabular Yıkılıyor IV, kamuoyunun merak ettiği birbirinden dikkat çekici konularla karşınızdadır.

Asırlar boyunca bir kısım müsteşrikler, yani İslam ile ilgili peşin hükümle hareket eden bazı batılı bilim adamları ve bunların etkisinde kalan bazı Müslümanlar, Hz. Peygamber'i ve özellikle de Kur'an'ın bir suresine iffetine iftira sebebiyle konu olan Hz. Aişe ile evliliğini veya Hz. Aişe'nin namus ve haysiyetini dillerine dolamışlar ve hatta çok açık iftiralarla Müslümanların zihinlerini bulandırmışlardır. Biz bu kitaptaki ilk makalemizde bu iddiaları masaya yatırdık.

Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Devletin yeni bir İslam anlayışı ortaya koymak için faaliyetler gösterdiğini herkes biliyor. O günlerde bir dostum, Cumhurbaşkanlığı Denetleme Kurulunca yürütülen bu projeyi bana gönderdi ve benden görüşümü sordu. Ben o gün verdiğim cevapları aynen ve harfiyen yayınlamak istiyorum. Ama raporu yayınlamayacağım. Meraklı araştırmacılar, Raporun aslını bularak mukayese edebilirler. İlk defa bu Rapor, Tabular Yıkılıyor ile günışığına çıkıyor. Bu önemli mevzuları birbirinden farklı ama çok dikkat çeken mevzular takip ediyor.

Bunların dışında, dinsizler karşısında Müslümanın tavrının ne olması gerektiğine dair sorunun Bediüzzaman tarafından verilen cevabını; kitap vakfı ile alakalı İslami hükümleri; Bilinmeyen Osmanlı adlı kitabımıza yöneltilen bazı itirazların cevaplarını; dünyanın tartışma konusu olan Kudüs için önerilen Osmanlı Modelini ve nihayet İslam Hukukunda ve Osmanlı uygulamasında tüketici hakları ile alakalı ay-

rıntılı bilgileri ve nihayet İslam'da kadın dövme ile ilgili bazı değerlendirmeleri bu kitapta bulabileceksiniz.

İnşaallah serinin son kitabı olacak olan Tabular Yıkılıyor V'i de en kısa zamanda sizlerin istifadesine sunmaya çalışacağız. Gayret ve tebliğ bizden muvaffakıyet ise Allah'tan olduğuna gönülden inanıyoruz.

Rotterdam – Ocak 2009 Prof. Dr. Ahmed Akgündüz

İÇİNDEKİLER

TABULAR YIKILIYOR IV'Ü TAKDİM EDERKEN 3

§. 1. HZ. AİŞE'NİN RESULULLAH'LA EVLİLİĞİ VE İSLAM'A YAPILAN SALDIRILAR 9

I. İslam Hukukundaki Evlenme Akdinin Mahiyeti ve Hz. Aişenin Yaşı Meselesi 11
II. Hz. Peygamber'e Pedophile (Sübyancılık) ve Child Abuse (Çocuğa Cinsel Taciz) İsnadı Tam Bir İftira ve Tahriktir 13
III. Hz. Peygamber'in Hz. Aişe ile Evlenmesinin Hikmetleri? 14

§. 2. SOSYAL MUTABAKAT RAPORU ÜZERİNE TESBİTLER 17

I- RAPOR İYİ NİYETLE Mİ HAZIRLANMIŞ? (I. Ve II. Bölümler) 17
II- GELENEKSEL İSLAM VE GERÇEK İSLAM MESELESİNDE MİLLETE VE DEVLETE FAYDALI OLMAYACAK TESBİTLER (III. Bölüm) 20
1) Fıkıh Sadece Ferdî İçtihatların Tarihî Malzemesi Değildir............... 20
2) İstihsan ve Laiklik Arasında İrtibat Kurmak Yerinde Değilidir.......... 22
3) Şeri'at ve Teokrasi Kelimelerinin Doğru İzahı Bu Raporun En Hayırlı Yönü Olacaktır 23
4) İslam Muâmelât-ı Nâsı Da Düzenlemiştir... 25
5) Hükümet Şekli ve Cumhuriyet İle Alakalı Belirtilenler Önemlidir; Şûrânın Sınırları İyi Belirlenmelidir.. 29
III- LAİKLİK VE İSLAM HÜKÜMLERİNİN DEĞİŞKENLİĞİ DE YANLIŞ TAKDİM EDİLMİŞTİR (IV. BÖLÜM)... 32
IV- PEKİ DEVLET İLE MİLLET DAYANIŞMASI İÇİN NE YAPILMALIDIR?......... 36

§. 3. OSMANLI DEVLETİ'NDE HOŞGÖRÜNÜN HUKUKÎ TEMELLERİ 41

I. Osmanlı Devleti'nde Hoşgörünün Sınırları ve Kriteri 41
II. Batılıların Pax Ottoman dediği Osmanlı Barışı ve hoşgörüsü ne anlama geliyor?.. 42
III. Osmanlı hukuk sisteminin hukuklu bir hukuk sistemi olduğu iddialarının altında Osmanlı Hoşgörüsü yatmaktadır 49
IV. Osmanlıları, 400 atlı diye ifade edilen küçük bir aşîret halinden, cihan devleti haline getiren onların barış ve hoşgörüye verdikleri önemdir 55
V. Osmanlı'nın Barış ve Hoşgörü Beyânnâmesi 59

§. 4. ÜÇ MANEVİYAT KAHRAMANI 64

I- MUSTAFA SUNGUR AĞABEY; RISALE-İ NUR'UN SOFİ FİLOZOFU VE TERMOMETRESİ . 64
II- MEHMED KIRKINCI HOCAEFENDİ 68
III- M. FETHULLAH GÜLEN HOCAEFENDİ 72

§. 5. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ'NİN İNANÇSIZLAR KARŞISINDAKİ TAVRI VE TEBLİĞ METOTLARI 77

I-GENEL OLARAK İSLAMİYET AÇISINDAN İNSAN TABAKALARI VE BUNLARLA OLAN MÜNASEBETLER 77
II-BEDİÜZZAMAN'A GÖRE BİRİNCİ İLKE: MÜSBET HAREKETTİR 79
III-BEDİÜZZAMAN'A GÖRE İKİNCİ İLKE: DÜNYA BARIŞINI KORUMAKTIR 82
IV-BEDİÜZZAMAN'A GÖRE KUR'AN BÜTÜN İNSANLAR İÇİN RAHMETTİR VE İNANÇSIZLAR DA KUR'AN'A MUHATAPTIRLAR 83
V-BEDİÜZZAMAN'IN ESERLERİNDEN DİNSİZLE DİYALOG ÖRNEKLERİ 86
VI-BEDİÜZZAMAN'A GÖRE DİNSİZ MİLLET YAŞAYAMAZ VE YARATILIŞ İNKÂRI REDDEDER 89

§. 6. OSMANLI HUKUKUNDA VAKFIN KONUSUNU TEŞKİL EDEN MALLER VE KİTAP VAKFI 96

I-GENEL OLARAK 96
II-DİĞER İSLÂM HUKUKÇULARINA GÖRE 97
III-HANEFÎ MEZHEBİ VE OSMANLI TATBİKATI 99
1) Genel Kaide: Mevkufun Akar Olması Şarttır 100
2) İstisnalar 101
A) Hakkında Nass Bulunan Menkuller (Vakfına Zaruri İhtiyaç Bulunan Menkuller) 102
B) Örfen Vakfı Câiz Görülen Menkuller 105
C) Akar'a Tabi Olan Menkuller 108
D) Hakk-ı Kararlı Menkuller (Ağaç Ve Bina Vakfı) 110
3) Kitap Vakfı 112

§. 7. 'BİLİNMEYEN OSMANLI' ADLI KİTABIMIZA YÖNELTİLEN TENKİTLER VE TENKİT AHLAKI 115

I-KİTAP HAKKINDA NELER SÖYLENDİ? 115
II- TENKİT VE TARTIŞMANIN ÖLÇÜLERİ 117
III- KİTABA YÖNELTİLEN OLUMSUZ TENKİTLER 119
IV- BİR TENKİD'İN SERÜVENİ 121

§. 8. KUDÜS'TE OSMANLI MODELİ 125

I- ÜÇ MUKADDES DİNİN ORTAK BAŞŞEHRİ: KUDUS 125
II- MÜSLÜMANLAR GAYR-İ MÜSLİMLERE NASIL DAVRANDI? 127

1- Hz. Ömer'in Kudüs'ü Feth Ettiğinde Gayr-i Müslimlere Verdiği İmtiyaz Fermanı 128
2- Selahaddin-i Eyyubi'nin Verdiği Ferman 134
3- Fatih Sultan Mehmed'in Kudüs İle İlgili Fermanı 136
4- Yavuz'un Kudüs'tekilere Tanıdığı Haklar 141
5- Diğer Padişahların Verdikleri Fermanlar 147
III- KUDÜS'TEKİ MUKADDES MEKÂNLARIN TESBİTİ 147
1- Hıristiyanlara Ait Mukaddes Mekânlar 148
2- Müslümanlara Ait Mukaddes Mekânlar 150
3- Yahudilere Ait Mukaddes Mekânlar 151
IV- KUDÜS'TE ÇÖZÜM: OSMANLI MODELİ VE GEÇİCİ OLARAK BM'YE DEVİRDİR 151

§. 9. İSLAM'DA KADININ DÖVÜLMESİ MESELESİ VE BAZI YANLIŞLARIN TASHİHİ 153

§. 10. KUR'AN ALLAH'IN KELAMIDIR VE HER ASRA HITAB EDER 157

§. 11. II. BÂYEZİD DEVRİNDE HAZIRLANAN KANUNLAR ÇERÇEVESİNDE OSMANLI DEVLETİNDE TÜKETİCİ HAKLARI 160

I-ESNAF TEŞKİLÂTI 160
1) Osmanlı Devletine Kadar Durum; Fütüvvet Ve Ahî Teşkilâtı 160
2) Osmanlı Devletinde Esnaf Teşkilâtı Ve Loncalar 162
II- OSMANLI DEVLETİ'NDE TÜKETİCİNİN KORUNMASINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER NELERDİR? 165
1) Kalitenin Kontrol Edilmesi: Çaşni Dutulması 166
2) Narh Sisteminin Uygulanması 170
3) Ölçü Ve Tartıların Kontrol Edilmesi 180
4) Alım-Satımın Belli Kurallara Bağlanması Ve Teftişi 181
5- Belediye (İhtisâb=Hisbe) Teşkilâtının Tüketiciyi Korumaya Yönelik Yetkileri 183
A) Osmanlı Devletine Kadar Belediye (Hisbe) Teşkilâtı ve Görevleri 183
B) Osmanlı Devletinde Belediye (ihtisap) Teşkilâtı 186
6) Tahsis ve stok yönteminin tüketiciyi korumak üzere kullanılması . 191
7) Osmanlı devletinde iddihar, ihtikar ve spekülatif kazançların önlenmesi yönünde ne tür uygulamalar görülmektedir? 192
8) Osmanlı Devleti'nde Tekelci Eğilimlerin Önlenmesi 197
9) Kaçakçılığın Önlenmesi 199
10) Osmanlı Devleti'nde Üretici ve Aracı Kişilerin Korunması 201
III- OSMANLI DEVLETİNDE ETMEKÇİLER FIRINDA YAKILDI MI? 207
1-Osmanlı Hukukunda İnsanı Değil, Diğer Hayvanları ve Hatta Ağaçları Dahi Yakmak Caiz Değildir 208

2- Peki Etmekçilerin Cezası Neydi? *209*
3-Osmanlı Hukukundaki Tazir Cezaları Ve Çeşitleri Bellidir *211*

INDEKS..**215**

§. 1. HZ. AİŞE'NİN RESULULLAH'LA EVLİLİĞİ VE İSLAM'A YAPILAN SALDIRILAR

Asırlar boyunca bir kısım müsteşrikler, yani İslam ile ilgili peşin hükümle hareket eden bazı batılı bilim adamları ve bunların etkisinde kalan bazı Müslümanlar, Hz. Peygamber'i ve özellikle de Kur'an'ın bir suresine konu olan Hz. Aişe ile evliliğini veya Hz. Aişe'nin namus ve haysiyetini dillerine dolamışlar ve hatta çok açık iftiralarla Müslümanların zihinlerini bulandırmışlardır. Emsalsiz bir hukuk ve hayat sistemi, İslamiyet gibi benzersiz bir din, olağanüstü bir ibadet hayatı, benzeri görülmemiş bir dua, bütün dünyaya ulaşmış bir davet ve nihayet mucizane bir imanı bulunan böyle bir Peygamber hakkında bu tür iddiaları ileri sürmek, yerde durup gökteki yıldızları ve güneşi çakıl taşıyla vurmaya çalışan çocukların hallerine benzemektedir. Ancak bu çocukların da durdurulması gerekir. En azından bu çakıl taşlarının semaya ulaşamayacağı güneşin âşıklarına açıklanmalıdır.

Sene 1980. Erzurum Üniversitesi Camiindeyiz. Ziraatı bitirmek üzere olan bir genç yanıma geldi. Hocam benim imanım tehlikede. Lütfen bana yardımcı olun dedi. O sırada komünizm çıldırmış ve gençleri etkisi altına almıştı. Hemen bir odaya çekildik. Derdin nedir? Diye sordum. Bana cevabı şu oldu: Hocam, bugün sınıf arkadaşlarımla münakaşa eyledim. Hz. Aişe'nin evliliği konusunda. 6 yaşında Hz. Peygamber ile evlendiği ve hâşâ sübyancı olduğu doğru mu? Benim cevabım farklı oldu ve bir soru şeklinde devam etti: Senin baban ne iş yapar? Hocam ihtilal öncesi Edirne'nin bir kazasında Belediye Başkanı idi. Ben devam ettim: Sorma, baban hakkında acı bir haber var. Bana gelen habere göre, baban komşunun 6 yaşındaki kızıyla evlenmiş deyince delikanlı heyecanlandı ve sinirlendi: Olamaz Hocam. Babam dürüst bir adamdır dedi. Ben de cevabı devam ettirdim: Genç arkadaşım, senin Hz. Peygamber'e olan imanın babana olan imanından daha zayıfmış. Nasıl uygunsuz şeyleri babana yakıştıramazsın da Hz. Peygamber'e yakıştırırsın? Bu cevap üzerine hayrete düşen genç, şu cümleleri arka arkaya söylemeye başladı: Biz Hz. Peygamber'i yeteri kadar

tanımıyoruz. Babamıza güvendiğimiz kadar güvenmiyoruz. Bütün kâinata rahmet olarak gönderilen bir peygamber, nasıl olur da bazı münafıkların yaptıkları suçlamaları hak edebilir?

Ben de ona, bir büyük İslam Âliminin tespitlerini aktarmaya çalıştım:

On beş yaşından kırk yaşına kadar, hem de insanda cinsi hararetin ağır bastığı ve nefsi arzuların galeyana geldiği bir zamanda, dost ve düşmanların ittifakı ile, tam bir iffet ve eksiksiz bir masumiyet içinde Hz. Hatice gibi yaşlı bir tek kadınla namuslu ve şerefli bir hayat yaşayan bir zatın, kırk yaşından sonra yani vücuttaki cinsi hararetin durduğu ve nefsi arzuların azaldığı bir zamanda, birden fazla hanımla evlenmesi, elbette ki başka hikmetlere ve sebeplere dayalı olduğunu zerre kadar aklı olan anlar. Biraz sonra Hz. Aişe ile ilgili olanlarını özetlemeye çalışacağız. Başta şunu ifade edelim ki, Hz. Peygamber'in sözleri gibi, fiilleri, halleri, tavır ve hareketleri de Din'in, Şeri'atın ve dini hükümlerin kaynağıdır. Hayatının görünen ve herkesçe müşahede edilen kısmını sahabeler bize naklettikleri gibi, özel hayatında bize örnek olacak ve kaynak teşkil edecek hal ve tavırlarını ise, onun hanımları bizlere nakletmişlerdir. Hemen hemen dinin ve hukuki hükümlerin bir manada yarısı, hanımları yoluyla Ümmete tebliğ olunmuştur. Demek bu büyük göreve, birden fazla ve hayat tarzı ve ahlak itibariyle farklı hanımların bulunması zaruridir[1].

Bu genel girişten sonra şimdi özellikle Hz. Aişe ilgili konuyu biraz daha yakından görelim:

---

1. Bediüzzaman, Mektubat, Yedinci Mektub, Sözler İstanbul 1994, sh. 25-27; 205 vd.

I. İSLAM HUKUKUNDAKİ EVLENME AKDİNİN MAHİYETİ VE HZ. AİŞE'NİN YAŞI MESELESİ

Maalesef yapılan tartışmalar bazı konular nazara alınmadan yapılmaktadır. Bunları çok kısa bir şekilde de olsa özetlemekte yarar vardır:

1) İslam Hukukunda evlenme akdi, karı ve kocanın karşılıklı rıza beyanlarına dayanan bir sözleşmedir. Ancak özellikle günümüz hukuku açısından önemli bir fark bulunmaktadır. Bu evlenme sözleşmesi yani nikâh akdi ile fiilen evlenme yani karı-kocanın aynı evde bir araya gelmeleri tamamen ayrı bir olaydır. Batı literatüründe evlenmeye contract of marriage (huwelijk) ve karı-kocanın evlilik hayatına başlamasına ise consummation of marriage (voltrekking) denmektedir. Evlilik akdi her yaşda yapılabilir. Ancak evlenme dediğimiz fiili evlilik ancak ergenlikten sonra mümkündür.

2) Bir diğer önemli konu da evlilikte vekâlet konusudur. İslam Hukukunda özelikle evlilik akdinde vekâlet geçerlidir. Baba ve dede, sadece akdi yapmak açısından küçüğün yetkili kanuni temsilcileridirler. Birinci hüküm de nazara alındığında, bir baba kızını, beş veya altı yaşında iken elli yaşındaki bir insan ile evlendirebilir, yani evlenme sözleşmesini yapar. Ancak karı-koca hayatına başlamaları için ergenlik ve evliliğe fizik itibariyle hazır olma şartı aranır.

3) Daha küçük yaştayken ergenlik yaşına ulaşan kadın veya erkek evlilik hayatına başlama konusunda *seçimlik hak* sahibidir. Biz buna ergenlik muhayyerliği (hıyar'ul-büluğ) diyoruz. Şimdi A isimli bir Müslüman erkek beş yaşında iken, babası tarafından 40 yaşındaki bir hanımla evlendirildi ise veya tam tersine 5 yaşındaki bir kadın 50 yaşındaki erkeğe nikâhlandıysa, bu dinen ve hukuken mümkündür; ancak evlilik akdinin devamı ve karı-koca hayatının başlaması küçük olan ve ergenlik çağına ulaşmayan tarafın iradesine ve isteğine bağlıdır. Eğer babası veya dedesi tarafından çocuk iken yapılan evliliği ergen olan bu erkek veya kız tasdik ederse, evlilik devam edecektir. Aksi takdirde evlilik sona erecektir.

4) Bilinmesi gereken bir konu da şudur: Özellikle Arap Yarımadası gibi sıcak memleketlerde kız çocuğunun ergenlik yaşı ve olgunlaşma çağı, Avrupa gibi soğuk memleketlere göre çok farklıdır. İslam Hukukuna göre ve tabii ki sıcak memleketlerde görülen gerçeğe göre, bir kız çocuğu 9 yaşından itibaren ergenlik çağına ulaşabilir.

Bu dört gerçeği nazara aldığımızda Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber ile evlenme çağı konusunda ciddi hatalar ve çarpıtmaların yapıldığı hemen ortaya çıkmaktadır. Zira Hz. Aişe'nin bizzat kendi ifadelerini nakleden Buhari'nin rivayetleri dahi dediklerimizi teyit etmektedir. Hatta konunun başlığı dahi 'Hz. Peygamber'in Hz. Aişe ile evlilik akdi ve fiili evlilik hayatının başlaması' şeklindedir. Bu başlık altında nakledilen rivayet aynen şöyledir: 'Nakledildiğine göre Hz. Aişe şöyle nakletmektedir: Hz. Peygamber benimle 6 yaşında iken evlenme akdini yaptı veya nişanlandı. Ancak O'nun evine gidip evlilik hayatının başlaması 9 yaşından sonraydı[2]'. Mesele burada gayet açıktır. Evlenme akdinin yapıldığı tarih ile evliliğin fiilen başladığı tarih birbirine karıştırılmakta veya kasten tahrif edilmektedir.

Bu durumda Hz. Peygamber'in 6 yaşında nikah akdini yapıp ergenlik çağında yani 10 yaşında da evlenmesi asla dine ve yaratılışa aykırı değildir. Kaldı ki bu konuda tarihi bir inceleme yapan hukukçu ve tarihçiler, meselenin daha farklı boyutlarda olduğunu nakletmektedirler. Bilindiği gibi, Hz. Aişe, Ümm-i Ruman ile Ebubekir'in kızıdır ve 614 yılında dünyaya gelmiştir. Daha önce Cübeyr isimli bir sahabe ile nişanlanmak üzere iken, Hz. Ebubekir'in arzusu üzerine Hz. Peygamber ile nişanlanmış veya nikâh akdi yapılmıştır. Kaynakların verdiği bilgiye göre Hz. Fatıma'dan beş yaş küçüktür ve Hz. Fatıma da peygamberlik gelmezden beş yıl evvel dünyaya gelmiştir. Bu göstermektedir ki, Hz. Aişe Hz. Peygamber ile nişanlandığı veya nikâh akdi yapıldığı zaman en az 9 ila 10 yaşlarındadır. Bizzat Hz. Aişe'nin, Kur'an'daki Kamer Suresin indirildiğinde kendisinin çocuk olduğunu söylemesi ve

---

2 Buhari, Bab 58, No: 234-236.

hatta bazı ayetleri hatırlaması, bu surenin ise kesin bir şekilde peygamberliğin gelişinin altıncı yılına rastlaması, tarihi sonuçları itibariyle nişanlanma veya akdin yapılması tarihinin en az 9 ile 10 yaş olduğunu göstermektedir. Zira nikâh akdinin yapılışı veya nişanlanmanın Peygamberliğin 10. yılında ve Şevval ayında yapıldığı kesindir. Nitekim İbn-i Sa'd'ın Tabakat'ındaki bir rivayet de açıkça bu noktayı ifade eylemektedir. Evlilik akdi veya nişanlanma ile fiili evliliğin arsında üç veya dört yıl olduğu ise bizzat Hz. Aişe tarafından nakledilmektedir ki, fiili evlilik yaşı asgari 13 veya 14 olmaktadır[3]. Hatta son zamanlarda yapılan araştırmalar, bu yaşın 17 veya 18 olduğu yönündedir.

Bir noktanın daha altını çizmek gerekir ki, İncil ve Tevrat'an öğrendiğimize göre, bir kısım ilahi hikmetler sebebiyle, Hz. İbrahim 86 yaşındayken 18 yaşındaki Hacer'le; Hz. Davud yeni ergen olmuş bir genç kızla; Hz. Yusuf 12 yaşındaki bir kızla evlenmişlerdir[4].

II. HZ. PEYGAMBER'E PEDOPHILE (SÜBYANCILIK) VE CHILD ABUSE (ÇOCUĞA CİNSEL TACİZ) İSNADI TAM BİR İFTİRA VE TAHRİKTİR

Maalesef asırlar boyunca doğubilimcileri tarafından ağızlarda sakız gibi çiğnenen ve Hz. Peygamber'in şahsiyetini hakaret için kullanılan iki iftira var:

A) Bunlardan birinci iddia Hz. Peygamber'in yukarıda gerçeği anlatılan evliliği kullanılarak sübyancı olduğu iddiasının tekrarlana gelmesidir. Asırlarca İslam âlimleri bu hezeyanlara cevap vermişlerdir. Ancak gerçeği bilmemizde yarar vardır. Sübyancılık (pedophile), çocukların cinsel arzularda tercih edildiği bir sapıklık. Bilim adamları bu hastalık için belli kriterler açıklamaktadırlar. En önemlisi devamlı ola-

---

3 Living Thoughts of the Prophet Muhammed, 1992 USA, sh. 30; İbn Cerir Taberi, Tarih_ul-Umem vel-Muluk, IV, sh. 50; İbn'ül-Kesir, E-Bidaye vel-Nihaye, VIII, sh. 346; Zahid Aziz, Age of Aisha at time of Marriage.

4 Bkz. Catholic Encyclopedia, İlgili Maddeler.

rak ergen olmamış çocuk tercihidir. Hz. Peygamber'in evlilik hayatını tahlil ettiğimizde, önce dul ve 40 yaşındaki Hz. Hatice ile evlendiğini; sonra en az ergenlikten sonra ve kuvvetli ihtimal 13 yaşından itibaren Hz. Aişe ile evlendiğini; sonra 22 yaşındaki yine dul olan Hz. Ömer'in kızı Hafsa ile evlilik yaptığını; bunu 30 yaşındaki Zeyneb ile evliliğinin takip ettiğini; 26 yaşındaki Ümm-ü Seleme'nin de 38 yaşındaki Cahş kızı Zeyneb'in de dul olduklarını hatırlatalım. Yani Hz. Peygamber'in hayatına giren hanımlarının % 91'i 17 yaş üzerinde olduğu görülmektedir. Dul olan kadınlar ise % 75'i teşkil etmektedir. Bilimsel istatistikler, bu iddiaları ileri sürenlerin ancak akıl hastası olabileceklerini gözler önüne sermektedir. Bunu bir Batılı'nın cümleleriyle taçlayalım:

'Arap olan Peygamber Muhammed'in hayatını ve karakterlerini inceleyerek O'nun neler öğrettiğini ve nasıl bir hayat yaşadığını bilen insanların O'na saygıdan başka bir duygu taşımaları mümkün değildir.'[5]

B) Hz. Peygamber'e yöneltilen ikinci bir itham da hâşâ onu *child abuse* yani çocuklara cinsel tacizde bulunduğu iddiasıdır. Buna cevap vermeye bile değmez. Ancak gerçeği hatırlatmak için şunu zikretmekte yarar vardır. Devamlı olarak çocuklara acı ve şiddet çektirerek zevk alma diye tarif edilen bu hastalığın hiçbir kriteri Hz. Peygamber'de bulunmamaktadır. Hz. Peygamber, nefsi duyguları için değil, belki hem insanlığa ve hem de İslam'a yararlı olmak için Hz. Aişe ile evlenmiştir.

III. HZ. PEYGAMBER'İN HZ. AİŞE İLE EVLENMESİNİN HİKMETLERİ?

Başta ifade ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in sözleri gibi, fiilleri, halleri, tavır ve hareketleri de Din'in, Şeri'atın ve dini hükümlerin kaynağıdır. Hayatının görünen ve herkesçe müşahede edilen kısmını sahabeler bize naklettikleri gibi, özel hayatında bize örnek olacak ve

---

5 Annie Besant, The Life and Teachings of Muhammad, Madras 1932, sh. 4.

kaynak teşkil edecek hal ve tavırlarını ise, onun hanımları bizlere nakletmişlerdir. Hemen hemen dinin ve hukuki hükümlerin bir manada yarısı, hanımları yoluyla Ümmete tebliğ olunmuştur. Demek bu büyük göreve, birden fazla ve hayat tarzı ve ahlak itibariyle farklı hanımların bulunması zaruridir. İşte bu görevi yapan hanımlarının başında Hz. Aişe gelmektedir.

Hz. Aişenin evliliğinin hikmetlerini üç ana grupta toplamak mümkündür:

- En yakın arkadaşı olan Hz. Ebubekir'in arzusunu yerine getirmesi ve onunla olan arkadaşlık bağlarını kuvvetlendirmesi.
- İslam hukukunun kaynaklarından bir olan sünnetini ümmete tebliğ etmek ve özellikle de aile hukuku konularında önemli bir merci olmak üzere zeki bir kadın olan Hz. Aişe'yi yetiştirmek.
- Allah tarafından ona verilen kabiliyetleri evlilik yoluyla ortaya çıkarmak. Zira bizzat Hz. Aişe'nin naklettiği bir hadis bu manayı açıklamaktadır: 'Resulullah bir gün buyurdu: Ben seni rüyamda üç defa gördüm. Melek seni bana getirdi ve senin üzerinde ipek bir elbise vardı. Melek bana bu hanımın benim teselli arkadaşım olacağını belirtti ve yüzünü açarak bana gösterdi. Sen rüyamda bana gösterilen o hanımsın.'[6]

Hz. Aişe'nin hayatı bu söylenenleri desteklemektedir. Hanımlar arasında hiç biri onun ulaştığı bilim seviyesine ulaşamamıştır. Hz. Peygamberin hadislerini en çok nakleden ve kendilerine müksirûn denilen ilk dört sahabenin arasında yer almaktadır (diğer üçü Ebu Hureyre, Abdullah bin Ömer, Enes bin Malik). Hz. Aişe 2210 hadis nakletmiş ve bunlardan 174 Buhari ve Muslim'n ittifakla naklettikleri arasına girmiştir.

---

6 Muslim, II, sh. 285.

Hz. Peygamberin âlim sahabeleri, her zaman onun ilminden yararlanmışlardır. Hukukçu sahabe Ebu Musa El-Eş'ari şöyle demektedir: 'Biz sahabeler, herhangi bir hukuki meselede sıkıntıya düştüğümüzde hemen Aişe'den sorardık. Gerçekten Peygamber'den sonraki 50 yıllık hayatını İslamı yaymaya ve ilim dağıtmaya tahsis etmiştir. Onun hakkındaki en güzel söz Hz. Peygamber'indir:

'Aişe'nin diğer hanımlara üstünlüğü serid yemeğinin (et ve döğmeden oluşan bir yemek) diğer yemeklere üstünlüğü gibidir. Erkekler belli manevi makamlara ulaşabilirler. Ancak Meryem ve Asiye dışında onun ulaştığı makama kadınlardan kimse ulaşamayacaktır.'

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in Hz. Aişe ile evlenmesindeki hikmet, bir kısım sapık insanların iddia ettiği gibi cinsi sapıklıklar değil, belki ilahi hikmet icabı kabiliyetli yaratılan Hz. Aişe'nin kabiliyetleri doğrultusunda İslam'ın nakledicisi ve hamisi olmasıdır. Müslümanlar olarak bizler, aksini iddia eden gayr-i Müslimleri de, bu gerçekleri görmek üzere Hz. Muhammed'in hayatını Kur'an ve Sünnet kaynakları ışığında incelemeye ve bu söylediklerimizi tahkik etmeye çağırıyoruz.

'Ben O'nun hayatını inceledim. Harikulade bir insan ve bana göre Hristiyan karşıtı da değil. En doğru adıyla insanlığın kurtarıcısı. Bazılarınca diktatör diye anlatılmaya çalışılan bu insan, modern dünyamızda olsaydı, insanlığa barışı ve huzuru getirmeyi başarırdı. Ben inanıyorum ki, O'nun peygamberliği yakın gelecekte Avrupa'da da kabul edilecektir.'[7]

---

7 George Bernard Shaw, The Genuine Islam, I, No: 81936.

§. 2. SOSYAL MUTABAKAT RAPORU ÜZERİNE TESBİTLER

Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Devletin yeni bir İslam ortaya koymak için faaliyetler gösterdiğini herkes biliyor. O günlerde bir dostum, Cumhurbaşkanlığı Denetleme Kurulunca yürütülen bu projeyi bana da gönderdi ve benden görüşümü sordu. Ben o gün verdiğim cevapları aynen ve harfiyen yayınlamak istiyorum. Ama raporu yayınlamayacağım. Meraklı araştırmacılar, raporun aslını bularak mukayese edebilirler.

I- RAPOR İYİ NİYETLE Mİ HAZIRLANMIŞ? (I. VE II. BÖLÜMLER)

Türkiye'de din ile devlet ve devleti idare edenlerle millet arasında çok ciddi bir uçurumun olduğu bir gerçek. Bu uçurumun en önemli kaynağı, insaniyet, ahlak ve dinde yaşanan çözülmelerdir. Bu çözülüş, insan şahsiyetindeki aslî değerleri dumura uğratmaktadır. Neticede dinin yol gösterici, bütünleştirici, muhabbet ve emniyeti tesis edici özelliği zaafa uğramaktadır. Sosyal bünyedeki bu değişimi, şu şekilde formüle edebiliriz: Dinî hislerdeki çözülme, cemiyet hayatında lakaytlık ve laubaliliği doğurmaktadır. Lakaydlık ve laubalilik, fikir ve hayatta sapıklığı netice vermektedir. Fikir ve hayatta sapma ise, anarşiyi doğurmakta ve sürekli beslemektedir. Bu sebeple devlet-millet meselesine çözüm ararken, teşhis isâbetli yapılmalıdır. Anarşinin kaynağının din ve ahlakta yaşanan çözülme olduğu aslâ unutulmamalıdır.

Uzun vadede en sağlıklı ve belki de tek çözüm, "**ihyây-ı dinle olur bu milletin ihyâsı=Bu milletin ihyâsı dinin ihyâsıyla mümkündür**" reçetesidir. Hayatın hayatı ve hayatın esası dindir. Bu ülkede dini ihyâ etmeden, dinî hissiyâtı canlı tutmadan hayatı ihyâ etmek mümkün değildir. İşte bu rapor, bu acı yaraya parmak basmak için kaleme alınmış ve bazı istisnalar dışında 1. sayfadan 35. sayfaya kadar her akl-ı selimin kabul edeceği tesbitlere yer vermiştir.

Bu istisnalardan bazıları şunlardır:

a) En başa alınan Mustafa Kemal'e ait söz mutlaka çıkarılmalıdır. Zira onun sözlerinin doğma olmadığını beyanın yanında açıkça ve aynı hitabenin siyak ve sibakında nassın yani Kur'an ve sünnet metinlerinin reddi vardır. Aynı söz 34. sayfada da mevcuttur.

b) Aklî ilimlerin ihmali konusu güzel işlenmiş ancak biraz fazla suçlayıcı olmuş. Osmanlı eksenli olarak şunlar da zikredilebilir: Osmanlı Devleti'ni geri bırakan ve hatta yıkan sebeplerin biri devletteki ilmiye sınıfının bozulmasıdır. İlmin yerini cehâletin alması, Osmanlı Devleti'ni batırmıştır. İlmiye sınıfının bozulmasını üç şekilde anlamak lâzımdır:

Birincisi; Tıpkı günümüzde olduğu gibi, II. Selim'den itibaren Osmanlı Devleti'nde de, ilim, makam ve unvanlar ehil olmayanların ellerine geçmeye başlamıştır. II. Selim'e kadar, Osmanlı Devleti'nde ilmin milleti ve sınırı yoktur. Kahire, Tebriz, Bağdad, Venedik veya Paris'te herhangi bir dalda uzman olan bir âlim, Osmanlı ilmiye müesseselerinde en yüksek makama namzeddir. Fahreddin Acemi'ler, Emir Sultân Buhari'leri, Herevîler ve benzeri simalar bunun misâllerini teşkil ederler. Hâlbuki II. Selim'den itibaren ilmî rütbe ve makamların, az da olsa, rüşvetle ve iltimasla elde edilmesi, ilmiye müesseselerini mahvetmiştir. III. Mehmed, **"Dünyada sözü doğru ve hak tanır bir adam bulamadım"** mealindeki ifadesini şöyle açıklamaktadır: **"Şeyhülislâm Bostan-zâde Efendi'ye iltifat eyledim; derhal bir câhil kardeşini Rumeli Kazaskeri yaptı ve yine bir cahil gence Selanik Kadılığını verdi. Sonra babamın hocası Sa'deddin'de doğruluk ve hak bilirlik ümit eyledim; derhal o da bir genç oğlunu Anadolu Kazaskerliğine ve birini de Edirne Kadılığına arz edip mevâlî ve ulemâ arasında beni bednâm ve kendisini rüsvay eyledi".** Bu ifadeler, tam doğru ve mevsûk olmasa bile, II. Selim'den itibaren beşik ülemâsı gibi tabirlerin yayılması, 1006 tarihli İlmiye Kanunnâmesinde bazı suiistimallerin zikredilmesi boşa değildir.

İkincisi; İlmiye sınıfının ikinci bozuluşu, ehliyet ile birlikte ilmin kalitesinin düşmesidir. Elimizde Fâtih Medreselerinde okutulan ders kitapları da, II. Selim'den sonra okutulan ders kitapları da bulunmaktadır. Hem muhtevâ ve hem de ihtisâs açısından aralarında dağlar kadar farklar bulunmaktadır. Tıp alanında Fâtih Medreselerinde İbn-i Sina'nın **El-Kanun Fit-Tıb** adlı eseri okutulurken daha sonraları bu seviye 200 sayfalık **El-Hidâye** (Fıkıhtaki Hidaye değil) isimli kitaba kadar düşmüştür; kelam ve felsefede yükseliş dönemlerinde Şerh-i Mevâkıf, Şerh-i Makasıd ve Tavâli' Şerhi gibi dev eserler okutulurken, daha sonraları Şerh-i Akaid'lere düşülmüştür. Önceleri İbn-i Rüşd, İmam Gazali ve İbn-i Sina'yı tartışan Osmanlı âlimleri artık müsbet ilimlerin okutulup okutulmayacağını tartışmaya başlamıştır.

Üçüncüsü; Bizi dünya rahatından ve gayr-i Müslimleri de ahiret saadetinden mahrum eden bir hal de, maalesef bazı ilimden nasibi az olanların ve ehliyetsiz âlimlerin etkisiyle, İslâmiyet'in zahirî bazı nasslarıyla ilmin meseleleri arasında sanki bir tezat var olduğunun sanılmasıdır. Hâlbuki İslâmiyet bütün fenlerin efendisi, gerçek ilimlerin babası, kaynağı ve reisidir. Köle efendisine, hizmetkâr reisine ve evlad pederine nasıl düşman olabilir? İmam-ı Şâfi'î'nin ve Fahruddin-i Râzi'nin eserlerinde halledilmiş olan yerküresinin yuvarlaklığı mevzuunu, Avrupa'daki bazı yanlış inançların etkisiyle kabul etmeyen bazı hocalar çıkabilmiş ve bu yüzden İslâmiyet çok şey kaybetmiştir. Kâdîzâde ile Sivâsî arasındaki tartışmalar, bu acı sahnelerden bazılarıdır. İstanbul Rasadhânesinin yıkılması için uğraşan bazı âlimleri de bu gruba sokmak gerekmektedir.

İlmin yerini cehâletin aldığı bütün devletler yıkılmaya mahkûm olduğu gibi, Osmanlı Devleti de kendi yıkılışını bunlarla hazırlamıştır. Artık dünyada bilim adamlarının hicret ettiği bir devlet değil; medrese talebeleri arasında çok basit meselelerin tartışıldığı bir Osmanlı Medresesi söz konusudur. İlmiye mensuplarının bozulması, Osmanlı Devleti'ndeki eğitim ve yargı sistemini de doğrudan etkileme başlamıştır. Ayrıca Avrupa'daki sanayileşme ve makinalaşma da yeteri kadar bize ulaştırılamamıştır.

II- GELENEKSEL İSLAM VE GERÇEK İSLAM MESELESİNDE MİLLETE VE DEVLETE FAYDALI OLMAYACAK TESBİTLER (III. BÖLÜM)

Maalesef raporun en tutarsız ve millete fayda getirmeyecek tarafı, III. Bölümde ifade edilen ve kesinlikle İslamı zedeleyen tesbitlerdir. Geleneksel İslam-Gerçek İslam, Laiklik ve Şeriat tabirlerinin yerli yerine oturtulduğu söylenemez.

Bilindiği gibi bu ve benzeri kavramlar, sürekli olarak medyada tartışılmaktadır. Gerçek İslam adı altında ve özellikle de 28 Şubat sürecinde bir kısım ilahiyat öğretim üyeleri açıklamalar ve raporlar kaleme almışlardır. Mesela Dr. Fahri Demir'in Raporda zikredilen kitabı önce MGK'ya rapor olarak sunulmuş ve sonra da kitap haline gelmiştir. Yunus Vehbi Yavuz'un, Mehmet Aydın'ın (çok az olmak üzere) gerçek İslamla alakalı yorumları vardır. Bunların tamamında görülen laiklik ve rejimi lehine İslam'dan ve hatta doğrudan Kur'an'dan taviz vermektir. Hâlbuki bu reçete bu zamana kadar tutmamıştır. Ayrıca Hayreddin Karaman dışında bazı isimler milletçe de tasvib edilmemektedir. Eğer bu rapor, adı geçen bilim adamlarının görüşlerini sunacaksa, devlete ve millete faydası olmayan raporlar sırasına bu da geçecektir.

Raporda İslam Hukukunun asli kaynakları ile tali kaynakları, şer'î hükümler ile içtihadî hükümler tamamen birbirine karıştırılmıştır. Bu asla kabul edilemeyecek olan tesbitlerden bazılarını zikredelim:

1) Fıkıh Sadece Ferdî İçtihatların Tarihî Malzemesi Değildir

Fıkıh kitaplarında değişmeye maruz bir kısım içtihadî hükümlerin bulunduğu doğrudur. Nitekim içtihadî hükümlerle nass ile sabit olan hükümlerin birbirine karıştırıldığı da doğrudur. Ancak bu, fıkıh kitaplarındaki bütün hükümlerin böyle olduğu manasına alınmamalıdır. Tarih bize gösteriyor ki, dinden taviz verilerek bir yere varılmaz. Kaldı ki, İslam hukukundaki mevzûât hükümleri iki kısımdır: **Birincisi**; Doğrudan doğruya Kur'ân ve sünnete dayanan ve fıkıh kitaplarında tedvin

edilmiş bulunan hükümlerdir ki, bunlara *şer'î hükümler, şer'-i şerif* veya *şer'î hukuk* denmektedir. İslam hukukunun % 85'ni bu hükümler teşkil eder. Bu sebepledir ki, Molla Hüsrev'in *"Dürrer ve Gurer"*i ile İbrahim Halebî'nin *"Mülteka"* sı Osmanlı Devletinin de medeni kanunu olarak görülmüştür. **İkincisi**; şer'î hükümlerin tanıdığı sınırlı yasama yetkisine veya içtihad esasına dayanılarak, özellikle malî hukuk, toprak hukuku, ta'zir cezaları, askerî hukuk ve idâre hukukuna ait hukukî düzenlemeler ve temelini örf-âdet, âmme maslahatı gibi tâlî kaynaklar teşkil eden içtihadî hükümlerdir ki, bunlara da örfî *hukuk, siyâset-i şer'îye, kanun kanunnâme* ve benzeri isimler verilir[8]. Bu iki kısım arasındaki ayırımı Bediüzzaman başta olmak üzere asrımızın büyük âlimleri de yapmışlardır: "Ümmet-i İslâmiyenin ahkâm-ı diniyede gösterdiği teseyyüp ve ihmalin bence en mühim sebebi şudur:

Erkân ve ahkâm-ı zaruriye-ki yüzde doksandır-bizzat Kur'ân'ın ve Kur'ân'ın tefsiri mâhiyetinde olan sünnetin malıdır. İçtihadî olan mesail-i hilâfiye ise, yüzde on nispetindedir. Kıymetçe mesail-i hilâfiye ile erkân ve ahkâm-ı zaruriye arasında azîm tefavüt vardır. Mesele-i içtihadiye altın ise, öteki birer elmas sütundur. Acaba doksan elmas sütunu on altının himayesine vermek, mezc edip tâbi kılmak caiz midir?

Cumhûru, bürhandan ziyade, me'hazdeki kudsiyet imtisale sevk eder. Müçtehidînin kitapları vesile gibi, cam gibi Kur'ân'ı göstermeli; yoksa vekil, gölge olmamalı.".

Yani fıkıh kitaplarındaki bazı ictihadların Kur'an ve sünnetin naslları gibi mütalaa edildiği ve bunun doğru olmadığı doğrudur. Ancak fıkıh kitaplarındaki bütün mirası, tarihi malzeme diye nitelemek asla doğru değildir.

---

8 İbnü'1-Kayyım El-Cevzî, İ'lâmü'l-Muvakkıîn, Beyrut, c IV. sh. 372-378; Cin, Halil/Akgündüz Ahmed, Türk Hukuk Tarihi, c. I, Konya 1989, h. 140, 157; BOA, YEE,14-1540, sh. 12 vd.

2) İstihsan ve Laiklik Arasında İrtibat Kurmak Yerinde Değilidir

Yunus Vehbi Yavuz'un İslam Hukukunun tali kaynaklarından biri olan istihsan ile laiklik prensibini bağdaştırıcı izahları İslami değildir. Zira daha ziyâde Hanefî hukukçuların ve dolayısıyla Osmanlı hukukçularının kullandıkları bu terim, sözlükte, bir şeyi iyi ve güzel görmek ve tercih etmek manalarını ifâde eder. Istılâhda ise şöyle tarif edilmektedir: Müçtehit hukukçunun, zaruret, mu'teber bir örf-âdet kâidesi veya daha kuvvetli bir kıyâs sebebiyle, *kapalı kıyâsı (kıyâs-ı hafi) açık kıyâsa (kıyâs-ı celî)* veya özel bir hükmü genel hükme tercih etmesine *istihsân* denir. Görüldüğü gibi istihsân ameliyesinin önemli bir dayanağını da örf-âdet kâidesi teşkil etmektedir.

Ta'rifden de anlaşılacağı gibi istihsân ameliyesi de iki kısımdır:

Birincisi; zarûret ve örf-âdet kâidesi gibi haklı bir gerekçeyle açık kıyâsın terkedilerek gizli kıyâsın tercih edilmesi şeklindedir. Buna *istihsânü'l-kıyasî* denir. Meselâ, zirâî arazilerin satımında, satım akdinde, zikredilmediği takdirde irtifak hakları mebî'e dâhil değildir. Zirâî bir arazi bu şekilde vakfedildiğinde durum ne olacaktır? Satım akdi ile vakıf muâmelesi, ikisi de mülkiyeti kaybettiren tasarruflar olmaları açısından ortak bir illete sahiptirler. Eğer bu illet esas alınarak vakıf mu'âmelesi, satım akdine kıyaslanırsa, zikredilmedikçe irtifak hakları zirâî bir arazinin vakfına dâhil olmayacaktır. Bu, açık bir kıyâsdır. Ancak iyi düşünüldüğünde, vakfın satım akdine değil, kira akdine benzediği görülecektir. Zira ikisinden de asıl gaye, intifa hakkının devridir. Kira akdinde irtifak hakları, akidde açıkça zikredilmese de tebeî olarak akde dâhil olduğu gibi, vakıf muâmelesinde de bu esas kira akdine kıyaslanarak kabul edilmelidir. Bu da gizli kıyâsdır. Gizli kıyâs, açık olan birinci kıyâsa tercih edilince, bu ameliyeye *istihsân* denir.[9]

---

9 Zeydan, El-Veciz, 193-195; Cin/Akgündüz, I/125-126

İkincisi: Hukukî bir zaruret, örf âdet kâidesi veya benzeri bir gerekçe ile genel hükmün terkedilip istisnâî ve özel hükmün tercih edilmesidir. İstihsân ameliyesine yol açan gerekçe *(vech-i istihsân)* zarûret ise *istihsânü'z- zarûret* veya *istihsânü'l-icma';* bir sünnet ise *istihsânü's-sünnet* ve sözkonusu ameliyeyi örf-âdet kâidesi icab ettirmişse, buna da *istihsânü'l-örf* adı verilir. Örf-âdet kâidesine dayanan istihsân ameliyesinin en güzel misâli, kanunnâmelere de geçen ve Osmanlı hukukunda uzun tartışmalara sebeb olan nakit para vakfıdır. Genel kâide (kıyâs), menkul malların vakfının câiz olmadığıdır. Ancâk örf-âdet kâideleri bazı menkul malların ve bu ârada nakit paranın vakfını zaruret hâline getirmiştir. Bu örf âdet kâidesi sebebiyle genel hüküm terkedilmiş ve nakit para vakfının câiz olduğu ilân edilmiştir. Ebüssuud'un fetvâsıyla kanunlara giren içtihadî meselelerden birisi de budur ve Osmanlı hukuk müesseselerinin birçoğunun (örfî hukuk) temelinde istihsân delili yatmaktadır.[10] İstihsân delilini, başta Mâlikîler ve Şâfi'îler olmak üzere, diğer İslâm hukukçuları da istislâh yani âmme maslahatı adı altında kullanmışlardır.

3) Şeri'at ve Teokrasi Kelimelerinin Doğru İzahı Bu Raporun En Hayırlı Yönü Olacaktır

Raporda şeri'at kelimesi de bir kısım çevrelere havale edilmektedir. Hâlbuki doğru olarak izah edilse daha yerinde olacaktır. Çünkü meselenin câhili olan insanlar, hem siyâset malzemesi olarak ve hem de İslâm düşmanlığının bir nişânesi olarak bu tabiri kasden kullanıyorlar. Şimdi şunu açıklığa kavuşturmakta fayda var; bir Müslüman'ın teokrasiye taraftar olması mümkün değildir. Çünkü gerçek anlamıyla teokrasi İslâmiyette yoktur. Teokrasi, Avrupa'da, dünyaya ait hükümleri bulunmayan İncil'i ve Hıristiyanlığı papazların idareleriyle tamamlayan ruhânî devlet manasını ifade etmektedir. Bu manada ruhânî

---

10 Ebüssuud, Vakfü'l-Menkûl Ven-Nükud, Sül. Kütp. Bağdatlı Vehbi, No: 477/2, Vrk. 9 vd.; Zeydan, El-Veciz, 195-197; Cin/Akgündüz, I/126; Mevdûdî, İslâmda Hükümet, Ankara, sh: 580 vd.

devlet anlayışı yani devleti din adamlarının idare etmesi anlayışı İslâmiyette yoktur. Ancak İslâmiyette din ile devlet birbirini tamamlayan iki cüzdür. İslâmiyet ibâdet hükümlerini tanzim ettiği kadar, hukukî hükümleri de tanzim etmiştir. Miras hükümlerini koyan, din adamları değil, Kur'an veya Sünnettir. Ceza hükümlerini koyan, Kur'an veya Sünnettir. Diğer hukukî hükümler de öyledir. Dolayısıyla, şerî'at düzeninden kasıt, İslâmiyet'in hükümlerinin hâkim olduğu bir nizâmdır. Bu manasıyla şerî'at düzenine karşı olmak, bilmeden insanı küfre götürebilir. Bu sebeple meseleyi bilen bilmeyen herkesin huzurunda tartışmak tehlikelidir. Şerî'at düzeni, Kur'an ve Sünnetten başka bir şey değildir. Bir Müslüman, bunları inkâr edemeyeceğine göre, şerî'at düzenine karşıyım da diyemez. Ama şu vardır: Şu anda hâkim olan düzen, İslâm'ın hükümlerini tatbik etmeyi yasaklıyorsa ve Müslüman bir insan da, Müslüman olmasına rağmen bu düzeni fiilen değiştirmek durumunda değilse, o zaman mesele başkadır. İşte mevcut rejimle bu konuda bir mutabakat sağlanmalıdır. Rejim dinsizlere karışmadığı kadar, dindarlara da karışmamalıdır. Ahlaksızlara dokunmadığı kadar, baş örtülülülere de müdahele etmemelidir.

Kur'an-ı Kerim, **"Kitabın bir kısım hükümlerine iman edip bir kısmını inkâr mı ediyorlar?"** diye soru sormaktadır.

Bir önemli meseleye dikkat çekmek istiyorum; Biz Müslümanız, ama şerî'at düzenine karşıyız diyenler bir kelime oyunu içindedirler. Müslüman halkın bu oyuna gelmemesi lâzımdır. Buradan şerî'at kelimesine gelmek istiyoruz.

İslâm hukukunu ifade eden kelimeler arasında **fıkıh, şerî'at** ve **şer'** kelimeleri bulunmaktadır. Şerî'at, teşrî'in köküdür ve sözlük anlamı itibarıyla, açık, doğru ve düz yol veya suyolu ve cadde anlamında kullanılır. Hukukî manası ise, Allah'ın, peygamberleri vasıtasıyla kullarının mutluluğu için vaz' ettiği hükümler şeklinde açıklanmaktadır. Ancak buradaki hükümler inançla ilgili olabilir (itikadî hükümler); insanlar ve insan ile Allah arasındaki münasebetlerle ilgili olabilir (amelî hükümler) ve de sadece ahlâkı ilgilendiren hükümler olabilir (ahlâkî

hükümler). O halde şeri;at deyince, ilahî bir dinin değişmez temel ilkeleriyle zamana göre değişebilen her çeşit hükümler mecmuası akla gelmelidir. **Şer'** kelimesi de şerîatın eş anlamlısıdır. Osmanlı hukukunda bu tabir çokça kullanılmaktadır. Kısaca şerîat, insanlardan sâdır olan iradî fiilleri, ilâhî hükümlerle nizam ve intizam altına alıp sınırlayan kaidelerin bütünüdür. **Bazen mecaz olarak, devletin işlerini düzenleyen nizamların, düsturların ve kanunların tamamına da bu ad verilmektedir.** İzah edilen manada şerî'at, din ve İslâmiyet kelimelerinin eş anlamlısıdır. Ancak önemle ifade edelim ki, **"şerî'atda, yüzde doksan dokuz ahlâk, ibâdet, âhiret ve fazilete dairdir. Yüzde bir nisbetinde siyasete müte'allıktır."**[11]

Sözlükte ilim, anlayış ve kavramak manalarını ifade eden **fıkıh** kelimesi ise, terim olarak iki ayrı şekilde açıklanmıştır. İmam-ı A'zam'a göre, medenî münâsebetler açısından (amelen) insanın hak ve vazifelerini öğrenmesidir. Diğer hukukçular ise, fıkhı, istidlâl ve içtihad yoluyla ayrı ayrı kaynaklarından (delillerinden) çıkarılan hukukî hükümleri bilmektir şeklinde tarif etmektedirler. Sonuç olarak, bugünkü anlamda İslâm hukukunun karşılığı fıkıhdır, şeriat değildir. Fıkıh, sadece hukukî hükümleri içine almakta, ahlâkî ve itikadî hükümler kapsamı dışında kalmaktadır. İslâm'ın ahlâkî, itikâdî ve hukukî hükümlerinin tamamını ifade eden kelime şerî'attır.

4) İslam Muâmelât-ı Nâsı da Düzenlemiştir

Rapordaki en önemli tehlike, muamelat-ı nas devlete bırakılmıştır manalarına gelecek ifadelerle, İslamın sadece soyut bazı evrensel kurallara inhisar ettirilme çabasıdır ve yanlıştır. Hz. Ömer'in nass ile sabit olan bazı tadilleri, yine Kur'anın düsturları çerçevesinde olmuştur.

Kur'ân ve Sünnette kesin bir şekilde zikredilmeyen ve içtihât ile zamanın Ulü'l-emrinin sınırlı yasama yetkisine terk edilen örfî huku-

---

11 Bediüzzaman, Risâle-i Nur Külliyâtı, c. II, sh. 1922.

kun uygulanma alanları Osmanlı dönemindeki şer'iye sicillerinin incelenmesiyle daha rahat anlaşılacaktır (Osmanlı uygulaması örneği):

A) Özel hukukun dallarından olan *şahsın hukuku* ile alakalı sicil örneklerinden, Osmanlı hukukunda gerçek ve hükmî şahısların bilindiğini, ehliyet, gâiblik, şahsî haklar ve benzeri konulara dâir şer'î hükümlerin aynen uygulandığını görüyoruz. Bu konuda temel kaynak fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümlerdir.[12] *Aile hukukuna* ait sicil örneklerinden eski Müslüman Türk aile yapısını, nişanlanma, evlenme ve benzeri müesseselerin şer'î hükümlere göre şekil aldığını, tamamen erkeğe ait gibi zannedilen boşanma hakkının kadın tarafından da kullanıldığını, neseb, velâyet ve nafaka konularının da fıkıh kitaplarındaki şekliyle sonuçlandırıldığını müşâhede ediyoruz.[13] *Miras hukuku*na ait kayıtların çoğunluğunu, miras sözleşmeleri (tehârüc), devletin mirasçılığı, tereke taksimleri ve vasiyet örnekleri teşkil etmekte; bu konuda da tamamen ferâiz ilminin esaslarına riâyet edilmiş bulunmaktadır. Tek istisnâsı, mirî arazinin tasarruf hakkının intikali meselesidir ki, bu konu kanunnâmelere terk edilmiştir[14]. Şer'îye sicillerinde *eşya, borçlar ve ticâret hukuku* ile ilgili kararlar iç içedir ve fıkıh kitaplarındaki *"muâmelât"* hükümleri aynen tatbik edilmiştir. Bu konuda da tek istisna, mirî arazinin tasarruf şeklidir ki, kanunnâmelerle tanzim olunduğu bilinmektedir. *Devletler hususi hukuku* alanındaki şer'î hükümlerin uygulandığını, *ahvâl-i şahsiye ve ibâdet* mevzuları dışında Zimmîlere de kendi rızalarıyla şer'-i şerifin ahkâmının tatbik edildiğini, konuyla ilgili sicil örneklerinden öğrenmekteyiz.[15]

---

12 Akgündüz/Hey'et, Şer'iye Sicilleri, I/221-253

13 Akgündüz/Hey'et, Şer'iye Sicilleri, S/259-303

14 Akgündüz /Hey'et, Şer'iye Sicilleri, I/311-352

15 Akgündüz /Hey'et ,16 Debbâğzâde, Nu'man Efendi, Câmiü's-Sak, Dersaadet 1214, 288-291, 298-310, 312, 335; Akgündüz /Hey'et, Şer'iye Sicilleri, I/14-I5, II/100 vd.,

B) İslam hukuku ile ilgili tartışmalar, daha ziyâde kamu hukuku üzerinde yoğunlaştığından, şer'iye sicilleri açısından konuyu tafsilatlı olarak incelemekte yarar vardır. *Ceza hukuku* alanındaki şer'iye sicillerinden, Osmanlı Devleti'nin bu konuda şer'-i şerifin hükümlerini tatbik ettiğini, ancak konunun kendi özelliği içinde iyi değerlendirilmesi gerektiğini anlıyoruz. Bilindiği gibi, İslâm hukukunda suç ve cezalar üç ana guruba ayrılmaktadır:

a) Kur'ân ve hadis'de açıkça mikdar ve unsurları tayin edilen *had* suç ve cezalarıdır. Bunlar, iffete iftirâ (*hadd-i kazf),* hırsızlık *(hadd-i sirkat),* yol kesme (*kat'-ı tarik),* zina *(hadd-i zina),* içki içme *(hadd-i şirb) ve* devlete isyân *(hadd-i bağy, hırâbe)* suç ve cezalarıdır. Unsurları bulunduğu takdirde, Osmanlı Devleti'nin bu suçlara ait şer'î cezaları aynen uyguladığını şer'iye sicilleri göstermektedir.

b) Şahsa karşı işlenen cürümlerdir: Bunlar hakkında şer'î hükümlerin öngördüğü *kısas, diyet* ve diğer şer'î cezaların 500 senelik zaman dilimi içinde hiç aksatılmadan aynen uygulandığını şer'îye sicillerinden öğreniyoruz. Hatta konuyla ilgili olarak Ömer Hilmi Efendi'nin *Mi'yâr-ı Adâlet* isimli eser, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yarı resmî ceza kodu olarak benimsenmiştir.

c) Yukarda zikredilenlerin dışında kalan suçlar ve cezalardır. İslâm ve Osmanlı hukukunda bunlara *ta'zir, siyâset-i şer'îye* veya *siyâset cezaları* denmektedir. Bunların mikdarları ve tatbik şekli, Ulü'l-emre terk edilmiş bulunmaktadır. İşte Fâtih, II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî'ye ait umumî kanunnâmelerin ilk bab yahut fasıllarında sevk edilen hükümler, bu çeşit suç ve cezaları düzenleyen hükümlerdir. Şer'îye sicillerinde bu tür cezalar için, *"kanun üzere ta'zir cezası"* tabiri kullanılmaktadır.[16] *Usul hukuku* ile alâkalı şer'îye sicilleri, Osmanlı Devleti'nin bu konuda da şer'î hükümleri uyguladığını, ancak *resm-i kısmet* ve benzeri istisnâî konularda örf-âdete, zamanın sosyal ve iktisâdî şartla-

---

,16 Debbâğzâde, Nu'man Efendi, Câmiü's-Sak, Dersaadet 1214, 288-291, 298-310, 312, 335; Akgündüz /Hey'et, Şer'iye Sicilleri, I/14-I5, II/100 vd.,

rına riâyet edildiğini göstermektedir. Bunun en bâriz misâli deliller konusudur. Mesele çok açık olduğundan ayrıntıya girmiyoruz. *İcrâ* ve *İflâs* hükümleri de şer'î esaslara göre düzenlenmiştir. Şer'îye sicilleri arasında malî hukukla ilgili kayıtlar da yer almaktadır ve bu kayıtlardan birçok malî hukuk probleminin şer'î esaslara göre çözümlendiği anlaşılmaktadır. İdâre ve anayasa hukuku ile alâkalı olarak ise İslâm hukukunun Ulü'l-emre tanıdığı sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde düzenlenen ba'zı ferman, yasaknâme, adâletnâme ve buyuruldular ın yer aldığını görüyoruz.

Hülasa olarak:

A) Devletin yasama organları, sadece ve sadece idare hukuku, istisnâî olarak bazı anayasa hukuku konuları, eşya hukukunun mîrî araziye ilişkin konuları, askerî hukuk, malî hukuk, ceza hukukunun ta'zir suç ve cezaları konusu ve bazı istisnâî özel hukuk konularına dâir hükümler ihtiva etmektedir. Mezkûr konularda hükümler sevk ederken varsa şer'î esasları kanunlaştırmakta, Ulü'l-emre havale edilen mevzularda ise kamu yararı, örf ve âdet gibi tâlî kaynaklar gözönüne alınarak düzenlemelerde bulunmaktadır. Bir devletin hukuk sisteminin sayılan konulardan ibâret olduğu asla iddia edilemeyeği gibi, zikredilen konuların da şer'-i şerif dışı olarak tanzim edildiği de ileri sürülemez. Ayrıca hukuk nizâmının ancak % 15'ni tanzim eden mevzûata bakılarak ve mahiyeti tetkik edilmeyerek, hukuk sisteminin laik veya başka bir sıfatla tavsifine de gidilemez.

B) Şer'îye sicillerinin tetkiki, bize Osmanlı devletinin şahsın hukuku, aile hukuku; miras hukuku, borçlar-eşya ve ticaret hukuku ile devletler hususi hukuku ile alakalı özel hukukun bütün dallarında; kamu hukukundan usûl hukukunun tamamı, ceza hukukunun % 80'i, mâlî hukukun çoğunluğu, devletler umumî, idare ve anayasa hukukunun ise genel esaslarında şer'î hükümlerin esas alındığını göstermektedir. Bu saydığımız kısım, hukuk nizâmının yaklaşık % 85'ni teşkil eder.

Durum bu zaviyede iken, İslam'ın düzenleyici kurallarını sadece evrensel bazı ahlak ve inanç kurallarına indirgemek gerçek bir gerilimi

daha körükler. Raporun 45. sayfasında kuzey Avrupa ülkelerinde kabul edilen ve dine önem veren secularizmin değil, tam tersine güney Avrupa ülkelerinde uygulanan laisizmin etkileri bulunmaktadır. Kur'an ve Sünnet ile sabit olmuş hükümlere tarihi miras demek yanlıştır.

İslamiyet'in değişmezleri ile alakalı kısımlar tamamen hatalıdır. Bence yeniden kaleme alınmalıdır.

5) Hükümet Şekli ve Cumhuriyet İle Alakalı Belirtilenler Önemlidir; Şûrânın Sınırları İyi Belirlenmelidir

Şunu belirtelim ki, İslâm'ın tavsiye ettiği bir devlet şekli yoktur. Devletin işlerinin yürütülebilmesi için öngördüğü bir "**şûrâ meclisi**" vardır. Devlete ait önemli işlerin bir danışma meclisinde karara bağlandıktan sonra yürütülmesini emreden Kur'an ayetleri ve hadisler, gayet kesin ve açıktır. Hz. Peygamber ve Râşid halifeler devrinde bu esas uygulanmıştır. İslâm hukukçuları, "şûrâ meclisinin" kurulmasının devlet başkanı için kesin bir görev mi yoksa tavsiye edilen bir esas mı olduğunda fikir ayrılığı içindedirler. Tarih içinde bazı sultan ve halifelerin bu esasa uymadığı göz önüne alınarak, kesin dinî bir görev olmadığı düşüncesi yerleşmiştir. Ancak Kur'an'ın bu müesseseye verdiği önem ortadadır.

"Şûrâ meclisinin üyeleri (ehl-i hall ve'l akd) nasıl teşkil edilecektir? Bu konu zamana ve zemine terk edilmiştir. İlk dönemlerde "ahlak, fazilet, ilim ve tecrübe" gibi vasıflarla temâyüz etmiş bulunan şahıslar, şûrâ meclisinin tabiî üyesi kabul edilmiştir. Sahabe ve tabiîler devrinde hep bu esasa uyulmuştur. Abbasiler'de, Selçuklular'da devletin üst yöneticilerinden teşekkül eden Divanlar bu görevi ifa etmiş ve Osmanlı devletinin Tanzimat'a kadar ki döneminde ise, Divan-ı Hümâyun bir şûrâ meclisi olarak devletin önemli işlerini yürütmüştür. Şûrâ meclisi üyelerinin en azından şu vasıfları taşıması gerektiği belirtilmektedir: Tam ehliyetli olmak, hür olmak, ilim sahibi bulunmak, dindar, güvenilir ve dürüst olmak (âdil olmak), devletin vatandaşı bulunmak.

Sosyal münasebetlerin çoğalması, devlet işlerinin artması ve her sahada mütehassıs kimselere ihtiyaç duyulması sebebiyle "şûrâ" görevinin, branşında uzman olanlardan seçilmiş üyelerden meydana gelen milletin kalbi hükmündeki bir meclis tarafından ifa edilebileceği görüşü Tanzimat sonrasında ağır basmış ve Osmanlı Meclis-i Mebusanının kurulması ve Meşrûtiyet'in ilanında bu görüş şer'î bir dayanak teşkil etmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde konuyla ilgili çok kıymetli vesikalar bulunmaktadır.

Şûrâ meclisinin kararları nasıl bir hukukî mahiyet arz etmektedir?

Bu konuda özetle şunlar söylenebilir: Kitap ve Sünnetin açıkça hüküm vaz'ettiği konularda, şûrâ, mevcut hükümleri icra için kararlar alabilir. Hakkında açık bir hüküm bulunmayan meselelerde ise, şûrâ meclisi, birinci derecede rol sahibidir; meseleler müzâkere edilir ve ortak içtihad karara bağlanır. Kararda ittifak şart değildir, çoğunluk yeterlidir. İlk devir uygulamaları ve konuyla ilgili dinî emirler, cemaate yani çoğunluğa uyulmasını emretmektedir. Kesin nass (dinî metin) bulunmayan meselelerde, içtihadî kaynakların ürünü olan örfi hukuk esas alınacaktır. Ancak burada bir problem daha vardır: Devlet başkanı (halife, sultan veya padişah) ile şûrâ üyeleri farklı görüşleri ileri sürerlerse, devlet başkanına ait görüşün ağırlık kazanıp kazanmayacağı meselesi tartışmalıdır. Türk hukuk tarihinde, Türklerin kendilerine mahsus devlet anlayışının da tesiriyle, devlet başkanının (sultanın) görüşüne ağırlık verileceği esasını benimsemiş ve uygulamışlardır. Divan-ı Hümâyun veya Meclis-i Mebusan'ın kararlarına rağmen Padişah'ın görüşünün tercih edildiği hadiseler arşivimizde nümuneleri çok olan durumlardır. Hz. Peygamber, Uhud savaşından önceki şûrâda kendi fikrini değil şûrâ meclisinin fikrini tercih etmiştir.

Son olarak **İslâm hukukunda ve eski Türk devletlerinde "şûrâ" meclisinin vasfı yani devletin şekli** üzerinde de durmak istiyoruz. Yapılan araştırmalar, mevcut devlet şekillerinden hiçbirinin İslâm'ın öngördüğü devlete tam olarak uymadığını göstermektedir. Monarşik

devlet şekillerinde hâkimiyet tek şahısda, cumhuriyet idarelerinde (demokrasi ile idare edilse bile) bir heyette kendini göstermektedir. İslâm'da ise hâkimiyet sadece Allah'a aittir. Ancak, Halife veya Sultan, Allah'tan aldığı hâkimiyetin temsilcisi değildir; belki İslâm milletinin vekili durumundadır. Hâkimiyetin kaynağı ilahî irâde olduğundan, Sultan şer'î hukuka aykırı hareket edemeyecektir. Ettiği takdirde kendisine temsil yetkisi veren Müslümanlar onu görevden alabilecektir. Osmanlı Padişahlarının hal'ında mutlaka fetvaya başvurulmasının sebebi budur. Halife veya sultan, hâkimiyeti Allah'tan doğrudan değil halk vasıtasıyla almış saydıkları için, İslâmî devlete batıdaki anlamıyla teokratik bir devlet nazarıyla bakılamaz. **İslâm'da halkın iradesinin üstünde ilahî irade bulunduğundan, halkın kendi irâdesi ile kendisini yönettiği cumhurî devlet şekli ve demokrasi de buna tam uymamaktadır.** İslâm hukukunda meşrû'iyet önemlidir. Eğer halkın iradesi meşrû' ise, o zaman İslâmî devlet söz konusudur. **Yapılan izahlar karşısında, İslâm hukukunun belli bir devlet şeklini öngörmediğini, ancak koyduğu prensipler ve hâkimiyet anlayışının dindar bir cumhuriyet olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten Râşid halifeler, hem bir halife hem de dindar bir cumhuriyet reisi idiler.**

İslâm hukukunun anladığı manada ideal devlet, sadece Râşid halifeler zamanında görülmüştür. Daha sonra zikredilen vasıfları taşıyan ideal bir devlet gelmemiştir. Ancak ideal olmasa da Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar da birer İslâmî devlettirler. Hem Selçuklu hem de Osmanlı devlet idaresini (Meşrûtiyet'in ilânına kadar) kayıtsız şartsız mutlak bir monarşi olarak vasıflandırmak mümkün değildir. Zira mutlak monarşide hâkimiyet hükümdardadır ve hükümdar ise hiçbir bağlayıcı kurala bağlı değildir. Hâlbuki başta Osmanlı Padişahları olmak üzere, bütün Müslüman Türk sultanları, şer'-i şerif denilen hukuk ile kayıtlıdır ve asıl hâkimiyet sahibi olan Allah'a ve onun kanunlarına karşı manen de olsa sorumludur. Son dönemdeki Osmanlı idaresi dindar bir meşrûtî rejim olarak vasıflandırılmaktadır.

III- LAİKLİK VE İSLAM HÜKÜMLERİNİN DEĞİŞKENLİĞİ DE YANLIŞ TAKDİM EDİLMİŞTİR (IV. BÖLÜM)

Raporda bu konu bana göre maksadından saptırılmıştır. Şer'î hükümler ile örfî hukukun kaideleri birbirine karıştırılmıştır. Konunun tahlil edilmesi şarttır. Batılı araştırmacılar ve bazı ilim adamlarımız, örf ve âdet kâidelerini esas alarak ve İslâm hukukunun tâli kaynaklarına dayanılarak ortaya konan devlete ait bazı kanunları, İslâm hukukundan ayrı ve hatta ona aykırı lâik bir hukuk sistemi imiş gibi göstermektedirler. Âdet hukuku dedikleri bu hukuka misâl olara da Endonezya, Malezya, Hindistan, Fas ve Tunus gibi İslâm ülkelerindeki bazı uygulamaların yanında, Türkiye'deki bazı araştırmacıların gayretiyle Osmanlı Kanunnâmelerini veya onların tabiriyle *"şerî'ata muhâlif lâik karakter arz eden"* örfî hukuku zikretmektedirler. Bu iddia karşısında şu noktaların bilinmesinde fayda mülâhaza olunmaktadır:

Birincisi; Şer'î hükümlere aykırı olan âdet hukukuna, İslâm ve Osmanlı hukukunda âdet hukuku denmez. Gerçi terminolojide kimse kimseye karışamaz ise de, müsteşrikler ve bazı yerli araştırmacılar, İslâm'a aykırı âdetlere âdet hukuku diyor diye, İslâm hukukunda da böyle bir iddia sahiplerinin kendileri de Şerî'ata karşı dedikleri örfî hukukun durumunun tetkik edilemediğini ve incelenmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedirler.[17]

İkincisi: İslâm hukukçuları, yukarda zikredilen şartlara uyulmak şartıyla, İslâm hukuk sistemi içinde, genel veya özel bir âdet hukukunun varlığını inkâr etmemektedir. Buna ister kanun, ister âdet hukuku, ister örfî hukuk deyin fark etmez. İslâm hukuk sistemi içinde gelişen iki âdet hukuku vardır: **Birincisi**, örf ve âdet kâidelerinden doğan hukukî hükümlerdir. Diğeri ise *"Medine Ameli"* şeklinde bölgesel olarak gelişen ve daha sonra başka bölgelere de örnek teşkil eden âdet hukukudur. Batılı hukukçuların ısrarla üzerinde durduğu *"Fas ameli"*

---

17 R.A. Kern, Âdet, İA, I/129 vd.; Barkan, Kanunlar, XVIII; Kanunnâme, İA, VI/185 vd.

*de Medine amel*inin o bölgede olan uzantısıdır. Bilindiği gibi, Malikî hukukçular, Medine amelini İslâm hukukunun tâlî kaynakları arasında kabul etmişler ve bu kabul de Malikî olan Endülüs ve Kuzey Afrika ülkelerinde, oradan da Endonezya'da kendini göstermiştir. Zaten Fas ameli denen şey, tıpkı Osmanlı Kanunnâmeleri gibi, o bölgenin zaruret, âmme maslahatı ve örf-âdet kâidelerinden doğmuştur. Bu âdet hukuku da doğuşunda, örf-âdet kâidelerinin şartlarına ve müftü yahut şeyhülİslâm'ın tasdikinden geçme şartına uymuştur. Aksi takdirde meşrû kabul edilemeyeceği ortadadır.[18]

Üçüncüsü, Osmanlı Devleti başta olmak üzere bütün Türk Devletlerinde görülen Kanunnâmeler tarzındaki örfî hukuk da İslâm hukukundaki örf-âdet kâideleri, âmme maslahatı prensibi ve benzeri tâlî kaynaklara dayanılarak, zamanın Ulü'l-emri yahut hukukçuları tarafından ortaya konan hukukî hükümlerdir.

İşte örfî hukukun en önemli kaynağı meşrû' âdet hukuku ve örf-âdet kâideleri olmasından, konunun yerli yersiz her zemin ve zamanda tartışılmasından dolayı, örf-âdet kâidelerinin İslâm hukukunun diğer kaynakları karşısındaki durumunu biraz daha ayrıntılı olarak görelim. Zira örf-âdet kâideleri diğer delillerle çatışmazsa zaten problem yoktur. Eğer örf-âdet kâidesi, âyet, hadis veya kıyas içtihadıyla çatışırsa, hangisi tercih edilecektir? Ayrıca âyet ya da hadis özel yahut genel hüküm ifade ederse durum ne olacaktır? Bu soruların cevabını üç esasda toplayabiliriz:

1) Örf ve âdet kaideleri, *özel hüküm ifade eden nassa* yani âyet veya hadise muhâlif olması halinde, âyet ve hadisin hükmü tatbik edilir ve örf-âdet kâidesi terk edilir. Faizli akitler, borç sebebiyle kölelik, takas (şiğar) evliliği ve evlâtlık müessesesi buna misâl olarak zikredilebilir. Bu kâidenin bir tek istisnası vardır: O da özel hüküm ifade eden nassın dayanağını o zaman mevcut olan bir örf-âdetin teşkil

---

18 El-Hacvî, Muhammed bin Hasan; El-Fikrü's-Sâmi Fi Târihi'l-Fıkhi'l- İslâmi, Medine 1976-1977, II/405 vd.;

etmesidir. Nassın dayanağını teşkil eden ve o zaman mevcut olan örf, sonradan değişirse, acaba değişen örfe mi yoksa özel hükümlü nassa mı tâbi olunacağı tartışmalıdır. Müçtehidlerin çoğunluğu özel hükümlü nassa uyulmasını savunurken, *İmam Ebu Yusuf* değişen örf-âdet kâidesine uyulmasını müdâfaa etmektedir. Osmanlı hukukunda Ebu Yusuf'un görüşü tercih edilmiş ve dayanağı örf-âdet olan şer'î nassların hükümlerinin, örf değişince değişebileceği kabul edilmiştir.[19]

2) Örf-âdet kâideleri, *genel hükümlü nass (nass-ı âmm)* ile çatıştığı takdirde tahsis formülü ile her iki kaynak da yürürlük kazanır. Ancak örf ve âdet kâidelerinin konusuna göre bir ayrıma gidilmelidir. Örf âdetin konusu dil olduğu takdirde, genel anlamlı nassı tartışmasız tahsis eder. Örf âdetin konusunun fiil olması halinde ise, örf-âdet kâidesinin mevcudiyeti zamanına göre yine ikili bir ayırıma gidilmiştir: **Birincisi**, şer'î hüküm vaz' edilirken mevcut olan genel örf-âdet kâideleri, Hanefi ve Mâlikîlere göre genel hükümlü şer'î nassları tahsis eder. Hususî örf ise, tahsis edemez. Meselâ, mevcut olmayan bir şeyin satımını yasaklayan şer'î nassın hükmü, istisnâ' akdinin örf sebebiyle kabul edilmesiyle tahsis edilmiştir. **İkincisi,** sonradan meydana gelen örf âdetler, genel hükümlü şer'î nassın hükmünü tahsis edemez ve bunlara aykırı örf-âdetler reddedilir. Bunun da önemli bir istisnâsı vardır: şer'î hükmün dayanağı vaz' edilirken o zaman mevcut olan bir örf-âdet teşkil etmişse, örfün değişmesi ile o şer'î nassın hükmü de değişebilir ve yeni örf genel hükmü tahsis edebilir. Bu görüş, yine İmam Ebu Yusuf'a aittir. Zira bu tür örf âdetler, âmir hükmün illetini (ratio legis) de değiştirmektedir. Geri alım şartıyla yapılan satım akdi (beyü'l-vefâ), önceleri şart meşrû görülmediğinden vefâen satım akdi de câiz görülmezken, sonradan örf bu şartı mu'teber hale getirince

---

19 İbn-i Âbidin; Neşrü'l-Örf, II/116 vd.; A1i Haydar, Dürerü'l-Hükkâm, I/99-100; Cin/Akgündüz; I/133

vefâen satım akdi de câiz görülmüştür. Osmanlı hukukunda örfî hukukun temelini teşkil eden bu görüş, dikkatle incelenmelidir.[20]

3) Örf ve âdet kâidelerinin, içtihadî kaynaklar dediğimiz re'ye dayanan *kıyâs* (burada açık şer'î nassa dayanan kıyâs dâhil değildir), *istihsân* veya *âmme maslahatı esası (istislâh)* ile çatışma halidir. Umumî âdetler bunlara tercih edilir. Zaten bu manada örf âdetin tercihi ileride tarifini vereceğimiz istihsân delilinden başka bir şey değildir. Meselâ, Ebu Hanife'ye göre ipek böceği diğer haşerâta kıyasla mal değildir ve satımı da mu'teber sayılmaz. Hâlbuki İmam Muhammed, örfe dayanarak mal kabul etmiş ve satımını da câiz görmüştür. Örfe dayanan kıyasla sâbit olan hükümler ise, örfün değişmesiyle kendiliğinden değişir. Osmanlı hukukunda bu esas çokça kullanılmış ve uzun tartışmalara sebeb olan nakit para vakfının meşruiyeti bu yolla açıklanmıştır.[21]

Yukarıda izah edildiği gibi, örfî hukukun birinci derecede kaynağını teşkil eden örf-âdet kâidelerinin, İslâm hukukunun diğer kaynaklarıyla olan münâsebetleri belli esaslara bağlanmıştır. Bu esaslara riâyet edilmek ve şer'î hükümlere aykırı olmamak şartıyla, dolayısıyla hakkında şer'î hüküm bulunmayan mevzularda, her çeşit örf-âdet kâidesinden yararlanmak mümkün olabilir. İslâmiyet'ten önceki Türk hukukunda bulunan idarî teşkilât ve hukukî müesseselerden bazıları bu yolla alınabilir. Hatta bazı önemli hususlarda daha iyisi varsa; yabancı medeniyet ve hukuk sistemlerinden de yararlanılabilir. Alınan hüküm ve müesseseler artık şer'îlik vasfı kazanmış olur. Örf ve âdet kâideleri esas alınarak tâli kaynaklar yoluyla ortaya konan hukukî hükümlerin en önemli özelliği, örf âdetlere bağlı olarak, zamanın değişmesiyle değişebilmeleridir. Mecelle bu esası *"Ezmânın tegayyüri ile*

---

20 İbn-i Âbidin, Neşrü'l-Örf, II/121 vd.; Zerka, Ahmed, El-Fıkhu'l-İslâmi Fi Sevbihi'l-Cedid, II/894-907; Cin/Akgündüz, I/133-134,

21 Zerka, II/908 vd.; Ebüsuud, Vakfü'l-Menkul, Sül: Kütp. Bağdatlı Vehbi Bölümü, No: 477/2, Vrk: 8/B vd.; Cin/Akgündüz, I/334

ahkâmın tebeddüli inkâr olunamaz" şeklinde ifâde etmiştir. Önceleri icâreteyn ve gedik usûlü, mevcut ve yaygın örf sebebiyle meşrû' görülürken, sonradan ortadan kalkmış ve hükmü de değişmiştir. Değişen, zaman ve âdetlerdir; yoksa hukukun kaynakları değildir.[22]

IV- PEKİ DEVLET İLE MİLLET DAYANIŞMASI İÇİN NE YAPILMALIDIR?

Bence bunun en güzel yolu, Batı Avrupa ve özellikle de Kuzey Avrupa ülkelerinde uygulanan laiklik prensibini Türkiye de uygulamaktadır. Yani devlet dinsizlere ve ahlaksızlara karışmadığı gibi, başı örtülülere ve dindarlara da karışmayacaktır. Devlet hem dine saygı gösterecek ve hem de ihtiyaç olursa kanun koyucu dinin hükümlerinden yararlanacaktır.

Konuyu bütün din ve siyaset adamlarının da ibretle okuması gereken Hollanda'lı bir hukukçunun bazı tesbitleriyle sonlandırmak istiyorum:

" Osmanlı hukukunun kaynakları hakkındaki incelemelerimize geçmeden önce, kendi tabiriyle Flemenk gavuru olan Hollanda'lı bir gayr-i Müslim hukukçunun Osmanlı hukukunun mahiyeti ve kaynakları hakkındaki mütâlaasını ibret olsun diye, II. Abdülhamid'e arz ettiği lâyihasından özetleyerek buraya almak istiyorum:

"Müslümanlara göre hukuk, ilâhî emirlerden ibârettir ve bunlar da dinî ve dünyevî emirler olarak ikiye ayrılır *(ibâdât-muâmelât).* Bunlar birbirinden ayrılmaz. *Kur'ân,* Müslümanlara göre şüpheden uzak ve ilâhi emirleri muhtevi mukaddes bir kitapdır. Kur'an'da mevcut olan hukukî hükümler, ayrıntılı hükümler veya genel esaslar tarzında hukukun bütün alanlarını kapsar. Kaynağı ilhâm değil vahiy olan Kur'ân, Hz. Muhammed'e indirilmiş ve o da tebliğ etmiştir. Kur'ân öyle bir kitabdır ki, her harfi ve her hükmü, bütün zemin ve zamanlar-

---

22 Mecelle, md. 39; Ali Haydar; I/101-102; Zerka, II/868-869; Krş. İnalcık, Halil, Kanunnâme, EI, IV/562-563

da geçerlidir. Hıristiyanların Kitab-ı Mukaddes'i gibi sadece hukuk nizâmının esaslarını değil, hem esaslarını ve hem de değişmeyen bir kısım tafsilî hükümlerini de câmi'dir. Sünnet ise, Hz. Peygamber'in fiil, söz ve hareketleridir. Bunların Kur'an'dan farkı, vahiy yoluyla değil, ilhâm yoluyla Allah tarafından kalbine ilkâ edilmiş olmasıdır. Müslümanlara göre, Hz. Muhammed bir beşerdir; ancak doğru sözlü ve vazifeli bir nebî ve resûldür. Bütün güzel ahlâkı ve gelmiş geçmiş ilimleri Allah'ın ihsânıyla zatında cem' ettiğinden mümtaz bir insândır. Kur'ân'ın tebliğcisidir. Dinin tamamlayıcısıdır.

Halife veya *padişah (imâm-ı meşrû')* yeryüzünde Allah'ın vekilidir yani O'na karşı sorumludur ve Kur'an ile sünnetin hükümlerine itaat ile mükellefdir. Bu itaati terk ettiği an, kendisine de itaat edilmez. Devleti idare ederken devlet ricâlinden mâhir ve muktedir olanlarla *meşveret* etmesi icabeder. Halife veya padişahın otoritesi, meşrû' dâire ile sınırlıdır. Dilediği gibi hareket edemez. Padişahın istibdadı, ilahî kanun ile kayıtlıdır.

Halife veya padişahın *teşriî salâhiyeti* yani yasama gücüne gelince, İslâmiyet diğer dinler gibi sırf akâidden ibaret değildir; belki kanunlar mecmuası hükmündedir ve bir hukuk nizâmı vardır. Maalesef Avrupalılar ve Avrupa'da tahsil görmüş Müslümanlar, bu önemli farkı bilmemektedirler. Bana kalırsa bu anlayış sakattır; bunu anlamak için Kur'an'ı okumak kâfidir. Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği şeriat, hiç bir vakit değişken ve sallantıda değildir. *"Dünya âhiretin tarlasıdır"* denilmiş ve dünyevî saltanat da ihmâl edilmemiştir. Müçtehidlerin gayretleri ortadadır. İslâmiyet, şimdiye kadar bulunmuş olduğu hal ve tarzdan gayrı bir şekil ve renge girecek diyenlere sorarız: İslâmiyet, sadece inanç esaslarından ibâret olsa, bu dinin artık yaşaması için ümit ve alâmet kalır mı?

Her halde *şarktaki ahvâlin ıslâhı,* için körü körüne tedbirler almağa kalkışmak ahmaklıkdır. Kanaatime göre, Osmanlı devletinin resmî dini İslâm'dır. Avrupa'nın arzuladığı şey ise, Osmanlı devletini gayriMüslim bir devlet haline getirmek ve Türklerin dinlerini değiştir-

mektir. *İslâmiyet,* din ve devlet olmak üzere iki unsurdan teşekkül eder. Şerîat dini devletten ayıramaz. Bu sebeple, şer-'i şerif, hem ibâdet ve hem de muâmelâtı câmi'dir. Pâdişah devletin hem hâkim-i mutlakı, hem komutanı ve hem de birinci imamıdır. Hükûmet, şer'î hükümleri icraya ve vergi tarhıyla tahsiline nasıl memur ise, ibâdetlerin icrasına da öyle memurdur.

Müslümanların şerîata verdikleri mana, bu kelimenin bizdeki kanun manasına benzemez. Bunların şerîat dedikleri şey *(şer'i şerif),* evvela Kur'an'dan, sâniyen fıkıh kitablarındaki şekliyle sünnetten; sâlisen fetvâlardan yani fıkıh ilminde mütehassıs olan imam ve müçtehidlerin vermiş oldukları hukukî takrirlerden ibârettir. Gerçi Kur'an, şerîatın üssü'l-esasıdır. Ancak bizdeki hâkimler anayasa hükümlerine ne kadar az mürâcaat ederlerse, kadılar da o kadar Kur'ân'a ve tefsirlerine mürâcaat ederler. Zira Kur'an ve sünnetteki hükümler dağınıktır. Osmanlı devletinde temel mevzûât, meşhur müçtehidlerin verdikleri fetvalar ve şer'î hükümleri derleyen fıkıh kitaplarıdır, Müçtehidlerin de birinci tabakası sahâbelerdir ve bunların ittifaklarına *icma'* denir. Kur'an, sünnet ve icma', bütün hukukî hükümlerin aslı ve esasıdır. Diğer kanunların meşrûiyet dayanağı da bunlardır. İslâm hukukunun dördüncü kaynağı da kıyasdır. Ancak bu ameliyeyi, ancak Kur'an, sünnet ve icma ile aklını tenvir etmiş ve bunların hükümlerine uymuş olanlar kullanabilirler.

İşte asıl İslâm kanunlarını tanzim edenler, büyük *müçtehid hukukçulardır.* Bunlar, Roma devletindeki hukukçulara benzerler. İslâm müçtehidleri, bizde kanun tanzim edenler gibi sadece manevî te'sirleri olmayıp ayrıca maddi iktidar ve nüfuzları da o derece gâlibdir ki, kadılar bile onların re'ylerine itaate, mecburdurlar. Ancak kadı'nın onun kadar ilim sahibi olması hali, bunun istisnasını teşkil eder. Bu iktidâr ve nüfûzları, devlet başkanınca verilmiş bir şey değildir; İslâm âlimleri indinde kazandıkları haklı şöhretten ileri gelmektedir. Devlet reisi, bu gibi fakîhlerin re'ylerini resmen kabul ve tasdik etmekten başka bir şey yapamaz ve bunların re'ylerini hiçbir zaman mevki'-i tezekkür ve istişâreye koyamaz. Osmanlı Devletinde resmen ilk defa

böyle bir fıkıh kitabının resmî hukuk kodu olarak kabulü *"Mültek'al Ebhur"* isimli kitap hakkında 1648 ve 1687 yıllarında vaki olmuştur. 1549'da vefât eden *İbrahim Halebî*'ye ait olan bu eser, IV Mehmed'in emriyle *Mevkûfât* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Mülteka mecmuası, akâid, hukuk, ceza, aile, hacr, hacz ve devletlerarası münâsebetlere ait olan hükümleri şâmildir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin asıl kanunlar mecmuasıdır. Burada şu iki noktanın da bilinmesinde fayda vardır: ehl-i sünnet olan Müslümanların kabul ettiği dört *amelî mezhep* vardır. Osmanlı Devleti, resmen Hanefi mezhebini benimsemiştir. İkinci husus, bu mezhebin hukukçuları hep aynı derecede nüfuz ve itibar sahibi değillerdir. Her müçtehid, kendisinden büyük bir fakihin re'yine uyar. Bu sebeple Mülteka Kitabının resmen kabulünden beri, tedvin ve telif olunmuş fıkıh kitapları, tamamen mezkûr eserin şerhi ve izahı ile mahkemelerde esas alınan fetvalardan ibârettir.

Örf ve âdet kâideleri, şer-'i şerifin hükümlerini tamamlayan bir kanun makamındadır. Buna rağmen kadı, örf ve âdet kaidelerine istinâden hüküm veremez. Meğerki fıkıh kitaplarında davaya ait şer'î hüküm bulunmasın ve örfe mürâcaat edileceği belirtilmiş olsun.

Padişah da bir kanun yapabilir. Fakat bu *kanun,* şer-'i şerifin teferruâtıdır. Asıl kanun, müçtehidlerin içtihadıyla Kur'ân ve sünnetten alınan fıkıh kitaplarındaki hükümlerdir. Buna göre, Osmanlı Devletinde şeyhülislâm tarafından veya hâkimler yahut müftilerden biri tarafından tasdik olunmamış hiçbir kanun, ferman ve irâde-i seniyye düstur'ul-amel olamaz. Padişah, müftülük icâzeti almış bir âlim ise, bu vasıfda bir padişahın tanzim edeceği nizamlar, ferman ve irâdeler, fetvâ alınmadan yürürlüğe girer. Padişah, arzu ettiği hallerde zorla istediği şekilde fetva alabilirse de bu hal, şer'î hükümleri bozmuş olmaz. Avrupalılara göre, *Osmanlı kanunları,* padişahın keyfe mâ yeşâ emirlerinden ibarettir. Avrupa'da câri olan fikirlere göre, şerîat-ı Muhammediye, padişah olan zâta, dilediği şekilde hareket etmek ve kanun vaz'etmek üzere tam yetki vermiştir. Padişahın irâdeleri kanuna bedeldir veyahut istediği gibi kanun yapar. Bu fikir, şer'î şerif hak-

kında büyük bir bühtandır ve İslâm dininde masiyet ve büyük günahlardan sayılır.

Şer'-i şerif, hem devlet ve hem de İslâm Padişahının sıfat ve iktidarını çok iyi tayin etmiştir. Ancak zaman ve zemine göre değişebilen idare tarzı ve memleketin sosyal, iktisadî ve idarî nizâmı hakkında pek az çerçeve hükümler vaz' etmiştir. İşte İslâm padişahı kendisine tanınan yetki çerçevesinde sınırlı yasama gücünü, yukarıdaki manada kullanabilir. Bunun için *Kanunî Sultan Süleyman*, 1519 ve 1566 senelerinde mülkî ve askerî meseleler hakkında bir kanun tanzim buyurmuşlardır ki, bu kanun 1846 senesine kadar yürürlükte kalmıştır. Sonraları meydana getirilen nizâmât ile çoğu hükümleri tashih ve ta'dil olunmuştur."[23]

Raporda yer alan başörtüsü ile alakalı kısım fevkalade güzel kaleme alınmıştır.

---

23 BOA, YEE, 14-1540, Tevkiî Adurrahman Paşa Kanunnâmesi, sh. 5 vd. 26-27

§. 3. OSMANLI DEVLETİ'NDE HOŞGÖRÜNÜN HUKUKÎ TEMELLERİ

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE HOŞGÖRÜNÜN SINIRLARI VE KRİTERİ

Osmanlı Devleti, Müslüman bir devlettir. Hukuk sistemi de, Osmanlı hukukçularının **şer'-i şerif ve kanun-ı münif** diye ifade ettikleri, İslam Hukukudur. Bu sebeple, Osmanlı Devletinde hoşgörünün sınırlarını şer'-i şerifin hükümleri tayin eder ve neye hoşgörüyle bakılacağının ve neyin gayr-i meşru ilan edileceğinin kriteri de Kur'an ve Sünnet'i temel kaynak kabul eden **ahkâm-ı şer'iyye yani şer'î hükümler** teşkil eder. Bu dediklerimizin delili, 170 milyonu bulan Osmanlı Arşivindeki belgeler ile sayıları yüz binlerle ifade edilebilen şer'iye mahkemelerinin kararları yani i'lâm ve hüccetlerdir.

O halde her Müslüman devlet gibi, Osmanlı Devleti'nde de hoşgörünün sınırları bellidir. Neye karşı nasıl muamele edileceği, Kur'an ve Sünnet tarafından tesbit ve tayin edilmiştir. Ancak bu tesbit edilen hoşgörü prensiplerinin hayata geçirilmesi konusunda, devletlere ve hatta hükümetlere göre bir farklılık bulunmaktadır. Mesela biraz sonra nakledeceğimiz Fâtih Sultân Mehmed'e ait hak ve hürriyetler beyânnâmesi, şer'î hükümlerin tesbit ettiği husuları dile getirmektedir. İşte bu noktada Osmanlı Devleti'nin bir üstünlüğü söz konusudur. Bediüzzaman'ın yerinde ifadesiyle, **'Osmanlı Devleti, ittihâd-ı İslam'ın medine-i medeniyyet-i münevveresidir ve tam hürriyet-i şer'iyyeyi icrâ eden bir devlet-i İslamiyedir'.** Bu tesbitin birinci cümlesi, yani Osmanlı Devleti'nin bütün Müslüman insanlar için İslam Birliği açısından bir medeniyet şehri olması, Müslüman fertler arasındaki Osmanlı hoşgörüsünü nasıl uyguladığını ifade ettiği gibi, ikinci cümlesi, yani Osmanlı Devleti'nin İslam'ın insanlar için kabul ettiği hak ve hürriyetleri eksiksiz uygulaması da, bu hoşgörünün sadece Müslümanlar için olmadığını ve gayr-i Müslimleri de kapsadığını göstermektedir.

İşte biz, bu hususu nazara alarak, Osmanlı Devletindeki hoşgörünün hukuki temellerini şu plan çerçevesinde kısaca özetlemeye çalışacağız. **Evvela**, Batılıların Pax Ottoman dediği Osmanlı barışı ve hoşgörüsünün ne mana ifade ettiğini özetleyeceğiz. **İkinci olarak,** çok hukukluluk tartışmasının altında yatan hoşgörüyü kısaca izah edeceğiz. **Üçüncü olarak,** klasik ifadesiyle 400 atlıdan cihan devletine ulaşmanın asıl sebebinin hoşgörü ve haklara saygı olduğunu vurgulayacağız. **Son olarak da,** Fâtih'in İstanbul'u feth ettikten sonra gayr-i Müslimlere verdiği hak ve hürriyetler beyânnamesini veya diğer bir ifadeyle **Osmanlı Barışı ve Hoşgörüsü Bildirgesini** sizlere takdim edeceğiz.

II. BATILILARIN PAX OTTOMAN DEDİĞİ OSMANLI BARIŞI VE HOŞGÖRÜSÜ NE ANLAMA GELİYOR?

Batı literatüründe **Pax Ottoman** olarak ifade edilen kavram, Osmanlı Devleti'nin hükümferma olduğu çağlarda dünya barışına olan katkısı anlatılmak için kullanılır. Devrinin süper gücü olduğu halde bu gücü dünya barışının sağlanmasında kullanan Osmanlı'nın geniş bir coğrafyada tesis ettiği barışın ne anlama geldiği gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Zira Balkanlar, Karadeniz sahilleri, Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyası bu gün siyasal dengelerin ve uluslararası barışın giderek bozulduğu mekânlar haline geldi.

Balkanlardan çekilen Osmanlı'nın boşluğu doldurulamamış, bu bölge iyice balkanlaşmıştır. Balkanlaşma terimi bölünmüşlüğü, parçalanmışlığı ve siyasi kaosu ifade etmek için kullanılan siyasi bir kavramdır. Terim bütün anlamını Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi ile ifade edecektir. Geniş Arap dünyası Osmanlı bayrağı altında yaşadığı huzurlu günlerini hiç bir zaman tekrar yakalayamamıştır. Arap toplumuna batının İsrail'i hediyesi Osmanlı'nın zafiyete düşmesi ve bölgeden çekilmesinden sonraya rastlar. Osmanlı Medine fukarasına Anadolu içlerinden ve Mısır'dan vakıflar kanalıyla yardım akıtırken, surreler gönderirken son yüzyıl içerisinde çöreklenen batının tek gayesi vardı bölgede: sömürü ve petrol. Osmanlı'nın çekilmesinden sonra geniş Arap coğrafyası cetvelle taksim edilerek batı emperyalizminin sömü-

rüsünü kolaylaştıracak siyasi haritalar oluşturuldu. Barış da Osmanlı ile beraber tarihe karıştı.

Osmanlı, Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bir denge unsuruydu. Pek çok etnik yapıları ve dinleri farklı toplum kesimlerinin taleplerinin buluştuğu ortak bir noktaydı. Kilise ile camiinin yan yana durduğu bir üst kültürü tesis etmiş idi Osmanlı. **Bu üst kültürün tesisi "İlahi Mesuliyet"e dayanıyordu. Fetihlerin zaten temel felsefeleri de bu ilahi mesuliyete dayanan bir zihin dünyasının ürünü idi. Devletler fethetmek, yeni topraklar kazanmak, güçlü bir devlet kurmak, geniş halklara hükmetmek gibi seküler dünyanın temel ideali olarak görülen hedefler Osmanlı yöneticisi için bir araç olmaktan öteye gitmiyordu.** Zira bütün İslâm toplumlarında hâkim zihniyet dünyalık elde etme esası üzerine değil "**i'lây-ı kelimetullah**" gibi üst bir ideal etrafında şekillenmişti. En azından teorik olarak böyleydi. Temel hedef, dinin yücelmesi, korunması, İslâm nimetinden bütün insanlığın istifadesi idi. Güçlü bir devlete, fetihlere de bunun için ihtiyaç vardı.

Kendilerini "**şer'-i şerif**"e bağlı gören Osmanlı yöneticileri hâkimiyetleri altında bulunan hiç bir etnik azınlığa tahakküm etmeyerek kendi inançları doğrultusunda yaşamalarını temin etmiştir. Zira bu tutum İslâm'ın temel bir ilkesi idi ve İslâm Hukukunun ehl-i zimmete tanıdığı haklar içerisinde yer alıyordu. Bunun dışına çıkılamazdı. Zaten Müslüman ecdadımız, her meselede olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne ait topraklarda yaşayan gayr-ı Müslimler hususunda da, "**şer'-i şerif**" dedikleri hukukun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde "şer'-i şerif" denilen İslâm Hukukuna göre, Müslümanlarla sulh yapan ve Müslüman bir devletin hâkimiyetini kabul eden gayr-ı Müslimlere "**zimmî**" adı verilmektedir. Renk, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine aynı şekilde ve "şer'-i şerif" ne diyorsa öyle muamele yapılıyordu.

Osmanlı tarihinden bu inanç hürriyetine ilişkin pek çok örnek bulmak mümkündür. 1463 yılında Fâtih Sultân Mehmed tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılan Bosna Hersek'de Osman-

lı'nın âdil ve hoşgörülü idaresi sayesinde bu bölge insanları hiçbir baskı altında kalmadan İslâm dinini seçmişler ve Osmanlı Devleti'ne ve onun temsil ettiği ideallere bağlı kalmışlardır. Büyük Fâtih, Bosna'yı fethettiği zaman bölge halkına dinî hürriyet tanımış, mal ve can güvenliği sağlamıştır. Fâtih'in buradaki Lâtin papazlarına gönderdiği bir fermanda bölge halkına tanınan mal ve can güvenliği, dinî serbestiyet ve sağlanan hürriyet ortamı açıkça ifade edilmektedir;

"Ben ki Sultân Mehmed Hanım. Cümle avâm ve havâssa ma'lûm ola ki, işbu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna ruhbânlarına mezîd-i inâyetim zuhûra gelip buyurdum ki, mezbûrlara ve kiliselerine kimse mâni' ve müzâhim olmayıp ihtiyâtsız memleketimde duralar. Ve kaçup gidenler dahi emn ü emânda olalar.

Gelüp bizim hâssa memleketimizde havfsiz sâkin olup kiliselerine mütemekkin olalar. Ve yüce hazretimden ve vezîrlerimden ve kullarımdan ve reâyalarımdan ve cemî'-i memleketim halkından kimse mezbûrelere dahl ve ta'arruz edip incitmeyeler, kendülere ve cânlarına ve mâllarına ve kiliselerine ve dahi yabandan hâssa memleketimize âdem gelirler ise yemîn-i mugallaza ederim ki yeri, göğü yaratan Perverdigâr hakkıçün ve Mushaf hakkıçün ve ulu Peygamberimiz hakkıçün ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkıçün ve kuşandığım kılıç hakkıçün bu yazılanlara hiçbir ferd muhâlefet etmeye. Mâdâm ki bunlar benim emrime mutî ve münkâd olalar. Şöyle bilesiz."

Fâtih'in fermanında ifadesini bulan temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınarak ve şefkatli ve âdil bir idare sayesinde Balkanlarda asırlardır devam eden Balkan feodal beylerinin zulüm ve baskıları sona ermiştir. Osmanlı'nın bu topraklardan elini çekmesi ile ne yazık ki burada kargaşa ve zulüm tekrar başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin âdil idaresi altında hayatlarını devam ettiren gayri Müslim tebaa devletin son dönemindeki otorite boşluğu ve bu arada dış mihrakların tahrikleri neticesi, küllenmiş kin ve düşmanlıklardan doğan baskı ve

zulümleri tekrar sahneleyecekler ve maalesef bugünkü Bosna ve Kosova trajedisinin gerçekleşmesine giden yolu açacaklardır.

Bu gün Kosovalılar'ı etnik temizliğe tabi tutan Sırp faşizmi bundan beş yüz elli sene önce Osmanlı'nın şefkatli ellerine sığındığını çoktan unutmuştur. Fâtih Sultân Mehmed, Rumeli'deki fetihlerini genişleterek Sırbistan sınırlarına geldiği zaman, iki ateş arasında kalan Sırplar, Macaristan ile Osmanlı Devleti'nden birisini tercih etmek mecburiyetinde kalmışlardır. O dönemde Sırplar Ortodoks, Macarlar ise Katolik idiler ve Romalılar ile Latinler arasında anlaşmazlık bulunduğu gibi, bunlar da birbirlerini hiç sevmezlerdi. Macaristan Kralı Jan Hunyad, Sırbistan'ı ele geçirmek istiyordu. Sırbistan Kralı George Brankoviç, kendisini Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye teşvik eden Macaristan Kralı nezdine bir heyet gönderir ve sorar:

"Macarlar Türkler'e gâlip gelirse, Sırplılar'ın mezhepleri olan Ortodoksluk hakkında ne gibi müsaadelerde bulunacaksınız?".

Jan Hunyad'ın cevabı, insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygılarının derecesini yansıtması açısından çok ilgi çekicidir:

"Sırbistan'ın her tarafında Katolik kiliseleri tesis edeceğim. Ortodoks kiliselerini yıkacağım."

Aynı soruyu sormak üzere bir heyeti de Fâtih Sultân Mehmed'e göndermiş ve Fâtih'in verdiği cevap ise şöyle olmuştur:

"Her caminin yanında bir kilise inşâ edilecek" Bu cevabı alan Sırbistan Kralı, Hıristiyan olan Macaristan'a değil, Müslüman olan Osmanlı Devleti'ne itaat etmiştir.

Osmanlılar dünya siyasi arenasında bir denge unsuru olma yönünde politikalar geliştirmişlerdir. Batı'da ve Doğu'da askeri zaferler ile sağlanan bu denge unsuru misyonu, yükselme döneminde tam anlamıyla gerçekleşecektir. 16. yüzyılda Akdeniz ve Karadeniz Türk'ün hâkimiyetine giriyor, Balkanlar'da sulh ve sükûn hali sürüyor, Kuzey Afrika, Arabistan yarımadası bu güçlü devletin hâkimiyet sahasına girerek barış ve güvenlik kuşağının içerisinde yer alıyordu. Osmanlı, Balkan toplumları üzerinde barışı, hoşgörüyü ve hürriyet ortamını

sağlarken, diğer Avrupa ülkelerinin ilk dikkate alacakları ülke durumuna geliyordu. Avrupa ülkeleri kendi aralarındaki ilişkilerde bile Osmanlı'nın ne söyleyeceğine bakıyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı'yı göz ardı sayan ve Osmanlı'dan bağımsız bir politika izleyemiyorlardı. Zira Osmanlılar Avrupa'yı seyreden pasif bir seyirci değil, muktedir bir oyuncu idi. Şu söylenebilir; yıkılırken bile uluslararası güçlerin dikkatle izlediği bir ülke durumundaydı Osmanlı Devleti.

Osmanlı idaresi zulme değil adalet ilkelerine dayanıyor, şer'-i şerif'in çizdiği sınırları aşmıyorlardı. Dolayısıyla insan hak ve hürriyetleri, çağının en geniş anlamı içerisinde Osmanlı'da uygulanıyordu. Din ve ırk ayrılığı bu haklara mani değildi. Zira batıda Osmanlı tehdidinin sürdüğü 1533-1546 devresinde Protestanlar geniş ölçüde Katolik Habsburg baskısından kurtulmuşlar idi. Hatta XVI. Yüzyıl ortalarında Türkler Protestanlar'ın ümidi olarak telakki edilecek ve Osmanlı topraklarındaki Protestanların serbestçe dini icraatlarını yapmaları imparatorluk topraklarında yaşayanlar için bir ideal olarak görülecektir. **"Türkler'in eline düşmek Frenkler'in eline düşmekten daha iyidir"** diyorlardı (Ducas, s. 291, Bonn). 16. yüzyılda Portekizliler ile barışın tesisi aşamasında Portekiz kralına gönderilen namedeki ifadeler Osmanlı barış şemsiyesinin büyüklüğünü anlatmaktadır;

"Hak sübhanehu ve Te'alâ hazretlerinin uluvv-i inayeti ile şimdiki halde hilafet-i rûy-ı zemine kabza-ı tasarruf ve iktidar murad olub şark ve garbın re'âyâsı cenah-ı devletimizle müstazıl olub daima re'âyâ hakkında mezîd-i merhamet-i şahânemiz mebzûl oldığına binâen...".

Cemil Meriç'in, Osmanlı'da niçin bir Bodin, bir Makyavel, bir Hobbes yetişmediği sualine verdiği cevap şöyledir;

"Niçin yetişsin? Mutlakiyetin bu yavuz nazariyecileri Osmanlı mülkünde yaşasalar Zat-ı Şahane'nin destancısı olurlar. Ülkelerinde gerçekleştiğini görmedikleri âdil ve kerîm devlet rüyasını yalnız Osmanlı gerçekleştirmiştir".

Fairfax Downey "Kanuni Sultân Süleyman" adlı eserinde; "yirmi muhtelif ırka mensup halk, Süleyman (Kanuni Sultân Süleyman)'ın hâkimiyeti altında sızıltısız, gürültüsüz yaşadılar. Re'âyânın, Müslüman olmayanlar dâhil, arazi sahibi olmalarına cevaz verildi. Buna mukabil onlara bazı mükellefiyetler yükledi. Birçok Hıristiyan, vergileri ağır ve adaleti kararsız olan Hıristiyan ülkelerindeki yurtlarını bırakarak Türkiye'ye gelip yerleştiler" diyor.

Doğuda ise Sünnî İslâm dünyasının koruyuculuğunu ve en önde gelen temsilciliğini üstlenerek Şii tehlikesini bertaraf etmişlerdir. Müslüman ahali üzerindeki Şii zulmünü defetmeyi farz-ı ayn telakki eden Osmanlılar, ilan ettiği seferler ile İslâm dünyasındaki yerlerini daha da sağlamlaştıracaklardır. Zira Yavuz'un Mısır seferi ile Osmanlı padişahları halife unvanını alarak manevi nüfuzlarını arttıracaklardır. Tüm Müslümanlar üzerinde söz sahibi olma imkânı bahşeden halifelik kurumu, Osmanlı'nın hem gücünü pekiştirmiş ve hem de hedeflediği barışı te'sis etmede yardımcı olmuştur.

1590'da imzalanan antlaşma ile Osmanlı üstünlüğü doğuda pekişmiştir. Bu antlaşma ile 1555 antlaşmasında üzerinde durulan Hz. Ali dışındaki üç halifeye sövüp sayma anlamına gelen "tebarrai"liğin men'i sağlanmıştır. Bundan sonraki antlaşmalarda bu dini hususlar hep ön planda tutulmuştur. Osmanlılar bu tarz izledikleri politikalarla Sünni dünyayı manevi yönden destekleme ve dinin koruyuculuğu imajlarını pekiştirmiş oluyorlardı.

Dinin koruyuculuğu misyonu oldukça ön planda görülüyordu. Seferlere çıkılırken teorik gerekçe dinin muhafazası ve din gayreti üzerine tesis ediliyordu. Portekizliler Hindistan'ı işgal ettikleri zaman buranın küffar elinden istihlası için Osmanlı donanmasının Süveyş'e açılabilmesini mümkün kılacak Süveyş kanalı projesinin ön gerekçesinde Hindistan'dan Haremeyn-i Şerifeyn'i ziyarete gelecek Müslümanların yollarının kesilmesi ve dahası Müslümanların kâfirlerin taht-ı hükümetinde olmalarının reva görülemeyeceği idi.

Kanuni dönemi, Osmanlı barışı teriminin yüklendiği anlamın tezahür ettiği parlak bir dönem idi. Zira bu dönemde sağlam bir hukuk anlayışını hâkim kılma çabaları, adalet prensibinin ön plana çıkarılması, Sünni dünyanın liderliğinin ve koruyuculuğunun, doğuda Safeviler'e batıda Hıristiyan âlemine karşı "ilahi misyon"un üstlenilmesi, XVI. yüzyılı Kanuni çağı haline getirecektir. Bu dönem daha sonra hep idealize edilecektir.

Sokullu Mehmed Paşa'nın günün şartları içerisinde gerçekleşmesi güç olan projeleri hep bu üst idealin eseriydi. Süveyş kanalının açılarak bölgede ve Hint denizinde daha etkin bir politika izleme, Orta Asya'dan batıya uzanan tarihi ticâret ve hac yollarını kontrolü altına almaya çalışan Moskova knezliğini engelleyerek Orta Asya'nın Sünnî dünyası ile irtibatını artırma, Hazar denizine ulaşmak için Don-Volga Kanalını açma ve Endülüs Müslümanları'nı daha ciddi bir şekilde destekleme, bu projeler arasında sayılabilir.

Kısaca Pax Ottoman demek, bütün insanları Allah'ın kulları kabul eden İslâm Hukuku'nun Osmanlı Devleti tarafından uygulanması demektir[24].

---

[24] BA, Mühimme Defteri, nr. 5, sh. 70, hüküm 161; nr. 7, sh. 258, hüküm 721; nr. 70, hüküm 416; nr. 72, hüküm 264, 903; BA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 36515-A; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 9297/13; Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, c.I, sh. 217; Paris Bib. Nat. msh. Fonds turc anc. n. 130, vrk. 78; İskender Hoçi Yanko, "Galata'nın Osmanlılara Teslimi", *TOEM*, nr. 25, sh. 49-53; Saffet, "Hazar Denizinde Osmanlı Sancağı", *TOEM*, nr. 14, sh. 857-861; Ahmed Refik, "Bahr-ı Hazar- Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi", sh. 1-14; Ahmed Refik, "Onuncu Asırda Açıkdeniz Meselesi ve Azak Muharebesi", *TOEM*, nr. 17(94), sh. 261-275; İnalcık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", sh. 349-402; Wittek, Paul, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)", sh. 566; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, sh. 476-479; Akgündüz, Ahmed, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, İzmir 1990, c. 2, sh.10-13; Meriç, Cemil, Umrandan Uygarlığa, İstanbul 1979, sh. 197; De La Jonquiere, Histoire de l'Empire Ottoman, sh. 164; Kantemir, c.1, sh. 154;

III. OSMANLI HUKUK SİSTEMİNİN HUKUKLU BİR HUKUK SİSTEMİ OLDUĞU İDDİALARININ ALTINDA OSMANLI HOŞGÖRÜSÜ YATMAKTADIR

Şunu önemle vurgulayalım ki, Osmanlı Hukuku'nun çok hukuklu bir sistem mi yoksa tek hukuklu bir sistemli olduğunu tartışılmasının altında, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı barış ve hoşgörünün enginliği gerçeği yatmaktadır. Zira Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında bulunan topraklarda yaşayan değişik din ve millet mensuplarının inanç ve örflerine öylesine saygı duymuştur ki, bir kısım tarihçi ve hukukçular, bunu çok hukukluluk olarak anlamışlardır. Şöyle ki:

Çok hukukluluk kavramını, devletin farklı kültür ve din mensuplarına, onların tercihleriyle kendi hukuklarını seçme şansını vermesi ve devletin hukuk üretme gibi bir görevinin bulunmaması şeklinde özetlemek mümkündür. Mesela Medine Vesikası; Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanlara kendi hukuklarını uygulamayı getiren bir sözleşme mahiyetindedir. Verilen bu misâl, çeşitli millet ve ümmetlere mensup insan topluluklarını içinde barındıran Osmanlı Devleti için de uygulanmak istenmektedir. Kısaca bu izahlarla bazı yazarlar, İslâm Hukukunun ve özellikle de Osmanlı uygulamasının **çok hukukluluk** prensibini kabul ettiğini iddia etmektedirler. **Hukuk birliği** ise, ülke içinde

---

Downey, Fairfax, Kanuni Sultân Süleyman, terc. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975, sh. 99; Emecen, Feridun, "Osmanlı Siyasi Tarihi", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, c. 1, sh.33-45; Heyet, Resimli ve Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, c. 2, sh. 788; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasiyle Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları", *Belleten*, c. IV, sayı 14-15(1940), sh. 149-174; Kuznetzova, N.A., "XVI. Yüzyılda Rus-İran Ticâreti ve Osmanlı Devleti", *Belleten*, c. LII, sayı 202(1988), sh.246-256; Beydilli, Kemal, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Mîrî Ticâret" Teşebbüsü", *Belleten*, c. LV, sayı 212-214(1991), sh. 687 vd.; Çubukçu, İbrahim Agâh, "Kültür Tarihimizde Din", *Belleten*, c. LIV, sayı 210(1990), sh. 772-803; Yücel, Ya'şâr, "Reformcu Bir Hükümdar Fâtih Sultân Mehmed", sh. 79-86.

yaşayan her topluluğa, aynı hukuk sisteminin hükümlerinin uygulanması demektir.

Önemle ifade edelim ki, İslâm Hukukunda ve bunun tam bir uygulaması demek olan Osmanlı tatbikatında, **çok hukukluluk** asla mevcut değildir. **Belki farklı dinlere ve kültürlere mensup topluluklar için, İslâm'ın kabul ettiği hak ve hürriyetler ve özellikle de din ve vicdan hürriyeti vardır. Bu hürriyetlerin neticesi olarak, şahıs, aile ve miras gibi istisnaî bazı hukuk dallarında, onların inançlarına uygun olan hükümlere saygı prensibi vardır. Buna da ayrı hukuklar demek mümkün değildir; olsa olsa farklı inanç hükümlerini birbirine bağlayan bağlama kuralları denir. Bunlar da, Müslümanlar açısından değil, gayr-i Müslimler açısından önem arz etmektedir.**

Meseleyi kısaca özetleyelim. İslâm hukukunda insanlar, mensup oldukları dinlerine göre birbirinden tefrik olunurlar. Vatan ve millet mefhumları yerine aynı dinin tâbiileri demek olan ümmet tabiri esas alınır. Eski Müslüman Türk Devletlerinde vatandaş demek olan **ra'iyye (tebaa), Müslüman ve gayr-i Müslim** olarak ikiye ayrılır. Kavmiyet yahut cinsiyet farkı, şer'-i şerifce hiç hükmündedir. Rumlar ile Ermenilerin tamamen Hıristiyan ve Türklerin ise tamamen Müslüman olmaları tesadüf kabilindedir.

Yukarıda zikredilen din kriterinden hareket eden İslâm hukukçuları, İslâm ülkesindeki insanları, Müslüman ve gayr-i Müslim olmak üzere iki ana gruba ayırmışlardır. Osmanlı Devletinde **millet** tabiri, ümmet manâsında kullanılmış ve **millet-i Müslime ile millet-i gayr-i Müslime** mefhumları, fıkıh kitaplarındaki esaslara uygun olarak isti'mal edilmiştir. Osmanlı ülkesinde yaşayan en önemli gayr-i Müslim milletler, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Sabiîlerdir. İslâm ülkesinde yaşayan gayr-i Müslimleri, vatandaşlık hukuku açısından ikiye ayırmak mümkündür: Zimmîler ve müste'menler. **Zimmîler,** İslâm Ülkesinin vatandaşı olan gayr-i Müslimlerdir. **Müste'menler** ise, yabancılardır.

İslâm hukukunda dünyanın iki ülkeye ayrıldığını, Müslümanların hâkim oldukları topraklara **İslâm ülkesi (Dâr'ül-İslâm)** ve

gayrıMüslimlerin hâkim olduğu topraklara da **harp ülkesi (Dar'ül-Harp)** dendiğini biliyoruz. En önemlisi de fiilen birden fazla olan İslâm devletlerine, devletler hukuku açısından **"Birleşik İslâm Devletleri"** nazarıyla bakıldığına da şahit oluyoruz. İslâm ülkesi vatandaşlarına Osmanlı hukukçuları **ehl-i dar'il-İslâm** demişler ve bazı aksi görüşlere rağmen, Zimmîleri de bu tabirin kapsamına sokmuşlardır. Müslümanlar, dünyanın neresinde olursa olsun, Müslüman olmalarından dolayı, İslâm ülkesinin vatandaşıdırlar. Zimmîler ise, zimmet akdinin şartlarına uydukları sürece, İslâm ülkesinin kanunlarına tabi olmayı kabul ettiklerinden zimmet akdi gereğince, bir diğer görüşe göre ise, İslâm ülkesinde süresiz ikâmet hakkına sahip olduklarından dolayı, yine İslâm ülkesinin vatandaşı sayılırlar. Müste'menler ise, İslâm ülkesinde yabancı statüsündedirler ve **ehl-i dar'il-harb** diye yahut **harbî** şeklinde de anılırlar. Tanzîmât öncesi bütün Osmanlı Kanunnâmelerinde bu tabirlere rastlamak mümkündür. Tanzîmât'a kadar her konuda olduğu gibi, vatandaşlık hukukunda da bazı istisnaların dışında, şer'î hükümleri esas alan Osmanlı Devleti, bu kozmopolit dönemde vatandaşlık konusunda bazı yeni hükümler kabul etmiştir. **Ra'iyye, Müslim, zımmî** ve **harbî** tabirleri yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış ve yerlerini tebe'a-i Devlet-i Aliyye ve **ecnebî** gibi yenilerine terk etmişlerdir.

Gayr-i Müslimler zimmî statüsüne geçince, bazı istisnaların dışında, Müslümanlara tanınan hakların bunlara da tanınması söz konusudur. Bir diğer ifadeyle, Müslümanlara uygulanan hukuk, onların inançları gereği istisna tutulan bazı hukukî hükümler dışında, aynı hukuk yani İslâm hukukudur. Devlet, Müslüman vatandaşlar ile gayr-i Müslim vatandaşlar arasında fark gözetmek durumunda olsa da bu, istisnaî olmakta ve genel kaideyi bozmamaktadır. **"Bize tanınan haklar onlara da tanınır; bize yüklenen ödevler onlara da yüklenir"** manâsında bir hadis de nakledilmektedir. Müste'menler de hak ve ödevler bakımından zimmîler gibidirler. Aralarındaki fark, bunların İslâm ülkesinde sadece geçici ikâmet hakkına sahip olmalarıdır. Devamlı ikâmet nimetinin külfetleri bunlara yüklenmez.

Özel hukuk açısından **Zimmîler**, şahıs, aile ve miras hukukuna ait bazı müesseseler dışında tamamen Müslümanlar gibidirler. Yani akideye dayanmayan hükümlerde Müslümanlarla eşittirler. Akideye dayanan hükümlerde ise, kendi dinlerinin hükümlerine tabidirler. Müste'menler de ikâmet müddetince bu haklar konusunda Zimmîler gibidirler. Ancak devlet ve ülke menfaati açısından bazı sınırlamalar söz konusudur. Silah ve savaş malzemesi ihrâcı müste'menlere bu sebeple yasaklanmıştır. Hem zimmîler ve hem de müste'menler, İslâm ülkesinde, menkul ve gayrimenkul mülkiyet hakkına da sahiptirler. Bu hak, ancak kamu yararı sebebiyle kısıtlanabilir. Zimmîler, mâlî tasarruflar açısından İslâm ülkesinde Müslümanlar gibi, İslâm Hukukuna tabidirler. Mu'amelât konusunda dinlerinden ve inançlarından gelen önemli bir fark bulunmadığı için istisnaî hükümler de oldukça azdır. İslâm ülkesinde gayr-i Müslimlerin şarap ve domuz üzerinde malî tasarrufta bulunabilmeleri; gayr-i Müslime ait şarap ve domuzu telef yahut gasb edenin tazminata mahkûm edilmesi ve gayr-i Müslimlerin bir gayr-i menkûlü mabed olarak kiralayamaması bu istisnaların en önemlilerini teşkil eder. Müste'menler de malî konularda, bazı küçük istisnaların dışında zimmîler gibidirler.

Özetle, Osmanlı hukuk tarihinde kabul edilen Hanefi görüşüne göre, eşya, borçlar ve ticaret hukukunda gayr-i Müslim teb'aya da şer'î hükümler uygulanır. Ancak onlara göre mal kabul edilen domuz ve şarap gibi şeylerin hukukî muamele konusu olabilmesi gibi istisnaî haller vardır. Aile hukukunda ise, isterlerse İslâm hukuk nizâmına, istemezlerse kendi hukuk nizâmlarına tabi olurlar. Nitekim **1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnâmesi** de bu görüşü benimsemiş ve bu kanun içinde, Müslümanlara ait maddeler yanında Hıristiyan ve Yahudilere ait hükümlere de yer verilmiştir. Bu, bir atıftan başka bir şey değildir.

Cezaî hükümlerin yer bakımından tatbiki konusunda, İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İslâm Hukuku cihanşümûl bir hukuk sistemidir. Ancak uygulamada, bazı istisnalar bulunmakla birlikte İslâm ceza hukukunda **tam mülkîlik sistemi** esas alınmıştır. Ebu Yusuf ve diğer İslâm hukukçularının savunduğu bu görüşe göre,

İslâm ülkesinde işlenen bütün suçlara, failinin dinine ve cinsiyetine bakılmaksızın İslâm ceza hukuku tatbik edilir. Dolayısıyla Müslümanlar, Zimmîler ve müste'menler aynı cezaî hükümlere tabidirler. Bu genel kaidenin istisnalarını ileride göreceğiz. **Genişletilmiş mülkîlik sistemini** müdafaa eden Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre ise, müste'mene sırf Allah hakkı olan zina, hırsızlık ve yol kesme gibi suçların hadleri uygulanmaz.

İslâm'da milletlerarası usûl hukuku deyince, akla hemen zimmî ve müste'menlerle ilgili hukukî ihtilaflar gelmelidir. Zira İslâm Hukuku, bunlara ve özellikle de İslâm ülkesi vatandaşı olan Zimmîlere, özel hukukun yukarıda kısaca açıkladığımız bazı alanlarında bir çeşit kazaî muhtâriyet vermiştir. Bu durumda zikr edilen konularda şer'iye mahkemesine başvurunca, yabancı unsurlu bir ihtilâf gibi olmaktadır. Başvuran müste'men olunca, ihtilâf tamamen yabancı bir ihtilâf olur.

Yabancı unsurlu ihtilâflarda yani İslâm ülkesindeki zimmî ve müste'menlerle ilgili davalarda yetkili mahkeme, aile hukuku dışında İslâm mahkemeleridir. Bu, Hanefilerin görüşüdür. Osmanlı Devletinde tatbik edilen bu görüşe göre, zimmî ve müste'menler, aile hukuku alanında isterlerse kazaî muhtâriyete sahip kendi cemaat mahkemelerine başvururlar ve isterlerse de yine şer'iye mahkemelerine müracaat ederler. İkinci şık için Ebu Hanife, her iki tarafın da rızasını şart koşarken, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed taraflardan birinin müracaatını yeterli görmektedir. Osmanlı Devleti'nde zikredilen tatbikat 1917 tarihine kadar bazı istisnalarla devam etmiştir. Bu tarihte HAK ile yargı birliğini sağlamak üzere, gayr-i Müslimlere aile hukuku alanında kendi hukukları tatbik edilmek şartıyla bütün yargı yetkisi İslâm mahkemelerine verilmiştir.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı Hukuku çok hukuklu bir sistem değildir. Belki din ve vicdan hürriyeti gereği, gayr-i Müslimlere belli hukuk alanlarında daha serbest hareket etme imkânı vermiştir. Tam manasıyla bir hoşgörü ve barış söz konusudur. Bu serbestilik, çok hukukluluk olarak anlaşılınca ve gayr-i Müslimler tarafından suiistimal

edilince, Tanzîmât sonrasında buna karşı tedbirler alınmıştır. Bunu teyid eden iki belgeden bazı nakiller yaparak, konuyu kapatmak istiyoruz:

Birincisi; Hukuk-ı Aile Kararnâmesinin mazbatasındaki şu cümlelerdir:

"Mecelle'nin aile hukuku ile ilgili hükümler ihtiva etmemesinden dolayı, memleketimizde bu konuda, değişik din ve milletlerden her bir grubun tedvin edilmemiş kendi mezhep ve dinlerine ait hükümlerin uygulanması ve bu mezhebin hükümlerini Şer'iye hâkimlerinin bilmemesi sebebiyle, gayr-i Müslimlerin ruhanî reislerine yargı yetkisinin verilmesi zarureti, istisnâi de olsa ortaya çıkmıştır. Halbuki devlete ait olan yargı hakkının ciddi bir kontrole tabi olmayan fert veya heyetlere tevdi edilmesi, birçok mahzurları da beraberinde getirir".

İkincisi; Fener Patrikhânesi'ne aile, miras ve şahsın hukuku gibi alanlar ile Patrikhâne içindeki nizâmlarda bazı hukukî yetkiler verilmesi üzerine, bu yetkiyi çok hukukluluk olarak yorumlayarak, Bizans Kanunu adıyla bir başka hukuk sisteminden bahsetmeleri üzerine, 21 Mayıs 1904 tarihli İrâde-i Seniyye ile, Sultân Abdülhamid onları ikaz etmek mecburiyetinde kalmıştır:

"Rum Patrikhânesi Muhtelit Meclisinde görülen davaların Bizans Kanunu namıyla bir kanuna uygun olarak halledildiği haber alınmış olup, bu tabir tarafımdan şaşkınlıkla karşılanmıştır. Memâlik-i Şâhâne'de ve özellikle de Devlet-i Aliyye'nin Pay-ı tahtında devletin kanunlarından başka yürürlükte kanun olamayacağı; bu ifadeden maksat dâhili nizâmnâme ise buna kanun adı verilemeyeceği gâyet âşikârdır".

Bu dediklerimizin delilleri, 760 küsur Osmanlı Kanunnâmesi ve arşivlerdeki milyonlarca belgedir[25].

---

[25] BA, İrade-Hususi, nr. 13, 1332 Ra 6; Islâhât-ı Kanuniye, BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 10 vd.; Zeydan, Ahkâmü'z- Zimmiyyîn, sh. 10 vd.; 210-218; 566-568; Serahsî, Şerh'üs-Siyer'il-Kebîr I-IV, Kahire 1971, c. II, sh. 226; c. III, sh. 81, c. IV, sh. 302, 320

IV. OSMANLILARI, 400 ATLI DİYE İFADE EDİLEN KÜÇÜK BİR AŞÎRET HALİNDEN, CİHAN DEVLETİ HALİNE GETİREN ONLARIN BARIŞ VE HOŞGÖRÜYE VERDİKLERİ ÖNEMDİR

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu üzerinde, özellikle 20. Yüzyılın başında yerli ve yabancı araştırmacılar çokça durmuşlar ve 400 atlıdan cihan devletine geçişin sırlarını araştırmışlardır.

A) Bu konuda **Gibbons**'un başını çektiği bir nazariyeye göre, Osmanlılar, ancak Balkanlardaki fetihlerden sonra Anadolu'daki topraklarını genişletebilmişlerdir. Balkanlardaki fetihleri, tahrip ve yağma maksadıyla yapılmış bir akın değildir, belki planlı bir yerleşmedir. Buraya kadar doğrulara tercüman olan Gibbons, daha sonra Osmanlı aşiretinin küçük bir aşiret olduğunu; hatta Moğolların elinden kaçtıktan sonra Anadolu'ya gelişlerinde Müslüman olmuş olabileceklerini; yeni Müslüman olmanın heyecanıyla gayr-i Müslimleri de zorla İslâmlaştırdıklarını; aslında kendi nüfuslarının az olduğunu, ancak dine dayanan yeni bir Osmanlı ırkı meydana getirerek yerli Rumları da yanlarına aldıklarını; harb esirlerinin İslâm'ı kabul etmesinin onlar için imtiyaz olduğunu ve kısaca Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu yeni bir dinle yeni bir ırk ortaya çıkarmaya borçlu bulunduğunu açıklamaktadır. Bu görüş daha sonra gelen tarihçiler tarafından, özellikle Fuad Köprülü tarafından şiddetle tenkit edilmiştir.

B) P. Wittek, Osmanlı Devleti'nin tam bir gazi devlet özelliğini taşıdığını, teşkil ettiği uç kültürü ile Osmanlıların fethedilen yerler halkına tam bir müsamaha içinde yaklaştıklarını ve bunun da kaynaşmayı kolaylaştırdığını ifade etmektedir.

---

vd.; Kâsânî, Bedâyi', c. II, sh. 312; Engin Vahdettin, "Böyle Buyurdu Hâkân", *Tarih ve Medeniyet*, Nisan 1999, sh. 21; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. II, sh. 332-358; Akgündüz, Ahmed, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı, Diyarbakır 1986, sh. 146; Akyol, Taha, Medine'den Lozan'a, İstanbul 1996; Ercan, Yavuz; "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayr-i Müslimlerin İctimaî ve İktisadî Durumu", *Belleten* 1983, c XI, VII, sh. 1127.

C) F. Giese ise, Gibbons'u şiddetle tenkit ettikten sonra, Osmanlı'nın kuruluşunun maneviyat erenlerinin gayretiyle mümkün olduğunu ve ahilerin rolünün asla inkâr edilemeyeceğini açıklamaktadır.

D) Balkan tarihçileri, başta **Iorga** olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin vahdetçi ve muhafazakâr tavrı sebebiyle, Bizans'ın anarşi ve terör havasından bıkmış köylü ve askerlerinin (akritoi), kültür, din ve medeniyet konusundaki devamlılığı da müşahede edince, düşünmeden ve kitleler halinde Osmanlı'ya teslim olduklarını açıkça beyan etmişlerdir.

E) Bütün bu görüşleri yazdığı önemli eseriyle tahkik ve tenkit eden Fuad Köprülü, Gibbons'un Osmanlı Aşiretinin önemsiz bir aşiret olduğu görüşü ile yeni ihtida iddiasını haklı sebeplerle reddederken, Osmanlı Devleti'nin tamamen dinî sebeplerle olan yükseliş tarzına, bazen aşırıya varan tarzda itiraz etmektedir. **Fuad Köprülü**, bütün meseleyi, Ahlat'tan Domaniç'e gelen Ertuğrul Bey ve neslinin insan yapısına bağlamaya çalışmaktadır. Bu arada Ahilerin Giese tarafından ifade edilen kuruluştaki rollerini mübalağalı bulmaktadır. **Köprülü**, kuruluşda, Moğolların baskısı sonucu Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin gaza ruhu ile Bizans topraklarını Dâr'ül-İslâm yapmak üzere gayretlerinin; Selçuklu Devletinin zaafa düşmesi ve Anadolu Beyliklerinin kurulması gibi bu dönemde meydana gelen büyük siyasi olayların; Türklerin sahip olduğu etnik özelliklerin; Osmanlı kabilesinin asil oluşunun; Anadolu'da oluşan **Gâziyân-ı Rum**, **Âhiyân-ı Rum**, **Bâciyân-ı Rum** ve **Abdalân-ı Rum** gibi askerî, sosyal ve iktisadî grupların; nihayet Osmanlı Beyliğinin bulunduğu yerin jeopolitik durumunun; diğer beyliklerin Osmanlı Beyliğine karşı hasmâne tutum içine girmemelerinin ve benzeri sebeplerin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve inkişâfında önemli rolleri olduğunu uzun uzadıya açıklamaktadır. Fuad Köprülü'nün gaza ruhunun ve i'lây-ı kelimetullah gayesinin bu konudaki rolünü küçümsediği kanaatindeyiz.

F) Osmanlı hoşgörüsü ve barışı açısından önemli olan bir görüş de Halil İnalcık'a aittir. Halil İnalcık, Balkanlarda Osmanlı'nın yayılışı-

nın tamamıyla muhafazakâr bir karakter taşıdığını, ânî bir fetih ve yerleşme mevzubahis olamayacağını, eski Rum, Sırp ve Arnavut asil sınıfları ve askerî zümrelerinin (voynuklar ve lagatorlar gibi) yerlerinde bırakılarak mühim bir kısmının Hıristiyan tımar erleri olarak Osmanlı tımar kadrosuna sokulduğunu, delilleriyle anlatmaktadır. Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman İslâmlaştırma politikası gütmediği şeklindeki görüşün ise, kısmen yanlış anlaşıldığı kanaatindeyiz.

Netice olarak;

a) Osmanlıların hem Allah'ın kendilerine ihsan ettiği etnik özellikleri ve hem de bulundukları mevkiin her açıdan fetih ruhuna uygun olması, kuruluş ve gelişmelerinde mühim rol oynamıştır.

b) Bu arada kendilerine düşman olan Bizans'ın yıkılma noktasına gelmesi, kendini iktisadî açıdan devam ettirebilmesi için vergi ve idare açısından kendi vatandaşlarına zulmetmesi, Bizanslılar, Sırplar ve Bulgarların Ortodoks olmaları hasebiyle, bazen Avrupa'dan destek yerine köstekle karşılaşmaları, elbette ki yukarıda zikredilen sebepleri destekleyen etkenler olmuştur.

c) Ancak yerli ve yabancı tarihçilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesini etkileyen haller olarak açıkladıkları sebeplerin, aslında Osmanlı Devleti'nin doğru bir şekilde İslâm Hukukunun hükümlerini uygulamalarıdır demek daha doğru olsa gerektir kanaatindeyiz.

-Osmanlı Devleti'nin din hürriyeti konusundaki müsamahası, İslâm Hukukundaki din hürriyeti prensibinin aynıyla uygulanmasıdır. Bir İslâm ülkesinde vatandaşlığa kabul edilen Zimmîlerin, dinlerine müdahale edilmesi ve hele İslâm'a girmeye zorlanması mümkün değildir. Ancak Müslüman olması ile, Müslümanlara ait bazı imtiyazlı haklar (mesela vali, sancak beyi ve hatta sadrazam olabilme hakları) elde etmesi, elbette ki, Osmanlıların bu tutumunu gören gayr-i Müslimlerde olumlu etkiler yapmıştır. Gâzî Mihaller ve benzeri Hıristiyan asıllı kahramanlar bunun neticesidir. Dolayısıyla Osmanlılar, zorla İslâmlaştırmamışlardır; ancak i'lây-ı kelimetullah diye ifade edilen İslâm'ı yayma gayesinden asla taviz vermemişlerdir. Yerli halk, bu müsama-

hayı ve Hıristiyanlığı yok etme gibi planlarının olmadığını görünce, Osmanlıya ve İslâm'a kitleler halinde girdikleri olmuştur.

- Bilindiği gibi, İslâmiyet, gayr-i Müslimlere sadrazamlık, valilik, sancakbeylik, belli yerlerde kadılık ve devlet başkanlığı gibi görevlerin dışında (vezâret-i tefvîz manasını taşıyan görevler), diğer vazifelerin verilmesinde (vezâret-i tenfîz manasını taşıyan görevler, tımar eri, subaşı, gayr-i Müslimlere kadılık) sakınca görmemiştir. Osmanlılar kuruluş döneminde bu prensibi eksiksiz uygulamışlardır. Bu sebeple Sırplar, Bulgarlar ve diğer Balkan milletleri, voynuk, lagator ve martoloslar adı altında askerî ve idarî görevlerde istihdam edildikleri gibi, kendilerine tımar ve ze'âmet de verilmesi ihmal edilmemiştir.

- Osmanlı Devleti, İslâm'a aykırı olmayan, ama insanlığa yararlı olan müesseselerin ve kanunların, başka dinlere ve milletlere ait olsa da, iktibas edilmesinde veya vatandaş olan gayr-i Müslim tebaanın kendi inanç ve âdetleriyle baş başa bırakılmasında hiçbir mahzur görmemiştir. Bu sebeple, bazı tarihçilerin ifade ettiği uç kültürü, zaten Müslüman Türk kültürünün bir parçasıdır. Sonradan buna riayet edilmediyse, bu, sonrakilerin hatasıdır.

- Bütün bunlara maneviyât erenlerinin gayretleri de ilave edilince, yedi düvele karşı cihad yürüten Osmanlı Devleti'ni durdurmak mümkün olmamıştır. Meseleye böyle bakmak gerekir kanaatindeyiz[26].

---

[26] Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu; Gibbons, H. A., The Foundation of the Ottoman Empire, chapter I; İnalcık, Halil, The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600, Phoenix 1994, sh. 5-8; "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna, Osmanlı İmparatorluğu", Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, 67-108; Ahmed Tevhid, "Ankara'da Ahiler Hükümeti", *TOEM*, nr. 19, sh. 1200-1204; Okyay, Rıfat, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İstanbul, sh. 20-44.

V. OSMANLI'NIN BARIŞ VE HOŞGÖRÜ BEYÂNNÂMESİ

Osmanlı Devletindeki azınlıkların statüsü ile ilgili bazı bilgileri, yukarıdaki başlıklar altında vermeye çalıştık. Ancak burada özellikle İstanbul'un fethi ve Ayasofya'nın camiye çevrilmesi ile alakalı kısaca bilgi verecek ve sonra da **Osmanlı'nın Barış ve Hoşgörü Beyânnâmesi** diyebileceğimiz Fâtih'in fermanını zikredeceğiz.

İslâm devletler hukukunun hükümlerine göre, sulh yolu ile fethedilen ülkelerde mevcut olan ehl-i kitâba ait ma'bedlere asla dokunulmaz; ancak yenilerinin inşasına da müsaade edilmez. Eskiden beri var olanlar tamir edilebilir. Savaş yoluyla fethedilen topraklarda ise, durum tam tersinedir. Yani İslâm hükümdarı, isterse, başka dinlere ait bütün ma'bedleri yok eder ve gayr-i Müslimleri de sürgün edebilir. İşte İstanbul, tamamen savaş yoluyla feth olunmuştur. Ayasofya'nın ve benzeri bazı kiliselerin camiye çevrilişinin meşruiyet sebebi zikredilen hükümdür. Bu hüküm, İstanbul çapında tatbik edilseydi, İstanbul'daki bütün kilise ve havraların yıkılması gerekirdi. İstanbul'u Allah'ın yardımı ve kılıcının kuvvetiyle fetheden Fâtih Sultân Mehmed, Ayasofya'yı cami haline getirdikten sonra, papaz ve hahamlardan oluşan bir heyeti huzurunda kabul eder. Papaz ve hahamlar heyeti, İstanbul'u savaşla fethettiğini, dilerse İstanbul'da hiçbir kilise ve havra bırakmayacağını bu durumun devletler hukukundan doğan bir hakkı olduğunu Fâtih'e ifade ederler; ancak kendisine, kendilerine ve ma'bedlerine karşı İstanbul'u sulh yol ile fethetmiş gibi kabul etmesini ve geç de olsa toplu halde huzuruna gelişlerini bu mânâya vesile saymasını ısrarla talep etmişlerdir.

Çevresindeki din âlimlerine danışan Fâtih Sultân Mehmed, bu isteklerini geri çevirmemiş ve camiye çevrilenlerin dışında kalan kilise ve havralara, hakkı olduğu halde müdahale etmemiştir. Günümüze kadar yaşayan kilise ve havraların gerçek sırrının, Fâtih'in din ve vicdan hürriyeti anlayışı oluğunu, Osmanlı Devleti'nin şanlı Şeyhülislâmı Ebüssuud Efendi, verdiği bir fetvâda vuzuha kavuşturmaktadır. Bu fetvânın aslı aynen şöyledir:

"Merhûm Sultân Muhammed Hân hazretleri, Mahmiye-i İstanbul'u ve etrafındaki karyeleri unveten feth eylemiş midir? **El-Cevab**: Ma'ruf olan unveten (cebr ile) fetihdir. Amma kenais-i kadime (eski kiliseler) sulhen fethe delâlet eder. 945 tarihinde bu husus teftiş olunmuştur. 130 yaşında bir kimesne ve 110 yaşında bir kimesne bulunup Yehud ve Nasara tâifesi el altından Sultân Muhammed Hân ile ittifak edüb Tekfur'a nusret etmeyecek olub Sultân Muhammed dahi anları seby etmeyüb (esir almayub) halleri üzere mukarrer edecek olub bu vechile feth olundu deyu şahadet edüb bu şahadet ile kenâsi-i kadîme hali üzere kalmıştır. Ketebehu Ebüssuud".

Bu anlattıklarımızı, tarihçilerin verdiği bilgi de doğrulamaktadır. Fâtih Sultân Mehmed, 23 Mayıs'da İsfendiyar oğlu Damad Kasım Bey'i elçi olarak Bizans'a göndermiş ve kendisine şu haberleri yollamıştır: İlk umumi hücumda şehir düşecektir. Bu gerçeği tam bir asker olan İmparator da kabul etmelidir. Eğer sulh yolu ile teslim olurlarsa, İslâm Hukukunun kuralları gereği, can ve mala aslâ zarar verilmeyeceğini; cebr ile fethedilirse, hem kan döküleceğini ve hem de sorumluluk kabul etmeyeceğini bilmelidir. Maalesef bu habere rağmen sulhu kabul etmeyince cebr ile feth olunmuş ve buna rağmen yine de anlattığımız gibi muamele yapılmıştır. Ayasofya'daki mozaikleri tamamen tahrip etmemesi ve İstanbul surlarını yıkmaması, Fâtih'in bu konudaki tavrını ortaya koymaktadır.

Görülüyor ki, Fâtih Sultân Mehmed'in Sırbistan'da tatbik edeceğini va'd ettiği "**Her caminin yanında birer kilise inşasına müsaade**" durumu, İstanbul'da da tatbik olunmuştur. Fener'de Abdi Subaşı Mahallesindeki Caminin bitişiğinde Rum Patrikhanesi ile kilisenin mevcudiyeti, Osmanlı Devleti'nin gerçek mânâda din ve vicdan hürriyetini göstermiyor mu? Edirnekapı Caddesinin son kısmında yer alan Mihrimah Sultân Camii'nin hemen karşısında bir Rum kilisesinin inşasına müsaade etmek, bu hürriyetin maddî delillerinden değil midir?

İstanbul'un harap edilmesi iddiası da doğru değildir. Buna ayrıntılı cevap vermek yerine, İstanbul'un fethini geçen bin yılın en önemli

yüz olayı arasında zikreden CNN, Time ve benzeri kuruluşların yaptıkları tesbitten bir cümle nakledelim: İstanbul, Fâtih tarafından fethedilmeden evvel, tam bir harâbe ve ölü şehir idi. Fetihden sonra, hem Avrupa'nın ve hem de Müslüman memleketlerin ticâret merkezi ve mamur bir dünya şehri haline geldi. Nitekim Rus tarihçi Ouspensky bile "**Türkler 1453'te, Haçlıların 1204'te yaptıklarından çok daha insanca ve hoşgörüyle davrandılar**" diyebilmektedir[27].

"Galata Zimmîlerine Verilen Ahidnâme"

(Galata zimmîlerin ahid-nâmesidir. Ebül-Feth Sultân Muhammed Han İstanbul'u feth eyledükde vermiştir. Rumca yazılub üzerine tuğra çekilmiştir)

"Ben Ulu Padişâh ve ulu şehinşâh Sultan Muhammed Hân bin Sultân Murâd'ım. Yemin ederim ki, yeri göğü yaradan Perverdiğar hakkı içün ve Hazret-i Resûlün -Aley'is Salâtü Ve's-Selâm- pâk, münevver, mutahhar ruhu içün ve yedi Mushaf hakkı içün ve yüz yirmi dörtbin peygamberler hakkı içün, dedem ruhîçün ve babam ruhîçün, benim başım içün ve oğlanların başîçün, kılıç hakkîçün, şimdiki hâlde Galata'nın halkı ve merdüm-zâdeleri atebe-i ulyâma dostluk içün Papaları Pravizin ve Markizoh Frenku ve tercümanları Nikoroz Baluğu ile Kalâ-i mezûrenin miftâhın gönderüb bana kul olmağa itâat ve inkıyâd göstermişler. Ben dahi;

1. Kabul eyledim ki, kendülerin âyinleri ve erkânları ne vechile câri ola-gelirse, yine ol üslûb üzere âdetlerin ve erkânların yerine

---

27 Molla Hüsrev, Dürer ve Gurer, I/282 vd.; Mevkufati, Mülteka Tercümesi, I/343; Damad, Mecma'ul-Enhür Şerhu Mülteka'l-Ebhur, I/643 vd.; Ebüssuud, Ma'ruzat, İst. Üniv. Kütp. Ty. nr. 1798, vrk. 130/a-b; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, sh. 62 vd.; Baştav, Şerif, "XIV. Asırda yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı tarihine göre İstanbul'un muhasarası ve zabtı", sh. 51-82; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c.1, sh. 448 vd.; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, 251-260; Solakzâde, 191-201; Âşıkpaşa-zâde, sh. 141-143; Clot, Fâtih, 60 vd.; Karşı görüş için bkz. Aydın, Erdoğan, Fâtih ve Fetih, Mitler ve Gerçekler, 66-67, 94-95, 127-128.

getüreler. Ben dahi üzerlerine varub kal'alarını yıkub harâb etmeyem.

2. Buyurdum ki, kendülerin malları ve rızıkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bilcümle metâ'ları ve avretleri ve oğlancıkları ve kulları ve câriyelerin kendülerin ellerinde mukarrer ola, müte'ârız olmayam ve üşendirmeyem.

3. Anlar dahi rençberlik edeler. Gayrı memleketlerim gibi deryâdan ve kurudan sefer edeler, kimesne mâni ve müzâhim olmaya, mu'âf ve müsellem olalar.

4. Ben dahi üzerlerine harâc vaz' edem, sâl be-sâl edâ edeler gayrılar gibi. Ve ben dahi bunların üzerlerine nazar-ı Şerifim dirîğ buyurmayub koruyam gayrı memleketlerim gibi.

5. Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar âyinlerince. Ammâ çan ve nâkûs çalmayalar. Ve kiliselerin alub mescid etmeyem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar.

6. Ve Ceneviz bâzirgânları deryadan ve kurudan rençberlik edüb geleler ve gideler. Gümrüklerin âdet üzere vereler. Anlara kimesne te'addî etmeye.

7. Ve buyurdum ki, yeniçeriliğe oğlan almayam ve bir kâfiri rızâsı olmadan Müslüman etmeyeler ve kendüleri aralarında kimi ihtiyâr ederlerse maslahatları içün kethüdâ nasbedeler.

8. Ve buyurdım ki, evlerine doğancı ve kul konmaya ve kal'a-i mezkûre halkı ve bâzirgânları angaryadan mu'âf ve müsellem olalar.

Şöyle bileler, alâmet i Şerife i'timâd kılalar.

Tahrîren fi Evâhir-i Cemâziyelûlâ sene seb'in ve hamsîn ve semâne-mi'ete"

(857 H./1453 M.)[28].

---

[28] Paris, Bib. Nat. ms. fonds turc anc. n.130. fol. 78.

Son sözümüz şudur: Osmanlı Devletindeki barış ve hoşgörünün sınırları, aradan yüzlerce yıl geçmesine rağmen, hala başörtüsü yasağı ile uğraşan ve Kur'an okumayı yasaklayacak kadar katılaşan Türkiye Cumhuriyetini idare edenlerin hayalinin dahi ulaşamayacağı kadar geniştir. Dolayısıyla bu ikisini mukayese etmek dahi kıyas-ı ma'al-fârıktır.

§. 4. ÜÇ MANEVİYAT KAHRAMANI

I- MUSTAFA SUNGUR AĞABEY; RİSALE-İ NUR'UN SOFİ FİLOZOFU VE TERMOMETRESİ

Üstadın ifadeleriyle Sofi filozof ve benim ifademle de Risale-i Nurun termometresi. Mustafa Sungur ağabeyle hatıramın olup olmadığı, onu nasıl bildiğimle alakalı bana bir kısım sualler daha önce de soruldu.

Evvela şunu ifade edeyim ki: Abimiz hayatını Risale-i Nur hizmetine verdiği için onun hakkında benim gibi naçiz birinin serd-i kelamda bulunması biraz hikmete uzak. Ama buna rağmen bazı noktaları da hatırlatmakta, onu dinleyen ve istifade eden birisi olarak fayda mülahaza ediyorum ve böyle bir konuda konuşmayı vazife telakki ediyorum.

Benim hatırlatacağım **birinci nokta** şu: Bediüzzaman Hazretleri Sungur ağabey için Sofi Filozof ifadesini kullanıyor. Acaba bunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Ben bu sözü şöyle değerlendiriyorum. Bilindiği gibi Üstadın hizmetinde bulunmuş ağabeyler var. Ben Zübeyr ağabeyi hiç görmedim. Tahiri Mutlu ağabeyi gördüm, uzun zamanlar Abdullah ağabeyle beraber oldum ve derslerinde bulunarak istifade ve istifaza ettim. Bayram ağabey başta olmak üzere diğer ağabeylerin bir kısmını da tanıdım. Kırkıncı Hocamla beraber 7 seneye yakın Risale-i Nur derslerinde bulundum. Fethullah Hoacefendiyi de tanıdım. Ama benim şahsi kanaatim, İslami ilimler noktasını bir tarafa bırakırsanız, herhalde Üstadın talebeleri arasında özellikle yakın talebeleri arasında, Risale-i Nur külliyatını iman ve Kur'an hakikatları itibariyle ruhuna vakıf Sungur ağabey ötesinde ben başka birisini tanımıyorum. Elbette ki diğer ağabeylerin de üstünlüğü var. Mesela Bayram ağabeyin sadakatini Hz. Ebubekir'e (r.a) benzetiyorum. Veya Abdullah ağabeyin velayetinde şüphe etmiyorum. O noktalarda belki de Sungur ağabey

onlara yetişemiyor. Ama Sungur ağabeyi Üstadın Sofi Filozof olarak adlandırmasının hikmetini Risale-i Nurun iman ve Kuran hakikatleri noktasındaki vukufiyetine ve dirayetine bağlıyorum. İşte bu noktada da Sungur ağabeyin üzerine olacak bir insan tanımıyorum. Bence bu çok önemli bir noktadır. Nitekim kendisi bana bizzat şunu söylemiştir. Anlamamama rağmen Üstad'dan hem Mesnevi-i Nuriyeyi hem de İşarat-ül İcazı min-el bab il-el mihrab satır satır ders okudum kardeşim diyordu. Bazan bana bakıyor "Anlamıyorsun değil mi Sungur" diyordu "Ama ruhun istifade eder devam et" diye de takılıyordu. Nitekim bu yönünü ben yıllarca beraber sohbetlerde bulunduğum için çok açık bir şekilde biliyorum ve takdir ediyorum. Demek ki Sungur ağabeyin birinci özelliği Risale-i Nurun sofi filozofu olmasıdır. Bunu da herhalde bir iki cümleyle açıkladım.

İkinci önemli mesele: Bu benim verdiğim bir unvandır. Üstad Hazretlerinin de açıklamalarından anladığım kadarıyla Mustafa Sungur ağabey Risale-i Nurun termometresidir. Bu daha ziyade Risale-i Nurun şerhi ve tefsiri meselesinde kendisini gösteriyor. Burada iki noktaya dikkat çekmek istiyorum. Bunlardan birincisi Kırkıncı Hocamın çevresinde oluşan ve Erzurum cemaati diye vasıflandırılan bir mesleğin oluşması ki ben de o meslek içerisinde büyümüş bir insanım. Burada Erzurum'da yetişenlerin böyle bir iddiaları olmadığını belirtmeliyim. Ve Anadolu'nun diğer yerlerinden bazı itiraz seslerinin yükselmesi. Allah rahmet eylesin mesela Ali Uçar abi bunlardan birisidir. Veya benim İsmail Cevzi dediğim, Allah ona rahmet eylesin, Diyarbekir'deki ağabey (Risale-i Nurun tam bir İbn-i Kayyim Cevzisidir). Ve benzeri zatlar. Hatta bazan Bekir Berk abi de bu guruba katılmıştır. Kardeşim Üstadla aramıza girme (Risale-i Nuru izah etme) dediğini de ben birkaç yerde işitmişimdir.

Risale-i Nurun izah edilmesini istemeyen gurup bazen olmuştur ki, Kırkıncı Hocama itiraz ederek Üstadla aramıza girmeyin demişlerdir. Şimdi bu tavır karşısında ben Sungur ağabeyin tam bir termometre olduğunu müşahade ettim.

Şerh ve izaha karşı çıkanlar iki kısım: Bunlardan bir kısmı ifrat bir diğeri de tefrit olarak guruplandırılabilir. **İfrat gurubu** Risale-i Nurun bir tek kelimesinin dahi izah edilmememsi gerektiğini ve Üstadla araya girilmesinin Nurların mahiyetine zıt olacağını savunan guruptur. Mesela, Ali Uçar abi bu guruptan değildir. Ben bu guruptan olanlara misal vermek istemiyorum. Daha ziyade bazı vakıf kardeşler bu guruptadırlar. Gerçekten kendileri de izah yapmazlar. İsim tasrih edip de yanlış bir mana anlaşılsın istemiyorum. Bu ifrat guruba şiddetle taraftar değilim. Sungur abi de bu gurubu tenkid ediyor yani bu guruba karşı çıkıyor. Bu ifrat gurubun içersinde bir gurup da var ki onlar daha da farklı bir durumdalar. Mesela bir gurup vakıflar bu gurupta yer alıyorlar. Gelirler Kırkıncı hocamın izahına karşı çıkarlar; ama kendileri bir hatıra anlatayım deyip elli dakikalık dersin kırk dakikasını hatıra anlatıp on dakikasında Risale okurlar. Buna Antepliler bu ne lahana turşusu bu ne perhiz derler. Ben de aynı sözü söylüyorum. **İkinci gurup yani tefrit gurubu** ise özellikle Hocamın çevresinde yetişen bir gurup. Sanki izah etmedikleri taktirde Nur talebesi olmadıklarını hissederler. Yani mutlaka her kelimeyi izah etmek isterler. Halbuki Hocam gibi İslam âlimi değiller. Risale-i Nura da vakıf değillerse yaptıkları izahat tamamen Risale-i Nurun dışında oluyor. Ben birinci gurup olan ifrat gurubun izahata karşı çıkmalarının en makul sebebinin bu tefrit gurubun izahatlarında olduğu kanaatindeyim. Mustafa Sungur abi bu meselede termometre olmuştur. Sungur abinin yıllarca yanında ders yaptım; en az bin defa 'Ahmet kardeşim izah et tefsir et açıkla. Üstad şurada bizi dinliyor hissediyorum ve istifade ediyorum' dediğini kulaklarımla duymuşumdur. Mesela Kırkıncı hocamın bir kısım şerhlerine hayranlıkla 'Aslan Kırkıncı hocam' diye haykırdığını da biliyorum. O zaman ölçü şu: eğer yapılan izahat ve şerhler Risale-i Nurun, batılı tabirle, konteksti içinde eski tabirle siyak ve sibakı içinde, yani Kur'anın anlattığı imani ve Kurani hakikatlerin izahına vesile oluyorsa veya Kuranla teyid ediliyorsa, Risale-i Nurun izah ettği Kuran ve hadis metinlerini izaha vesile ise o zaman Sungur abi bunları kesinlikle hayranlıkla dinler ve izahata karşı değildir. Ama eğer yapılan izahlar hem

Risale-i Nurun ruhuna aykırı hem de Kuran ve hadisin izahlarına muhalif, tamamen kendi içindeki duygularını tatmin noktasında olmuşsa o zaman Sungur abi şiddetle buna muhaliftir.

Bu noktada iki şey söylemek istiyorum. Bu noktada Sungur abinin yüzüne bakmam benim için kâfidir. Eğer yüzünde bir gülümseme, bir inşirah, bir huzur varsa yapılan izahtan memnundur Sungur abi. Ama yüzü kararıyor yüzündeki nur azalıyor kızgınlık galip geliyorsa o izah Risale-i Nurun ruhuna aykırı gidiyor demektir. Defalarca Kırkıncı hocamın yaptığı bazı izahlara bile kendi sessiz haliyle yeter hoca bu kadar dediğini hatırlıyorum. Mesela ben bunu bizzat yaşadım. Bazan haddimi aşarak Risale-i Nurun hakikatlerini izah etmek yerine eskilerin haşviyat dedikleri tabirlerin içine girdiğim zaman Sungur ağabeyin canı sıkılır, kafasını öne eğer artık o lezzetli ve kafasını yukarıya kaldıran tavrı yoktur. Belli ki dövmek üzeredir sizi, artık bırakın izahatı, yoksa el-fatiha diyecektir. Dolaysıyla ben bu noktada, yani izah ve şerh noktasında ağabeyin tamamen Risale-i Nurun termometresi olduğuna inanıyorum. Aynı şey Hocaefendinin çevresindeki bir kısım insanların Risale-i Nurun sadeleştirilmesi meselesinde de geçerlidir.

Mesela ben çok sayıda çalışmamda ve makalemde olduğu gibi, 'Abi her yerde Bediüzzaman derseniz karşı tarafa bir hakikati anlatamazsınız. Kaynak vermek, kendi kelimelerimizle de izah etmek şartıyla bazı Risale-i Nur hakikatlerini izah ve şerh ediyoruz' dediğimde: Sungur abi "Üstad da hayran kalıyor kardeşim" derdi. Aynen bu cümle: "Üstad da hayran kalıyor kardeşim, çok güzel, bunu yapın, devam edin, ben de çok lezzet alıyorum" derdi. Ama Risale-i Nur külliyatının özellikle fihrist risalesinin 11. mektupla alakalı kısmındaki Üstadın izahatı sebebiyle, Risale-i Nurun kesinlikle orjinalitesinin bozulmaması ve de sadeleştirilmesinin yapılmaması noktasında ben bu tür faaliyetlere muhalif oldum derdi.

Mesela ister Hocaefendi gurubunun dipnotlu ve izahatlı şerhleri, ister Nesil gurubunun çıkardığı iki ciltlik külliyat konusunda sırf 11.

mektubun fihrist risalesindeki izahı sebebiyle manen yüzde yüz destek vermediğini ama diğer orjinal baskıların devam etmesi şartıyla sırf istifadeye vesile olsun diye taraftar olduğunu ama tam gönül rızası olmadığını çok açık ifade edebilirim. Çünkü O, Risale-i Nurun termometresi.

Üçüncü bir husus: Biliyorsunuz son zamanlarda Mustafa Sungur abinin şahsiyetiyle alakalı ifrat ve tefrit sayılabilecek bir kısım hadiseler gelişti. Bu konuda şunu söylemek isterim: Bir defa Sungur ağabey de bir insandır. Hata da yapar. Onunla beraber olduğum zamanlarda çok açık bir şekilde bazan 'Abi bu verdiğin karar şer'-i şerife muhalif' dediğim zaman, aşkla şevkle gülerek bana sarıldığını 'Aslan Ahmet hoca ikaz edin biz şer'-i şerifi tam bilmiyoruz' dediğini çok iyi biliyorum. Fakat bununla birlikte Risale-i Nurun sofi filozofu ve termometresi olması hasebiyle onun Risale-i Nur konusunda hata yapabileceğini ama o hatasından ikaz sonunda hemen dönebileceğini fıtratını bildiğim için söylüyorum. Prof. Dr. Bünyamin Duran anlatıyor: İzmir de yapılan bir meşveret toplantısında: Kırkıncı hocam: "Ey Nur cemaati bilin ki hizmeti tanıdım tanıyalı asla Sungur ağabeyle bir ihtilafımız olmadı, eğer istikbalde Allah korusun böyle bir hadise vukua gelirse kesinlikle Sungur abiyi destekleyin" demiştir.

Benim, Sungur abi ile ilgili söyleyeceğim son ve belki de en önemli cümle şudur: Onu Risale-i Nur okurken, dinlerken veya namaza durduğunda ve onun simasını gördüğümde benim her zaman verdiğim karar şudur: O insandan Allah rızasına muhalif hiç bir hadise veya hareket zuhur etmez. Hataları olur. Beşeri hatalarını çocukça da yapabilir. Elbette ki Peygamberler dahi küçük hatalardan masun değil. Ama bu simadan Risale-i Nura ve onun ruhuna muhalefet ve hıyanet çıkmaz.

II- MEHMED KIRKINCI HOCAEFENDİ

Mevzuya başlamadan önce bir hakikati ifade etmek istiyorum, yoksa bu anlaşılmaz. Ben "**Tabular Yıkılıyor I**" de "**Maddi ve Manevi**

Liderler" diye bir makale yazdım. O makale benim görüşümü yansıtıyor.

Bana göre bu asırda-çok önemli bir noktadır bu- Ferid ismine, Ferdiyet makamı unvanına layık, asrın kutb-u azamı ve ahirzamanda gelecek olan Mehdi, Bediüzzaman'ın temsil ettiği Risale-i Nur'un şahs-ı manevisidir.

Bediüzzaman bunu çok yerlerde açıklıyor. Burada fazla izahata girmek istemiyorum. Bu tespiti yapmadan, ne Mehmed Kırkıncı Hocaefendiyi ne Fethullah Gülen Hocaefendiyi değerlendiremezsiniz.

Şimdi, bu noktada **Mehmed Kırkıncı Hocam'ı** değerlendirelim.

Ben, Allah Rahmet eylesin, **Kemal Gacar**'la da, Mehmed Kırkıncı Hocamı tartıştım. O, kısmen aleyhte idi. Sonra ben izahlar getirince, tabi susmak mecburiyetinde kaldı ve **"Allah affetsin. Bilmeden, aleyhinde bulundum"** dedi. Kemal **Gacar** da çok âlim bir insan.

-Öyle mi?

-Tabii..Yani, **Molla Hüsrev'in Durer ve Gurer'ini, Mir'at'ını, şusunu busunu, metnen ezbere anlayabilen bir insan**. Rastgele bir insan değil, büyük bir fıkıh âlimi. **"Ben tanımıyordum"** demişti. Simdi Kırkıncı Hocamı haddimiz olmayarak tavsif edelim.

Birincisi: Mehmed Kırkıncı hocam, Şark medreselerinden icazet almış bir âlimdir ki, biz ona **"mücaz"** diyoruz. Fakat, icazet almış bir âlim olmasının yanında bazı üstün özellikleri vardır. Demek ki, **birinci özeliği şark medreselerinden icazet almış büyük bir âlim oluşudur.**

İkinci özelliği, Mantık ilminde, Kelam ilminde, Usul ilminde fevkalade yed-i tûla sahibi oluşudur. Allah'ın onu **kelam ilminde** ve de **usul ilminde çok önemli zirvelere** taşımasıdır. İcazet almış olmak demek, hadisten de, tefsirden de, fıkıhtan da, kelamdan da okumak demek. Ama herkesin bir üstün özelliği vardır. Mehmed Kırkıncı hocamın üstün özelliği, ilm-i Kelamda ve bunun yanında Mantıkta ve Usul ilminde çok zirvede oluşudur.

Biliyorsunuz, bu noktada **Muhtasar'ul-Ma'ani'yi Fethullah Hoca efendiye bizzat altı ay okutan âlimdir**. Bunu özellikle ifade etmek isterim. Onu Allah herkese nasip etmez. Birisi fıkıhçı olur, **Ömer Nasuhi Bilmen** gibi..Ömer Nasuhi merhum iyi bir fıkıhçıdır, ama birz önce saydığım noktalarda o kadar değildir.

Üçüncü önemli özelliği, bu bence **en önemli** özelliğidir. Bu iki üstünlüğünün yanında, **Bediüzzaman'ın şahsiyetini tanıyabilmesidir**. Bu özellik kendisini bütün âlimlerin üzerine çıkarmıştır. Çünkü asrın müceddidi değil sadece, Kutb-u Azam'ı, ferdiyet makamına gelmiş bir insanı ve benim itikadıma göre de Ahirzamanın Hazret-i Mehdisini tanımış bir âlim olmak, çok büyük bir imtiyazdır.

Dolayısıyla, bu noktadan misyonu, vizyonu diğer âlimlere göre çok geniştir. Ne **Ömer Nasuhi** ile kıyaslayabilirsiniz, ne eski Erzurum müftüsü **Sadık Efendi** ile kıyaslayabilirsiniz, ne de **Sakıp Efendi** ile kıyaslayabilirsiniz. Bu noktada Kırkıncı Hocaefendi ileridedir.

Dördüncü bir özelliği ise, bu tamamen **istihdamdır**. Yani bu özellik çok az âlimde vardır. **Üstadı ziyaret etmiştir ve üstaddan Risale-i Nur'un zor hakikatlerini izah etmede temsil duasına mazhar olmuştur. İster Kader meselesinde, ister Haşir meselesinde, ister Allah'a iman meselesinde ortaya koyduğu öyle misaller vardır ki, gerçekten Yunan filozofları o noktada zayıf kalır.**

Bu da çok enteresan bir şeydir. Bu sünuhattır. Belki ondan daha âlim insanlar vardır, ama bu istihdamdır. Üstadın duasına mazhardır. **Hikmet Pırıltıları**'nı hiçbir zaman başka bir eserle, başka bir âlimin eseriyle kıyaslamayın. Özellikle Hikmet Pırıltıları diyorum. Bütün kitaplarını demiyorum.

Besinci özelliği, Hocamın bir diğer noktası da-bu da çok enteresandır-**iyi bir felsefe okuyucusu** olmasıdır. Bütün Yunan filozoflarını, düşünce sistemleri ile birlikte çok iyi bilir.

Şimdi, hocamın hem felsefe, hem de Kelam'daki zirvesini iki örnekle göstermek istiyorum. Allah nasip etti, **Elmalılı Hamdi Yazır**'ın

tefsirini beraber, lezzetle, bir hoca talebe şeklinde değil, bir müzakere tarzında, tamamını sesli olarak okuduk.

İkincisi, Kelam ilminde meşhur olan **Kadı Beydavi'**nin, Nasirüddin Tusi'nin Tecrid'ine şerh olarak yazdığı **kitap ki, biz ona Şerh-i Matali'** diyoruz. Satır satır beraber okuduk. Ağır bir metindir o..

..Onun için Hocamın bütün bu özellikleri sebebiyle Cenab-ı Hak onu bütün ömrü boyunca Risale-i Nur talebesi olarak akranlarının çok üstünde bir hizmete mazhar etmiştir.

Ben tam yedi sene onun yanında, derslerde Risale-i Nur'u okudum, o izah etti. Külliyatı üçbuçuk defa devretmişiz.

- Bir de hocamızın tevazu yönüne değinsek. Bu benim çok dikkatimi çekmiştir hep..

-Kırkıncı Hocam deyince aklıma **Nevzat Yalçıntaş** geliyor, merhum **Sabahaddin Zaim** hoca geliyor bir de merhum **Turgut Özal**.. Niye diyeceksiniz? Çünkü hepsinde de büyük bir tevazu gördüm. Hepsiyle de yurtdışı ve yurt içi seyahatlerimiz oldu..Bunu gözlemledim.

Kırkıncı hocamla bir yere gidip de, kendisinden önce sofraya oturmadığımı hatırlamam. Gittiğimizde her yerde en büyük iltifat onadır. Hayır..Önce Ahmed Hocayı sofraya oturtur. Sonra kendisi oturur.

Yani, büyüklük başkadır. Aynı şey Nevzat Yalçıntaş için de geçerlidir. Aynı şey Sabahaddin Zaim için de geçerlidir. Büyük insanların özelliğidir bu. Turgut Özal'da da gördüm bunu. İlk ziyaretimdi, Sami paşa dedi ki; "El öptürmeyi çok sever." Dedim ki; "**Kendimi öldürür, elini öpmem. Çünkü ben burada ulemayı temsil ediyorum. O, siyasetçileri temsil ediyor.**"

Sami paşaya elini uzattı, öptürdü, beni kucakladı. Büyüklük budur. Kapıya kadar uğurladığında, Cumhurbaşkanlığı Köşkündeki herkes şaşırıyordu; "Bu adam kim? Bu delikanlı kim?"..Hayır.. O başka.. Büyüklük başka bir şey..

Hocamda da ben o büyüklüğü görmüşümdür. Çok önemli bir özelliğidir. Ömrü boyunca yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Sırf Risale-i Nur'da değil, İslami ilimlerde de böyledir.

"Müteşabih(birbirine benzeyen) ağaçları birbirinden ayıran meyveleridir" der üstad Münazarat'ta. Şahsi kanaatim, onun rahle-i tedrisinde yetişen bir **Şener ağabey**, bir **Vahdet ağabey**, bir **İrfan Kardeş** ve diğerleri, Nur talebesi olarak Risale-i Nur semasının yıldızlarıdır.

Bunun yanında hakikaten **çok kıymetli İslam âlimleri** de yetiştirmiştir. Mesela Diyanet İşleri Yüksek Kurulunda onu temsil eden **Zeki Karakaya**, A'dan Z'ye onun talebesidir. Bu manada da çok talebe yetiştirmiştir.

Ben de hem Risale-i Nur, hem İslami ilimler itibarıyla çok istifade ettim. Şeref duyuyorum, onun talebesi olmakla..

III- M. FETHULLAH GÜLEN HOCAEFENDİ

Fethullah Hocaefendi ile alakalı bazı tespitlerde bulunmak lazım, tıpkı Kırkıncı hocamda olduğu gibi..

1- Fethullah Hocaefendi iyi bir İslam âlimidir. İcazet de almıştır. Hocaları arasında Kırkıncı hocam da vardır. Şark medreselerinde okumak itibarıyla iyi bir yol izlemiştir.

2-Hoca Efendi, Fıkıh, Usul-i Fıkıh ve Kelam ilminden ziyade, Tefsir ve Hadis ilimlerinde dâhi denebilecek kadar yüksek mertebeye sahiptir. Bir defa, Hâfız-ul Kur'an'dır. İkincisi, herhalde küçük büyük okumadığı hadis kitabı kalmamıştır. O noktada müthiş bir zirvedir. Bunun yanında, sahabe hayatı konusunda Türkiye'de-dünyada diyemem, çünkü yanlış olur-büyük bir âlimdir. Bunu tamamen İslami ilimler nokta-i nazarından değerlendiriyorum.

3-Hoca Efendi, tıpkı Abdülkahir Cürcani gibi, tıpkı İslam tarihinde bir kısım Arap edebiyatçıları gibi üslub-u müzeyyen sahibidir. Üslub-u âli bazen var. Bir Hitap Çiçekleri bunun en güzel delilidir.

Mesela, Kırkıncı Hocamda üslub-u âli ve üslub-u mücerred vardır.

Risale-i Nur, yüzde yetmiş üslub-u âlidir. Üslub-u müzeyyen hemen hemen yoktur. Geriye kalan üslub-u mücerreddir. Böyle bir mukayese yapmış olayım.

4-Burası önemli bir nokta, Hoca efendi iyi bir Nur talebesidir. Risale-i Nur'a vukufiyet itibarıyla Kırkıncı Hocamla her zaman kıyaslamak zordur. Bakın, bir hadiste ve tefsirde zirvesi, üslub-u müzeyyendeki zirvesi, İlahi aşktaki zirvesi ayrı... Bu ayrı bir meseledir.

5- Benim kanaatim, Hocaefendi çok farklı bir şekilde ehl-i velayettir. Açıkça bir velidir, onda şüphem yok. Herkes hakkında bunu söyleyemezsiniz. Ama Hocaefendi velidir, veliyullahtır.

Fakat şu önemli noktayı da biliyorsun; Ahirzamanda her dönemdeki ferdiyet makamına sahip olan insan üstaddır. Hoca efendiyi eğer üstadın bir talebesi olarak kabul ederseniz, derecesi yüksektir. Ona müstakil bir şahsiyet verirseniz derecesi çok düşer. Bu kelimem kanaatimin temelidir.,

Nerede olduğunu ben tespit edemem. Ama en az bir kutub gibidir. Ferdiyet makamına sahip Risale-i Nur'un şahs-ı manevisine bağlı bir kutub gibidir. Bence Kırkıncı Hocam da bir kutuptur. Ben ikisine de kutub nazarıyla bakıyorum.

Acaba her ferdiyet makamına sahip Kutb-u Azam'ın çevresindeki iki imamdan birileri midir derseniz, endişelerim var. Onu diyemem... Şahsi kanaatim budur..

6- Bir kısım çevrelerin iddia ettiği gibi Hoca Efendi-hâşâ- ne Hıristiyanların bir aletidir, ne CIA ve Amerika ile bir alakası vardır. O itham edenlerin tahmin edemeyeceği kadar yüksek seviyede bir iman derecesine sahiptir. Ve kesinlikle bu ithamlar doğru değildir. Bu tür ithamları gülerek karşılıyorum..

7- Yaptığı hizmetler-elbette her hizmette hatalar da olacaktır-bütün dünyada İslam'ın yayılması noktasından mühim bir devredir, mühim bir tabakadır, mühim bir merhaledir.

8-Hoca Efendi çok mütevazi bir insandır..

9-Bir tek nokta var, onu söylemekte eğer beis görmezseniz söylerim. Benim Hoca Efendi ile ilgili bir tek endişem var, onu söyleyeyim.

Bir zamanlar İmam Zühri var idi... Çok meşhur bir tabiidir, büyük bir muhaddistir. Öyle büyük bir muhaddis ki, her söylediği söz Peygambere aittir şeklinde bir kabul ortaya çıkmıştı. Bundan istifade eden bir takım kötü niyetli kimseler onun namına hadis uydurmaya başladılar.

Ben, Hocaefendinin bu noktaya gelmemesi için dua ediyorum. Onun adını kullanarak bazı ifrat ve tefrite gidenler oluyor. Ben bu noktada kimseyi itham etmek istemem. Ama hissediyorum..

Ben bunu Hocaefendiyi çok sevdiğim ve makamını takdir ettiğim için söylüyorum. Hocaefendinin çok dikkat etmesi lazım ve ediyor da.

-İnsan sevdiği hakkında endişe eder..

-Evet..Endişe ediyorum. Acaba İmam Zühri gibi olur mu? Çünkü İslam alimleri bir zaman İmam Zühri'nin naklettiği bütün hadisleri mevzu kabul etmişler, belli bir yaştan sonra..Çünkü çevresini öyle bir grup almış ki, hakikat mi, değil mi flulaşmış..

Hoca efendi de her an buna muhatap ve maruzdur. Allah onu korusun..Örnek olarak da kendimi söyleyeyim. Ben her zaman kendisine ciddi manada ulaşamıyorum. Bazen benim namıma yanlış bilgiler gidiyor..

Benim hiç kimseye tenezzülüm yoktur..Benim, üstad dışında kimseye eyvallahım da yoktur. Böyle bir şahsiyetim var. Üstad ayrı...Ama hepsine hürmetim var..

Kısaca Hoca Efendi hakkında kanaatim budur..

Son olarak şunu da özellikle ifade edeyim; Hoca efendi hakkında da ifrat ve tefrit yapmamak lazım. Mesela Latif Erdoğan'ın Küçük Dünyam adlı kitabındaki Hoca efendiyi hiç tasvıp etmiyorum.

-Neden?

-İfrat ve tefritlerle dolu.."Mübalağa zemm-i zımnidir" Orada Hoca efendi zemmedilmiştir. Hoca efendinin buna ihtiyacı yok. Hiç keramet sahibi de olmayabilir..Hocaefendinin yaptığı hizmetler yetmez mi?

...Ölçülü olmak lazım..

-Hocam, Hoca Efendi bazen bazı kanaat önderleri tarafından bilip bilmeden tenkit de ediliyor. Bu konuda da kanaatlerinizi alsak..

-Bu konuda kanaatim şudur; Bir defa, Bediüzzaman hazretlerinin İslam'ın kaynaklarına göre tespit ettiği bir düstur var. Ben o düsturu herkes hakkında uygularım. Nedir o düstur? "hiçbir zaman, maneviyat reislerini çürütmemek." Bu çok mühim..

Kim olursa olsun, çevresinde dindar bir cemaat varsa ve manen ondan istifade ettiklerini iddia ediyorlarsa, o bizatihi benim şahsıma küfretse bile ben onun aleyhinde konuşmam..

2- Bediüzzaman hazretleri Münazarat'ta enteresan bir tespitte bulunuyor; "Müştebih(birbirine benzeyen) ağaçları birbirinden ayıran meyveleridir."

Hadise budur.

Şimdi, biliyorsun ben köylü adamım.. Bir yalancı armut var, bir de sahih armut. Yani, meyve veren armut. Baharda iki armut ağacını gezen adam, cahilse, kesin yalancı armudu tercih eder. Çünkü dalları, budakları ve yaprakları inanılmaz şekilde güzeldir. Ama meyve zamanı geldiğinde biri meyve vermez. Diğeri baharda geçen sene çok meyve verdiği için eli ayağı kırıktır. Görünüşü perişandır. Ama meyve zamanı gidersen elleri doludur.

Bu misal gibi, Hocaefendinin makamına meyvelerine bakın... Bütün dünyada, Afrika'nın en ücra köşelerine kadar gidip, yaşantıları ile İslam'ın güzelliğini gösteren farklı farklı meyveler..

O tenkit edenler de desin ki, "ben de şu kadar insanın imanına vesile oldum" Biz ona da dua ederiz.

3-Bu insafsız tenkitleri yapanlarının bazılarını şahsi kanaatim karanlık bir kısım noktalar finanse ve tahrik ediyor. Allah onları da bizi de korusun...

§. 5. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ'NİN İNANÇSIZLAR KARŞISINDAKİ TAVRI VE TEBLİĞ METOTLARI

I-GENEL OLARAK İSLAMİYET AÇISINDAN İNSAN TABAKALARI VE BUNLARLA OLAN MÜNASEBETLER

Bediüzzaman Said Nursi, Kur'an'ın ve Sünnetin ister iman eden Müslümanlarla, ister ehl-i Kitab tabir edilen Yahudi ve Hıristiyanlarla ve isterse de müşrik, mülhid veya mutlak kâfir diye ifade edilen insan gruplarıyla olan münasebetlere ait hükümlerinden asla taviz vermemiştir. Ancak dünyada olup bitenleri çok iyi tahlil edebildiğinden, yine Kur'an ve Sünnet'in esaslarını kullanarak, daha önceki İslam âlimlerinden farklı bir metot izlemiştir.

Meseleyi İslam Hukuku açısında değerlendirecek olursak, şöyle bir özet vermemiz gerekecektir: İslam Hukuku açısından, İslâm ülkesinde yaşayan insanlar üç gruptur.

A) *Müslümanlar.* Bunlar İslâm ülkesinde ikamet etmeleri şartıyla teb'ası bulundukları İslâm devleti farklı bile olsa, hukukî açıdan aynı uygulamaya tabidir. Ancak özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bazı siyasî ve iktisadî haklar açısından Osmanlı Devleti teb'ası ve ecnebiler arasında fark gözetilmiştir ve bu gayet normaldir. 1285/1869 tarihli Tâbiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi konuyla ilgili hükümleri düzenleyen ilk vatandaşlık kanunudur[29].

B) *Zimmîler.* Dini başka olduğu halde İslâm ülkesinde ikamet eden ve bazı istisnaların dışında İslâm hukukunun uygulama alanına dahil olan kimselere denir. Hanefi hukukçulara ve dolayısıyla eski Türk hukukuna göre Zimmîler de şu sınıflara ayrılır: *Ehl-i kitap olanlar* yani mukaddes bir kitaba inananlardır. Bunlar Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Zerdüşt'ü peygamber kabul eden *Mecusiler* de zimmî olabilir. *Dinden dönenler (mürtedler)* ve Allah'a ortak koşanlar isteseler de, İslâm ül-

---

29 Zeydan, Ahkâm, 10-11; Rehber-i Muâmelât, 87.

kesinde hayat hakkına sahip değildirler[30]. Eski Türk hukukunda I876 tarihli Kanun-i Esasi'ye kadar aynı esaslar kabul edilmiştir. Bu Kanun-u Esasî, din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 11. maddesiyle *"Osmanlı ülkesinde mar'ûf olan bütün dinlere"* serbestiyet tanıyarak bu hükümlere aykırı uygulamalara yol açmıştır[31]. Osmanlı Tâbiiyyet Kanunu da din faktörünü vatandaşlık için, göz önüne almamıştır[32].

C) *Müste'menler.* İslâm ülkesi vatandaşı olmayan ve izin ve pasaport ile İslâm ülkesine giriş izni verilen yabancılara *müste'men*; verilmeyen yabancılara ise *"harbî"* denmektedir. İslâm ülkesiyle barış antlaşması yapan ülkelerin vatandaşları, elçiler, tüccarlar ve kendilerine giriş izni verilenlerin çocukları bu gurup için verilebilecek misallerdir[33].

Müslüman olmayan ülkelerde yaşayan insanlarla olan münasebetler, Müslüman ülkelerde yaşayanlara göre tamamen farklı hükümlere tabidirler. Bunu o devletlerle yapılan antlaşmalar belirler.

İslama göre dinden dönenler (mürtedler) ve Allah'a ortak koşanlar, İslâm ülkesinde hayat hakkına sahip değildirler[34]. Bunu Bediüzzaman kabul etmekte ve şöyle izah etmektedir. 'Çünkü bir Müslüman İslâmiyet dairesinden çıksa, mürted ve anarşist olur, sosyal hayata zehir hükmüne geçer. Çünkü anarşi hiçbir hakkı tanımaz, insaniyet seciyelerini canavar hayvanların seciyesine çevirir. Âhirzamanda gelecek Ye'cüc ve Me'cücün komitesi, anarşistler olduğuna Kur'an işaret ediyor'[35]. Bediüzzaman, "zındıklar" ve "münafıklar"a muhalefet etmekte, onları da kendine "muarız" olarak görmektedir. Ancak

---

[30] Zeydan, Ahkâm, 25-30.

[31] 1293/1869 tarihli Kanun-ı Esasî, md. II, Düs. I. Ter. 4/5.

[32] 1285/1869 tarihli Kanun; Karakoç, Taşiyeli Kavanin, 2/3 vd.

[33] Zeydan, Ahkâm, 46 vd.

[34] Zeydan, Ahkâm, 25-30.

[35] Bediüzzaman Said Nursi, Emirdağ Lahikası II, 407. Mektub

muhalifi olan zındıklar ve münafıkların varlıklarını ve yaşam haklarını değil de "istibdad-ı mutlak", "irtidad-ı mutlak", "sefahat-i mutlak" ve "cebr-i keyfi-i küfriye" fiillerine karşı durmaktadır[36].

Ancak dinsizlerin de Kur'an'ın hakikatlerine muhtaç ve muhatap oldukları ve onlarla muamelede ve özellikle de laik bir devletin vatandaşı olarak nasıl davranılması gerektiği hususunda, belli esaslara dayanarak açıklamalarda bulunmakta ve hatta kendi hayatında bu esaslara uygun yaşamış bulunmaktadır.

II-BEDİÜZZAMAN'A GÖRE BİRİNCİ İLKE: MÜSBET HAREKETTİR

Bediüzzaman, bugün batı âleminin korkulu rüyası haline gelen İslami terör ve benzeri yanlış anlaşılan mefhumların kökünü kesecek şekilde, bir Müslüman'ın özellikle de Müslüman birey olarak sorumlu olduğu müsbet hareketin temel esasını şöyle belirlemektedir: 'Bizim vazifemiz müsbet hareket etmektir. Menfî hareket değildir. Rıza-yı İlahîye göre sırf hizmet-i imaniyeyi yapmaktır, vazife-i İlahiyeye karışmamaktır. Bizler asayişi muhafazayı netice veren müsbet iman hizmeti içinde her bir sıkıntıya karşı sabırla, şükürle mükellefiz.'[37]. Müslümanların özellikle de Türkiye gibi idaresi laik olan memleketlerde ve en önemlisi de birey olarak maddi cihada müsaade edilmemesi sebebiyle yaşadığı bütün memleketlerde, sadece ve sadece manevi cihad yani Kur'an ve İslam'ın meselelerini tebliğ ile ve bilim yoluyla neşretmek olduğunu açıkça haykırmaktadır: 'Evet mesleğimizde kuvvet var. Fakat bu kuvvet, asayişi muhafaza etmek içindir. "Bir cani yüzünden; onun kardeşi, hanedanı, çoluk-çocuğu mes'ul olamaz." İşte bunun içindir ki, bütün hayatımda bütün kuvvetimle asayişi muhafazaya çalışmışım. Bu kuvvet dâhile karşı değil, ancak haricî tecavüze karşı istimal edilebilir. Kur'an'ın düsturu ile vazifemiz, dâhildeki asayi-

---

[36] Bediüzzaman Said Nursi, Şualar, Yeni Asya Neşr., İst 1997, s. 256

[37] Bediüzzaman Said Nursi, Emirdağ Lahikası II, 448. Mektub.

şe bütün kuvvetimizle yardım etmektir. Ve cihad-ı maneviyenin en büyük şartı da; vazife-i İlahiyeye karışmamaktır ki, "Bizim vazifemiz hizmettir, netice Cenab-ı Hakk'a aittir; biz vazifemizi yapmakla mecbur ve mükellefiz."

Ben de Celaleddin-i Harzemşah gibi, "Benim vazifem hizmet-i imaniyedir; muvaffak etmek veya etmemek Cenab-ı Hakk'ın vazifesidir." deyip ihlas ile hareket etmeyi Kur'andan ders almışım.

Haricî tecavüze karşı kuvvetle mukabele edilir. Çünkü düşmanın malı, çoluk-çocuğu ganîmet hükmüne geçer. Dâhilde ise öyle değildir. Dâhildeki hareket müsbet bir şekilde manevî tahribata karşı manevî, ihlas sırrı ile hareket etmektir. Hariçteki cihad başka, dâhildeki cihad başkadır. Şimdi milyonlar hakikî talebeleri Cenab-ı Hak bana vermiş. Biz bütün kuvvetimizle dâhilde ancak asayişi muhafaza için müsbet hareket edeceğiz. Bu zamanda dâhil ve hariçteki cihad-ı maneviyedeki fark, pek azîmdir'[38].

Bediüzzaman'ın bu tutumunu, laik rejimi veya İslama aykırı devlet idarelerini benimsiyor şeklinde yorumlamak doğru değildir. O bunlara olan muhalefetini her zemin ve zamanda ifade etmekle beraber, beraber yaşamanın birinci şartı olan emniyet ve asayişi esas aldığını kendisi ifade etmektedir. Laik rejime karşı mısınız? Şeklindeki soruya verdiği cevap, laikiler ve diğer insanlarla münasebetlerde hangi düsturları esas aldığını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır: 'Eğer lâik cumhuriyet soruyorsanız; ben biliyorum ki, lâik mânası, bîtaraf kalmak, yâni hürriyet-i vicdan düsturiyle dinsizlere ve sefahatçilere ilişmediği gibi, dindarlara ve takvâcılara da ilişmez bir hükûmet telâkki ederim. On senedir -şimdi yirmi sene oluyor- ki, hayât-ı siyasiye ve içtimaiyeden çekilmişim. Hükûmet-i cumhuriye ne hal kesbettiğini bilmiyorum. El'iyâzübillâh, eğer dinsizlik hesabına îmânına ve âhiretine çalışanları mes'ul edecek kanunları yapan ve kabul eden bir dehşetli şekle girmiş ise, bunu size bilâ-perva ilân ve ihtar ederim ki:

---

[38] Bediüzzaman Said Nursi, Emirdağ Lahikası II, 448. Mektub.

Bin canım olsa, îmana ve âhiretime fedâ etmeye hazırım. Ne yaparsanız yapın!'[39]

Başka bir eserinde ise, muhalif olmakla şiddete başvurmanın ayrı şeyler olduğunu ve muhalif kalmanın beraber huzur içinde yaşamaya mani olmadığını açıkça vurgulamaktadır. Şöyle ki:

'Beni rejimin aleyhindedir, diye ittiham etmişler. Buna cevaben deriz ki:

Her hükûmette muhalifler bulunur. Asayişe, emniyete ilişmemek şartıyla herkes vicdanıyla, kalbiyle kabul ettiği bir metodu, bir fikri ile mes'ul olamaz. Çünkü dininde en mutaassıb ve cebbar bir hükûmet olan İngilizlerin yüz sene hâkimiyeti altında bulunan yüz milyondan ziyade Müslümanlar, İngilizlerin küfrî rejimlerini Kur'an ile reddettikleri ve kabul etmedikleri halde, İngiliz mahkemeleri şimdiye kadar onlara, o cihette ilişmemiştir. Hem bu millette ve bu hükûmet-i İslâmiye içinde eskiden beri bulunan Yahudiler ve Nasranîler, bu milletin dinine ve kudsî rejimlerine muhalif ve zıd ve mu'teriz oldukları halde hiçbir zaman mahkeme, kanunlarıyla onlara o cihette ilişmemiştir. Hem Hazret-i Ömer (R.A.) hilafeti zamanında bir âdi Hristiyan ile mahkemede beraber muhakeme olmuşlar. Halbuki o âdi Hristiyan, Müslümanların hem mukaddes rejimlerine, hem dinlerine, hem kanunlarına muhalif iken o mahkemede onun hali nazara alınmaması gösteriyor ki; mahkeme hiçbir cereyana âlet olamaz, hiçbir tarafgirlik içine giremez ki; Halife-i Rûy-i Zemin, âdi bir kâfirle muhakeme olmuşlar.

İşte ben de yüzer âyât-ı Kur'aniyeye istinaden Kur'anın kudsî kanunlarının yerine, medeniyetin bozuk kısmından anarşilik hesabına ve bir nevi bolşeviklik namına istibdad-ı mutlak manasında, Cumhuriyetteki hürriyet perdesi altında dindarlar hakkında eşedd-i zulme âlet

---

[39] Bediüzzaman Said Nursi, Şualar, Sözler Yayınevi İstanbul, 316-317.

olabilen muvakkat bir rejime, değil yalnız ben, belki bütün ehl-i vicdan muhaliftir. Hem muhalefet, hiçbir hükûmette bir suç sayılmıyor[40].

III-BEDİÜZZAMAN'A GÖRE İKİNCİ İLKE: DÜNYA BARIŞINI KORUMAKTIR

Bediüzaaman, günümüzde çokça tartışılan hem genel ve hem de özel bir konuya dünya barışı tezi ile karşılık vermektedir. Bunlardan genel olanı, Huntington'un başını çektiği, dünyada bir medeniyetler çatışması ve genel bir çatışma hali ve neticede dünyanın sonu mu geldiği tezi ile, medeniyetler diyalogunu ve dünyada genel barışı savunan antitez ile alakalı tutumudur. Bediüzzaman genel barıştan ve diyalogdan yana tavrını koymuştur. Özel mesele ise, Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanlarla dostluk içinde yaşanmasının, Maide Suresindeki ayetle nasıl bağdaştırılacağı konusudur. Bediüzzaman bu ayetin yanlış anlaşıldığını ortaya koyduktan sonra, dünyanın genel barışa olan ihtiyacını, asrımızı asr-ı sasadetle kıyaslayarak önemli bir sonuca ulaşmaktadır:

'Zaman-ı Saadette bir inkılâb-ı azîm-i dinî vücuda geldi. Bütün ezhânı nokta-i dine çevirdiğinden, bütün muhabbet ve adaveti o noktada toplayıp muhabbet ve adavet ederlerdi. Onun için, gayr-ı Müslimlere olan muhabbetten nifak kokusu geliyordu. Lâkin, şimdi âlemdeki bir inkılâb-ı acîb-i medenî ve dünyevîdir. Bütün ezhânı zapt ve bütün ukulü meşgul eden nokta-i medeniyet, terakki ve dünyadır. Zaten onların ekserisi, dinlerine o kadar mukayyed değildirler. Binaenaleyh, onlarla dost olmamız, medeniyet ve terakkilerini istihsan ile iktibas etmektir. Ve her saadet-i dünyeviyenin esası olan âsâyişi muhafazadır. İşte bu dostluk, kat'iyen nehy-i Kur'ânîde dahil değildir'[41].

---

[40] Bediüzzaman Said Nursi, Asay-ı Musa, 9.

[41] Münazarat, "Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin." Mâide Sûresi, 5:51 ayetini tefsir etmektedir.

IV-BEDİÜZZAMAN'A GÖRE KUR'AN BÜTÜN İNSANLAR İÇİN RAHMETTİR VE İNANÇSIZLAR DA KUR'AN'A MUHATAPTIRLAR

Bediüzzaman'a göre, Kur'an-ı Kerim bütün insanlara rahmettir. Kur'anın ayırım olmadan bütün insanlara bakan bir rahmet yüzü ve aydınlatan bir nuru vardır. O zaman insanların bu nur ve rahmetten insanları, belli kıstaslar koyarak mahrum etmeye hakkı yoktur. Hatta Bediüzzaman inkârcıları da iki kısma ayırır: Birinci grup, sadece ameli ve fer'idir yani yalnız iman hükümlerini inkar etmektir ki, bu tarz küfür kolaydır. Hakkı kabul etmemektir, adem-i kabuldür. İkinci grup ise, itikadi ve fikri bir hükümdür. Sadece imanın reddini değil, belki imanın zıddına gidip bir yol açmaktır; hakkın aksini ispat etmeye çalışmaktır. Kabul-ü ademdir. Bu çok zordur. İmansızlar içinde bu gurubu teşkil edenler azınlıktadır[42].

Başka bir eserinde bu mes'eleye daha ayrıntılı bir açıklama getirmektedir:

'Hakaik-i İslâmiyeye zıddiyet gösterip mübareze eden küfrün mahiyeti bir inkârdır, bir cehildir, bir nefiydir. Sureten isbat ve vücudî görülse de manası ademdir, nefiydir. İman ise ilimdir, vücudîdir, isbattır, hükümdür. Her bir menfî mes'elesi dahi, bir müsbet hakikatın ünvanı ve perdesidir. Eğer îmana karşı mübareze eden ehl-i küfür, gayet müşkilât ile menfî itikadlarını kabul-ü adem ve tasdik-i adem suretinde isbat ve kabul etmeğe çalışsalar; o küfür, bir cihette yanlış bir ilim ve hata bir hüküm sayılabilir. Yoksa, irtikâbı çok kolay olan yalnız adem-i kabul ve inkâr ve adem-i tasdik ise cehl-i mutlaktır, hükümsüzlüktür.

Elhasıl, itikad-ı küfriye iki kısımdır:

Birisi: Hakaik-i İslâmiyeye bakmıyor. Kendine mahsus yanlış bir tasdik ve bâtıl bir itikad ve hata bir kabuldür ve zâlim bir hükümdür. Bu kısım bahsimizden hariçtir. O bize karışmaz, biz de ona karışmayız.

İkincisi: Hakaik-i îmaniyeye karşı çıkar, muaraza eder. Bu dahi iki kısımdır:

---

[42] Bediüzzaman said Nursi, Lem'alar, 13. Lem'a, 8. İşaret.

Birisi: Adem-i kabuldür. Yalnız isbatı tasdik etmemektir. Bu ise bir cehildir, bir hükümsüzlüktür ve kolaydır. Bu da bahsimizden hariçtir.

İkincisi: Kabul-ü ademdir. Kalben, ademini tasdik etmektir. Bu kısım ise bir hükümdür, bir itikaddır, bir iltizamdır. Hem iltizamı için nefyini isbat etmeğe mecburdur.

Nefiy dahi iki kısımdır:

Birisi: "Has bir mevkide ve hususî bir cihette yoktur" der. Bu kısım ise isbat edilebilir. Bu kısım da bahsimizden hariçtir.

İkinci kısım ise: Dünyaya ve kâinata ve âhirete ve asırlara bakan îmanî ve kudsî ve âmm ve muhit olan mes'eleleri nefy ve inkâr etmektir. Bu nefiy ise -birinci mes'elede beyan ettiğimiz gibi- hiç bir cihetle isbat edilmez. Belki kâinatı ihata edecek ve âhireti görecek ve hadsiz zamanın her tarafını temaşa edecek bir nazar lâzımdır, tâ o gibi nefiyler isbat edilebilsin.

Bediüzzaman'a göre, azamet ve kibriya ve nihayetsizlik noktasında, ya gaflete veya masiyete veya maddiyata dalmak sebebiyle darlaşan akıllar, azametli mes'eleleri ihata edemediklerinden, bir gurur-u ilmî ile inkâra saparlar ve nefyederler. Evet o manen sıkışmış ve kurumuş akıllarına ve bozulmuş ve maneviyatta ölmüş olan kalblerine, çok geniş ve derin ve ihatalı olan îmanî mes'eleleri sığıştıramadıklarından, kendilerini küfre ve dalalete atarlar, boğulurlar.' [43]

Bu sebepledir ki, Bediüzzaman bütün eserlerinde asla tereddüt göstermeden çoğunluğu teşkil eden dinsizleri muhatap kabul etmektedir. Mesela 33. Söz yani Allah'ın ispatına dair olan 33 pencerede asıl muhatabın dinsizler olduğu ortadadır. Bediüzzaman'a göre, Mi'rac Risalesi'nde asıl muhatâb, mü'mindir; mülhid ikinci derecede dinleme makamındadır. Şu risalede ise muhatâb, münkirdir; dinleme makamlarında mü'mindir. Bu sebeple, Şu Otuz üç Pencereli olan Otuz üçüncü Mektub, îmanı olmayanı inşâallah îmana getirir; îmânı zaîf olanın

---

[43] Bediüzzaman said Nursi, Şu'alar, Mukaddime.

îmanını kuvvetleştirir. Îmânı kavî ve taklidî olanın îmânını tahkikî yapar. Îmanı tahkikî olanın îmânını genişlendirir[44].

Bediüzzaman'a göre, mi'rac mes'elesi, iman esaslarından sonra terettüb eden bir neticedir. Ve iman esaslarının nurlarından medet alan bir nurdur. İmanın esaslarını kabûl etmeyen dinsiz mülhidlere karşı elbette bizzât isbat edilmez. Çünkü: Allahı bilmeyen, Peygamberi tanımayan ve melâikeyi kabûl etmeyen veya göklerin varlığını inkâr eden adamlara Mi'racdan bahsedilmez. Evvelâ o erkânı ispat etmek lâzım geliyor. Öyle ise biz, Mi'racı akıldan uzak görerek vesveseye düşen bir mü'mini muhatap ittihaz ederek, ona karşı beyan edeceğiz. Ara-sıra dinleme makamında olan mülhidi nazara alıp serd-i kelâm edeceğiz.

Biz örnek olarak, Bediüzzaman'ın nasıl bir inkârcıyı muhatap aldığını bu Risaleden alacağımız bir parça ile sizlere göstermeye çalışacağız:

'Şimdi dinleme makamında bulunan mülhide deriz ki: Mâdem bu kâinat, gayet muntâzam bir memleket, gayet muhteşem bir şehir, gayet müzeyyen bir saray hükmündedir. Elbette onun bir hâkimi, bir mâliki, bir ustası vardır. Mâdem, böyle haşmetli bir Mâlik-i Zülcelâl, bir Hâkim-i Zülkemâl, bir Sâni'-i Zülcemâl vardır.. hem mâdem umum o âleme, o memlekete, o şehre, o saraya alâkadarlık gösteren ve havas ve duygularıyla umumuna münasebetdar ve nazar-ı küllî olan bir insân vardır. Elbette O Sâni-i Muhteşem, o küllî nazarlı ve umumî şuurlu olan insân ile ulvî, âzamî bir münasebeti bulunacaktır ve ona kudsî bir hitabı ve âlî bir teveccühü olacaktır. Hem madem, Âdem Aleyhisselâmdan şimdiye kadar şu münasebete mazhar olanların içinde âsârının şehadetiyle, yâni: Küre-i Arzın nısfını ve nev'-i beşerin humsunu daire-i tasarrufuna aldığı ve kâinatın şekl-i mânevîsini değiştirdiği, ışıklandırdığı gibi, en âzamî bir mertebede o münasebeti Muhammed-i Arabî

---

[44] Bediüzzaman said Nursi, Sözler, Son Kısım.

Sallâllahü Aleyhi Vesellem göstermiştir... Öyle ise, o münasebetin en azamî bir mertebesinden ibaret olan Mi'rac, O'na elyak ve O'na evfaktır'[45].

Nitekim kendi hayatında İslamiyeti inkâr eden veya bazı İslami meseleleri kabul etmeyen bazı komünist yaftasını yemiş insanlarla bir araya gelmiş ve İslami meseleleri onlarla konuşmakta mahzur görmemiştir. Bu durumu talebeleri hatıralarında anlattıkları gibi, bizzat kendisiyle görüşen ama inançsız olan insanlar da kaleme almışlardır.

V-BEDİÜZZAMAN'IN ESERLERİNDEN DİNSİZLE DİYALOG ÖRNEKLERİ

Bediüzzaman, dinsizlerle mümkün olan diyalog yollarını sadece açıklamakla kalmaz. Bu diyalogun canlı örneklerini bizlere takdim eder. Bunlardan bazı misalleri zikretmek yerinde olacaktır:

A) İbn-i Sina, haşir diye ifade edilen öldükten sonra dirilmenin aklen ispatının mümkün olmadığını belki nakli delilller yani Kur'an ve Sünnetten gelen beyanları esas almanın mümkün olduğunu iddia etmektedir. Bediüzzaman ise, bu konuyla ilgili kaleme aldığı Onuncu Söz adlı eserinde ahireti inkâr eden dinsizi muhatap alarak meseleyi akli delillerle ispat etmektedir. Bu diyalogda muhatapların nefs-i emmare ile kalp; felsefeci ile Kur'an talebesi ve nihayet Müslüman ile dinsiz olduğunu açıkça vurgulamaktadır:

'Bir zaman iki adam, Cennet gibi güzel bir memlekete (şu dünyaya işarettir) gidiyorlar. Bakarlar ki: Herkes ev, hâne, dükkân kapılarını açık bırakıp muhafazasına dikkat etmiyorlar. Mal ve para, meydanda sahibsiz kalır. O adamlardan birisi, her istediği şeye elini uzatıp, ya çalıyor, ya gasbediyor. Hevesine tebaiyyet edip her nevi zulmü, sefaheti irtikâb ediyor. Ahali de ona çok ilişmiyorlar.

Diğer arkadaşı ona dedi ki: "Ne yapıyorsun? Ceza çekeceksin; beni de belaya sokacaksın. Bu mallar mîrî malıdır. Bu ahali çoluk çocuğuyla asker olmuşlar veya memur olmuşlar. Şu işlerde sivil olarak istihdam ediliyorlar.

---

45 Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, 31. Söz, Birinci Esas'ın Sonu.

Onun için sana çok ilişmiyorlar. Fakat intizâm şediddir. Pâdişahın her yerde telefonu var ve memurları bulunur. Çabuk git, dehâlet et" dedi.

Fakat, o sersem inad edip dedi: "Yok, mîrî malı değil, belki vakıf malıdır, sahibsizdir. Herkes istediği gibi tasarruf edebilir. Bu güzel şeylerden istifâdeyi men'edecek hiçbir sebeb görmüyorum. Gözümle görmezsem inanmayacağım" dedi. Hem feylesofane çok safsatiyatı söyledi. İkisi arasında ciddî bir münazara başladı.

Evvelâ o sersem dedi: "Pâdişah kimdir? Tanımam.."

Sonra arkadaşı ona cevaben: "Bir köy muhtarsız olmaz. Bir iğne ustasız olmaz; sahibsiz olamaz. Bir harf kâtibsiz olamaz, biliyorsun. Nasıl oluyor ki; nihayet derecede muntâzam şu memleket Hâkimsiz olur? Ve bu kadar çok servet ki, her saatte bir şimendifer gaibden gelir gibi kıymettar, musanna mallarla dolu gelir. Burada dökülüyor gidiyor. Nasıl sahibsiz olur? Ve her yerde görünen ilânnameler ve beyânnameler ve her mal üstünde görünen turra ve sikkeler, damgalar ve her köşesinde sallanan bayraklar nasıl mâliksiz olabilir? Sen anlaşılıyor ki, bir parça firengî okumuşsun. Bu İslâm yazılarını okuyamıyorsun. Hem de bilenden sormuyorsun. İşte gel, en büyük fermanı sana okuyacağım."

Sersem döndü dedi: "Haydi pâdişah var; fakat benim cüz'î istifâdem O'na ne zarar verebilir. Hazinesinden ne noksan eder? Hem burada hapis mapis yoktur, ceza görünmüyor."

Arkadaşı ona cevaben dedi: "Yahu şu görünen memleket bir manevra meydanıdır. Hem sanayi-i garibe-i sultaniyyenin meşheridir. Hem muvakkat temelsiz misafirhaneleridir. Görmüyor musun ki, her gün bir kafile gelir, biri gider, kaybolur. Daima dolar boşanır. Bir zaman sonra şu memleket tebdil edilecek. Bu ahali başka ve daimî bir memlekete nakledilecek. Orada herkes hizmetine mukabil ya ceza, ya mükâfat görecek." dedi[46].

B) Bediüzzaman, yine Sözler adlı eserinde Allah'ı inkâr eden dinsizle diyalog halinde Allah'a imanı tartışmaktadır. Şöyle ki;

---

46 Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, 10. Söz

'Bir zaman iki adam, bir havuzda yıkandılar. Fevkalâde bir tesir altında kendilerinden geçtiler. Gözlerini açtıkları vakit gördüler ki: Acib bir âleme götürülmüşler. Öyle bir âlem ki, kemâl-i intizâmından bir memleket hükmünde, belki bir şehir hükmünde, belki bir saray hükmündedir. Kemâl-i hayretlerinden etraflarına baktılar. Gördüler ki: Bir cihette bakılsa azîm bir âlem görünüyor. Bir cihette bakılsa, muntâzam bir memleket... Bir cihette bakılsa, mükemmel bir şehir... Diğer bir cihette bakılsa, gayet muhteşem bir âlemi içine almış bir saraydır. Şu acaib âlemde gezerek seyran ettiler. Gördüler ki: Bir kısım mahlûklar var; bir tarz ile konuşuyorlar. Fakat bunlar onların dillerini bilmiyorlar. Yalnız işaretlerinden anlaşılıyor ki, mühim işler görüyorlar ve ehemmiyetli vazifeler yapıyorlar.

İki adamdan birisi, arkadaşına dedi ki: "Şu acib âlemin elbette bir müdebbiri ve şu muntâzam memleketin bir mâliki, şu mükemmel şehrin bir sahibi, şu Mûsanna sarayın bir ustası vardır. Biz çalışmalıyız, onu tanımalıyız. Çünkü anlaşılıyor ki, bizi buraya getiren odur. Onu tanımazsak, kim bize meded verecek. Dillerini bilmediğimiz ve onlar bizi dinlemedikleri şu âciz mahlûklardan ne bekleyebiliriz! Hem koca bir âlemi bir memleket sûretinde, bir şehir tarzında, bir saray şeklinde yapan ve baştanbaşa hârika şeylerle dolduran ve müzeyyenâtın envâ'ıyla tezyin eden ve ibretnümâ mu'cizâtlarla donatan bir zât, elbette bizden ve buraya gelenlerden bir istediği vardır. Onu tanımalıyız. Hem, ne istediğini bilmekliğimiz lâzımdır."

Öteki adam dedi: "İnanmam, böyle bahsettiğin gibi bir zât bulunsun ve bütün bu âlemi tek başıyla idare etsin."

Arkadaşı cevaben dedi ki: "Bunu tanımazsak, lâkayd kalsak, menfaati hiç yok; zararı olsa pek azîmdir. Eğer tanımasına çalışsak, meşakkati pek hafiftir, menfaati olursa pek azîmdir. Onun için ona karşı lâkayd kalmak, hiç kâr-ı akıl değildir."

Serseri adam dedi: "Ben bütün rahatımı, keyfimi; onu düşünmemekte görüyorum. Hem böyle aklıma sığışmayan şeylerle uğraşmayacağım. Bütün bu işler, tesadüfî ve karmakarışık işlerdir, kendi kendine dönüyor; benim neme lâzım."

Akıllı arkadaşı ona dedi: "Senin bu temerrüdün beni de, belki çokları da belaya atacaktır. Bir edebsizin yüzünden, bâzan olur ki, bir memleket harab olur."

Yine o serseri dönüp dedi ki: "Ya kat'iyyen bana isbat et ki: Bu koca memleketin tek bir mâliki, tek bir sâni'i vardır. Yahut bana ilişme."

Cevaben arkadaşı dedi: "Mâdem inadın divanelik derecesine çıkmış; o inadınla bizi ve belki memleketi bir kahre giriftar edeceksin. Ben de sana oniki bürhân ile göstereceğim ki: Bir saray gibi şu âlemin, bir şehir gibi şu memleketin, tek bir ustası vardır ve o usta, her şeyi idare eden yalnız odur. Hiçbir cihette noksaniyeti yoktur. Bize görünmeyen o usta, bizi ve her şeyi görür ve sözlerini işitir. Bütün işleri mu'cize ve hârikadır. Bütün bu gördüğümüz ve dillerini bilmediğimiz şu mahlûklar onun memurlarıdır."[47]

Bu konuda Otuz ikinci Söz'ün Birinci Mevkıf'i gerçekten dinsiz ile iman konusunda verilebilinecek en önemli misallerdendir.

VI-BEDİÜZZAMAN'A GÖRE DİNSİZ MİLLET YAŞAYAMAZ VE YARATILIŞ İNKÂRI REDDEDER

Dinsizliği ömrü boyunca savunan Jürgen Habermas'ın ancak 2001'de bir kilisede– New York saldırısından tam bir ay önce – barış ödülü konuşmasında dile getirdiği 'Dinsiz millet yaşayamaz' gerçeğini, Bediüzzaman 70 yıl önce ısrarla haykırıyordu. Sosyologun bu sözleri kilise ve kültürel çevrelerde dindarlar ve sekülerciler arası diyaloga doğru bir hareket olarak değerlendiriliyordu. Gerçekten Bediüzzaman'a göre dinsiz millet yaşayamaz ve Rusya da dinsiz kalamaz. Geri dönüp Hıristiyan da olamaz. İnsanlık kıyamet kopmadan önce mutlaka yaratılışlarındaki Hak Dini arama duygularıyla Hak Dine koşacaklardır. Zira;

Evvela, insanlığın sosyal hayatını ve huzuru düşünenler, dinsizlikle değil din ile sosyal yaraları tedavi edebileceklerdir. Bediüzzaman'a göre;

---

[47] Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, 22. Söz

'Hem İslâmiyet, sair dinlere kıyas edilmez. Bir Müslüman İslâmiyet'ten çıksa ve dinini terk etse, daha hiçbir peygamberi kabul edemez; belki Cenâb-ı Hakk'ı dahi ikrar edemez ve belki hiçbir mukaddes şey'i tanımaz; belki kendinde kemalâta medar olacak bir vicdan bulunmaz, tefessüh eder. Onun için İslâmiyet nazarında, harbî kâfirin hakk-ı hayatı var. Hariçte olsa musalaha etse, dâhilde olsa cizye verse; İslâmiyetçe hayatı mahfuzdur. Fakat mürtedin hakk-ı hayatı yoktur. Çünkü vicdanı tefessüh eder, hayat-ı içtimaiyeye bir zehir hükmüne geçer. Halbuki Hıristiyan'ın bir dinsizi, yine hayat-ı içtimaiyeye nâfi' bir vaziyette kalabilir. Bazı mukaddesatı kabul eder ve bazı peygamberlere inanabilir ve Cenâb-ı Hakk'ı bir cihette tasdik edebilir.

Acaba bu ehl-i bid'a ve doğrusu ehl-i ilhad, bu dinsizlikte hangi menfaati buluyorlar? Eğer idare ve asayişi düşünüyorlarsa; Allah'ı bilmeyen dinsiz on serserinin idaresi ve şerlerini def'etmesi, bin ehl-i diyanetin idaresinden daha müşkildir. Eğer terakkiyi düşünüyorlarsa; öyle dinsizler idare-i hükûmete muzır oldukları gibi, terakkiye dahi manidirler. Terakki ve ticaretin esası olan emniyet ve asayişi kırıyorlar. Doğrusu onlar, meslekçe tahribatçıdırlar. Dünyada en büyük ahmak odur ki, böyle dinsiz serserilerden terakki ve saadet-i hayatiyeyi beklesin. Böyle ahmaklardan mühim bir mevkii işgal eden birisi demiş ki: "Biz, Allah Allah diye diye geri kaldık. Avrupa, top tüfek diye diye ileri gitti."

Ey bîçareler! Bu dünya bir misafirhanedir. Her günde otuz bin şahid, cenazeleriyle "Ölüm haktır" hükmünü imza ediyorlar ve o davaya şehadet ediyorlar. Ölümü öldürebilir misiniz? Bu şahidleri tekzib edebilir misiniz? Mâdem edemiyorsunuz; mevt, Allah Allah dedirtir. Sekeratta Allah Allah yerine; hangi topunuz, hangi tüfeğiniz, zulümat-ı ebedîyi o sekerattakinin önünde ışıklandırır, ye's-i mutlakını ümid-i mutlaka çevirebilir? Mâdem ölüm var, kabre girilecek; bu hayat gidiyor, bâki bir hayat geliyor. Bir defa top tüfek denilse; bin defa Allah Allah demek lâzım gelir. Hem Allah yolunda olsa; tüfek de Allah der, top da Allahü Ekber diye bağırır, Allah ile iftar eder, imsak eder'[48].

---

[48] Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat, 27. Mektub, 7. Kısım, 3. İşaret.

İkincisi; dinsiz insanın kendi özel hayatından, dünyadan, dünyadaki varlıklardan ve kısaca kâinattaki hiçbir şeyden zevk alamayacağını, hakiki zevk ve huzurun ancak imanda olduğunu dinsizlerle diyalog halinde izah ve isbat etmektedir. Bu konuyla ilgili çok örneklerden sadece birini parçalar halinde takdim etmek istiyoruz.

'Ehl-i dalaletin vekili, tutunacak ve dalaletini ona bina edecek hiçbir şey bulamadığı zaman şöyle diyor ki:

"Ben, saadet-i dünyayı ve lezzet-i hayatı ve terakkiyat-ı medeniyyeti ve kemâl-i san'atı; kendimce, âhireti düşünmemekte ve Allah'ı tanımamakta ve hubb-u dünyada ve hürriyette ve kendine güvenmekte gördüğüm için, insânın ekserisini bu yola şeytanın himmetiyle sevkettim ve ediyorum."

ELCEVAB: Biz dahi Kur'an nâmına diyoruz ki: Ey bîçare insân! Aklını başına al! Ehl-i dalaletin vekilini dinleme! Eğer onu dinlersen hasaretin o kadar büyük olur ki, tasavvurundan ruh, akıl ve kalb ürperir. Senin önünde iki yol var:

Birisi: Ehl-i dalaletin vekilinin gösterdiği şekavetli yoldur.

Diğeri: Kur'an-ı Hakîm'in târif ettiği saadetli yoldur. İşte o iki yolun pek çok müvazenelerini, çok Sözlerde, husûsan Küçük Sözlerde gördün ve anladın. Şimdi makam münasebetiyle binde bir müvazenelerini yine gör, anla. Şöyle ki:

Şirk ve dalaletin ve fısk ve sefahetin yolu, insânı nihayet derecede sukut ettiriyor. Hadsiz elemler içinde nihayetsiz ağır bir yükü zaîf ve âciz beline yükletir. Çünkü insân, Cenâb-ı Hakk'ı tanımazsa ve O'na tevekkül etmezse, o vakit insân, gayet derecede âciz ve zaîf, nihayet derecede muhtaç, fakir, hadsiz musibetlere maruz, elemli, kederli bir fâni hayvan hükmünde olup, bütün sevdiği ve alâka peyda ettiği bütün eşyadan mütemadiyen firak elemini çeke çeke, nihayette, bâki kalan bütün ahbabını bir firak-ı elîm içinde bırakıp, kabrin zulümatına yalnız olarak gider. Hem müddet-i hayatında gayet cüz'î bir ihtiyar ve küçük bir iktidar ve kısacık bir hayat ve az bir ömür ve sönük bir fikir ile nihayetsiz elemler ile ve emeller ile faydasız çarpışır. Ve hadsiz arzuların ve makasıdın tahsiline, semeresiz boşu boşuna çalışır. Hem

kendi vücûdunu yüklenemediği halde, koca dünya yükünü bîçare beline ve kafasına yüklenir. Daha cehenneme gitmeden cehennem azabını çeker.

Evet, şu elîm elemi ve dehşetli mânevî azabı hissetmemek için, ehl-i dalâlet ibtal-i his nev'inden gaflet sarhoşluğu ile muvakkaten hissetmez. Fakat hissedeceği zaman yâni, kabre yakın olduğu vakit birden hisseder. Çünkü: Cenâb-ı Hakk'a hakikî abd olmazsa, kendi kendine mâlik zannedecek. Halbuki o cüz'î ihtiyar, o küçük iktidarı ile şu fırtınalı dünyada vücûdunu idare edemiyor. Hayatına muzır mikroptan tut, tâ zelzeleye kadar binler tâife düşmanları, hayatına karşı tehacüm vaziyetinde görür. Elîm bir korku dehşeti içinde her vakit kendine müdhiş görünen kabir kapısına bakıyor. Hem bu vaziyette iken insânîyyet itibariyle nev'-i insânî ile ve dünya ile alâkadar olduğu halde, dünyayı ve insânı; Hakîm, Alîm, Kadîr, Rahîm, Kerim bir zâtın tasarrufunda tasavvur etmediği ve onları tesadüf ve tabiata havale ettiği için, dünyanın ehvali ve insânın ahvâli, onu daima iz'ac eder. Kendi elemiyle beraber insânların elemini de çeker. Dünyanın zelzelesi, taunu, tufanı, kaht u galası, fena ve zevali, ona gayet müz'iç ve karanlıklı birer musibet sûretinde onu tazib eder.

Hem şu haldeki insân, merhamet ve şefkate lâyık değildir. Çünkü: Kendi kendine bu dehşetli vaziyeti veriyor. Sekizinci Söz'de kuyuya girmiş iki kardeşin müvazene-i halinde denildiği gibi; nasıl bir adam, güzel bir bahçede, güzel bir ziyâfette, güzel ahbablar içinde, nezahetli, tatlı, namuslu, hoş, meşru bir lezzet ve eğlenceye kanaat etmeyip, gayr-ı meşru ve mülevves bir lezzet için çirkin ve necis bir şarabı içse, sarhoş olup kendini kış ortasında, pis bir yerde ve hattâ canavarlar içinde tahayyül etse, titreyip bağırıp çağırsa nasıl merhamete lâyık değil. Çünkü. Ehl-i namus ve mübârek arkadaşlarını canavar tasavvur eder, onlara karşı hakaret eder. Hem ziyâfetteki leziz taamları ve temiz kapları; mülevves, pis taşlar tasavvur eder, kırmağa başlar. Hem mecliste muhterem kitabları ve mânidar mektupları mânâsız ve âdi nakışlar tasavvur eder, yırtarak ayak altına atar ve hâkezâ... Böyle bir şahıs, nasıl merhamete müstehak değil. Belki tokata müstehaktır. Öyle de: Sû'-i ihtiyarından neş'et eden küfür sarhoşluğu ile ve dalâlet divaneliğiyle Sâni'-i Hakîm'in şu misafirhane-i dünyasını, tesadüf ve tabiat oyuncağı olduğunu tevehhüm edip ve cilve-i Esmâ-i İlâhiyyeyi tazelendiren masnuatın, zamanın geçmesiyle

vazifelerinin bittiğinden âlem-i gayba geçmelerini, adem ile îdam tasavvur ederek ve tesbihat sadalarını, zeval ve firak-ı ebedî vaveylâsı olduklarını tahayyül ettiğinden ve mektûbât-ı Samedâniyye olan şu mevcûdât sahifelerini, mânâsız, karmakarışık tasavvur ettiğinden ve âlem-i rahmete yol açan kabir kapısını zulümat-ı adem ağzı tasavvur ettiğinden ve eceli, hakikî ahbablara visal daveti olduğu halde, bütün ahbablardan firak nöbeti tasavvur ettiğinden; hem kendini dehşetli bir azab-ı elîmde bırakıyor, hem mevcûdâtı, hem Cenâb-ı Hakk'ın Esmâsını, hem mektûbâtını inkâr ve tezyif ve tahkir ettiğinden, merhamete ve şefkate lâyık olmadığı gibi, şiddetli bir azaba da müstehaktır. Hiçbir cihette merhamete lâyık değildir.

İşte ey bedbaht ehl-i dalâlet ve sefahet! Şu dehşetli sukuta karşı ve ezici me'yusiyyete mukabil; hangi tekemmülünüz, hangi fünununuz, hangi kemâliniz, hangi medeniyetiniz, hangi terakkiyatınız karşı gelebilir! Ruh-u beşerin eşedd-i ihtiyâc ile muhtaç olduğu hakikî teselliyi nerede bulabilirsiniz! Hem güvendiğiniz ve bel bağladığınız ve âsâr-ı İlâhiyyeyi ve ihsanat-ı Rabbâniyyeyi onlara isnad ettiğiniz hangi tabiatınız, hangi esbabınız, hangi şerikiniz, hangi keşfiyatınız, hangi milletiniz, hangi bâtıl Mâbudunuz, sizi, sizce îdam-ı ebedî olan mevtin zulümatından kurtarıp, kabir hududundan, berzah hududundan, mahşer hududundan, sırat köprüsünden hâkimâne geçirebilir. Saadet-i ebediyyeye mazhar edebilir! Halbuki kabir kapısını kapamadığınız için, siz kat'î olarak bu yolun yolcususunuz. Böyle bir yolcu, öyle birisine dayanır ki, bütün bu daire-i azîme ve bu geniş hududlar, onun taht-ı emrinde ve tasarrufundadır.

Hem dahi, ey bedbaht ehl-i dalâlet ve gaflet! "Gayr-ı meşru bir muhabbetin neticesi, merhametsiz azab çekmektir." kaidesi sırrınca, siz, fıtratınızdaki Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfât ve esmâsına sarfedilecek muhabbet ve mârifet istidadını ve şükür ve ibâdat cihazâtını, nefsinize ve dünyaya gayr-ı meşru bir sûrette sarfettiğinizden, bil-istihkak cezasını çekiyorsunuz. Çünkü: Cenâb-ı Hakk'a ait muhabbeti, nefsinize verdiniz, Mahbubunuz olan nefsinizin hadsiz belasını çekiyorsunuz. Çünkü: Hakikî bir rahatı o mahbubunuza vermiyorsunuz. Hem onu, hakikî mahbub olan Kadîr-i Mutlak'a tevekkül ile teslim etmiyorsunuz, daima elem çekiyorsunuz. Hem Cenâb-ı Hakk'ın, Esmâ ve sıfâtına ait muhabbeti, dünyaya verdiniz ve âsâr-ı san'atını, âlemin esba-

bına taksim ettiniz; belasını çekiyorsunuz. Çünkü: O hadsiz mahbublarınızın bir kısmı size Allahaısmarladık demeyip, size arkasını çevirip, bırakıp gidiyor. Bir kısmı sizi hiç tanımıyor, tanısa da sizi sevmiyor. Sevse de size bir fayda vermiyor. Daima hadsiz firaklardan ve ümidsiz dönmemek üzere zevallerden azab çekiyorsunuz.

İşte ehl-i dalaletin saadet-i hayatiyye ve tekemmülât-ı insânîyye ve mehâsin-i medeniyyet ve lezzet-i hürriyet dedikleri şeylerin iç yüzleri ve mâhiyetleri budur. Sefahet ve sarhoşluk bir perdedir, muvakkaten hissettirmez. "Tuh onların aklına!" de...

Amma Kur'anın cadde-i nuranîyyesi ise: Bütün ehl-i dalaletin çektiği yaraları, hakaik-i îmâniyye ile tedâvi eder. Bütün evvelki yoldaki zulümatı dağıtır. Bütün dalâlet ve helâket kapılarını kapatır. Şöyle ki:

İnsânın za'f ve aczini ve fakr ve ihtiyâcını, bir Kadîr-i Rahîm'e tevekkül ile tedâvi eder. Hayat ve vücûdun yükünü, O'nun kudretine, rahmetine teslim edip; kendine yüklemeyip, belki kendisi o hayatına ve nefsine biner hükmünde bir rahat makam bulur. Kendisinin "nâtık bir hayvan" değil, belki hakikî bir insân ve makbûl bir misafir-i Rahmân olduğunu bildirir. Dünyayı, bir misafirhane-i Rahmân olduğunu göstermekle ve dünyadaki mevcûdât ise, Esmâ-i İlâhiyyenin âyineleri olduklarını ve masnuatı ise, her vakit tazelenen mektûbât-ı Samedâniyye olduklarını bildirmekle, insânın fena-yı dünyadan ve zeval-i eşyadan ve hubb-u fâniyattan gelen yaralarını güzelce tedâvi eder ve evhamın zulümatından kurtarır. Hem mevt ve eceli, âlem-i berzaha giden ve âlem-i bekada olan ahbablara visal ve mülâkat mukaddemesi olarak gösterir. Ehl-i dalaletin nazarında bütün ahbabından bir firak-ı ebedî telakki ettiği ölüm yaralarını böylece tedâvi eder. Ve o firak, ayn-ı lika olduğunu isbat eder. Hem kabrin, âlem-i rahmete ve dâr-ı saadete ve bağistan-ı cinana ve nuristan-ı Rahmân'a açılan bir kapı olduğunu isbat etmekle, beşerin en müdhiş korkusunu izale edip, en elîm ve kasavetli ve sıkıntılı olan berzah seyahatini, en leziz ve ünsiyetli ve ferahlı bir seyahat olduğunu gösterir. Kabir ile ejderha ağzını kapatır, güzel bir bahçeye kapı açar. Yâni; kabir ejderha ağzı olmadığını, belki bağistan-ı rahmete açılan bir kapı olduğunu gösterir.

Hem mü'mine der: "İhtiyarın cüz'î ise; kendi mâlikinin irade-i külliyyesine işini bırak. İktidarın küçük ise, Kadîr-i Mutlak'ın kudretine itimad et. Hayatın az ise, hayat-ı bâkiyyeyi düşün. Ömrün kısa ise; ebedî bir ömrün var, merak etme. Fikrin sönük ise; Kur'anın güneşi altına gir, îmânın nuruyla bak ki: Yıldız böceği olan fikrin yerine her bir âyet-i Kur'an, birer yıldız misillü sana ışık verir. Hem hadsiz emellerin, elemlerin varsa, nihayetsiz bir sevab ve hadsiz bir rahmet seni bekliyor. Hem hadsiz arzuların, makasıdın varsa, onları düşünüp muztarip olma. Onlar bu dünyaya sığışmaz. Onların yerleri başka diyardır ve onları veren de başkadır."[49].

Son sözümüz, yine Bediüzzaman'a ait bir cümledir:

'Allah'ı tanıyan ve itaat eden zindanda dahi olsa bahtiyardır. Onu unutan saraylarda da olsa zindandadır, bedbahttır.'

---

[49] Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, 32. Söz, 3. Mevkıf.

Burada gayrimenkul kavramını Mâlikî hukukçuların, diğer İslâm hukukçularından farklı izah ettiklerini de kaydedelim. Bunlar, gayrimenkulü (akarı), bir yerden bir yere nakli mümkün olmayan veya nakledilebilmesi için, sabit bir temele sahip olduğundan, mevcut halini değiştirmek icabeden mallar diye tanımlamaktadırlar. Arazi birinci şıkkın misalini teşkil ederken, bina ve ağaçlar da ikinci şıkkın misalini teşkil ederler. Diğer İslâm hukukçuları ise, sadece birinci şıkkı akar (gayrimenkul) kabul ederler. Günümüzdeki gayrimenkul tarifinin Mâlikîlerin görüşüne uyduğunu da belirtelim[54].

b) Vakıfda te'bîd şartını koşan Şâfi'îler, menkul malların vakfını da gayr-ı menkul gibi câiz görmektedirler. Te'bîd şartı ile bu görüş arasını ise, şu şekilde bağdaştırmaktadırlar: Evvela, te'bîd şartı nisbî bir şarttır. Her ayn'a göre değişir. Tam anlamıyla te'bîd şartı gerçekleşmeyen mallarda te'bîdden kasıt, o malın ömrü kadar olan süredir. Mühim olan belli bir süre de olsa, intifâ'ının devamlı olmasıdır. İkinci olarak, vakıf konusu olan menkulün telef olmasıyla vakıf sona ermez. Telef olmaya bırakılmadan istibdal yoluyla devamı sağlanır. Tercih edilen görüşe göre, satılarak yerine bir başkası alınır. Satım mümkün olmazsa vakıf o zaman sona erer ve vâkıfın mülküne döner[55].

O halde Şâfi'îler menkulün vakfında, devamlı intifâ'ın mümkün olmasını şart koşmaktadırlar. Devamlı bir şekilde kendisiyle intifâ' mümkün olan ve intifâ' ile ayn'ı tüketilmeyen kitap, silah, hayvan, ev eşyası ve benzeri menkul malların vakfını câiz görürken, gıda maddeleri gibi kendisinden devamlı olarak yararlanmak mümkün olmayan ve intifâ' ile ayn'ı da tüketilen şeylerin vakfedilemeyeceğini belirtilmektedirler. Nakit para vakfında ise, aralarında görüş ayrılığı mevcuttur. Paranın kira akdine konu olabileceğini kabul edenler câizdir derken, diğerleri buna karşı çıkmaktadırlar[56].

---

54 Şa'ban/El-Gandur, 496; El-Kubeysî, I/380-381; Krş: Elmalı, İA, 62-63

55 Şirazi, I/440-445; Şirbinî, 2/378; Remeli, 5/360 vd.

56 Remeli, 5/360-364; Şirazî, I/440

c) Hanbelî hukukçulara gelince, bunlar menkul vakfı ile te'bîd şartını, vakıf malın aslının hükmen devamı demek olan istibdal ile te'lif eylemişlerdir. Yani vakıfda amacın devamını önemli görmüşler ve amaç kendisinde gerçekleşecek olan aynın değişmesi demek olan istibdal ile meseleyi gerekçelendirmişlerdir. İbn-i Kudame şöyle diyor: *"İntifâ' ancak tüketilmesi ile mümkün olan nakit para ve gıda madddeleri gibi şeylerin vakfı câiz değildir. Ayn'ı baki kalarak intifâ'ı mümkün olan ev, dükkân*[57]*, hayvan, ev eşyası, kitap ve benzeri menkul malların vakfı ise câizdir. Nakit para vakfını câiz gören hukukçular da mevcuttur"*[58].

d) Ca'ferîlerin muvakkat vakıf demek olan habsi câiz gördüklerinden bu konudaki görüşleri Mâlikîlere, Zeydîlerin görüşleri ise Hanbelîlere benzemektedir[59].

Hanefîlerin dışındaki bütün hukukçular, Osmanlı döneminde karışıklığa ve fikir ayrılığına sebep olan bina ve ağacın araziden ayrı olarak vakfedilmesini, zikredilen gerekçelerle câiz görmektedirler. Hanefîlerin bu konudaki şartlarını daha sonra inceleyeceğiz[60].

19. ve 20. asırda yapılan İslâm alemindeki hukukî düzenlemelerde, bu konuda Hanefîlerin dışındaki mezheplerin görüşlerinin tercih edildiğini görüyoruz[61].

III-HANEFÎ MEZHEBİ VE OSMANLI TATBİKATI

Hanefî mezhebi ve Osmanlı vakıf hukukunun belki de en ihtilaflı meselelerinden birine başlıyoruz. Konuyla ilgili olarak ondan fazla

---

57 Hanbeliler de gayrimenkulü araziye tahsis etmektedirler.

58 İbni-i Kudame, 6/34-36; El-Makdisi, 6/243

59 Ebu Zehra, 99; El-Kübeysî , I/384

60 Remeli, 5/362; El-Kübeysî , I/384; Krş: Elmalı, İA, 71 vd.

61 1946 tarih ve 48 sayılı Mısır Vakıflar Kanunu, md. 8; Lübnan Vakıflar Kanunu, md. 15; Kuveyt Vakıflar Kanunu, md. 7; Ebu Zehra, 100-101

monografik yazma ve basma eserler mevcuttur. Bunları özetlemek, günümüz hukukunun üslubuyla anlatmak ve mevcut görüşleri doğru olarak aktarmak, cidden zor bir iştir. Bize bu konuda yardımcı olan en önemli bilgiler, merhum Osmanlı hukukçuları Muhammed Hamdi Yazır ve Ebül-Ula Mardin'in kitaplarında mevcuttur. Bize bu eserler büyük ölçüde rehberlik etmişlerdir.

1) Genel Kaide: Mevkufun Akar Olması Şarttır

Hanefî hukukçularına göre, vakıf konusu olacak şeyin ayn olması gerektiğini görmüştük. Aynın ise akar ve menkul olarak ikiye ayrıldığını ve menkulün de hayvan, urûz (ticarı eşya) ve nakit parayı kapsamına aldığını biliyororuz. İşte bu şart ile Hanefî hukukçular, vakıf, "*bir aynın aslını ebediyyen habsetmek*" demek olduğundan, te'bîd şartına en uygun aynın akar olduğunu ve akar vakfının kıyasa yani genel hukuk prensiplerine uyduğunu belirtmek istemişlerdir. Menkul malların vakfı ise, bu gerekçe karşısında kıyasa uygun değildir; menkul mallar vakfın konusunu teşkil edemezler. Genel kaide budur. Ancak bu genel kaidenin istisnaları da mevcuttur[62]. Biz genel kaidenin istisnalarını zikretmeden önce, akarı tarif edelim.

Hanefî hukukçularına göre, akar, bir yerden bir yere nakledilmesi mümkün olmayan şeylerdir. Arazi ve arsalardan ibarettir. Aslında akar, gayrimenkul demek ise de, günümüz hukuku ve Osmanlı Devletindeki örfün anladığı manada gayrimenkul değildir. Örf ve bugünkü hukukun anladığı manada gayrimenkul olarak akarı tarif eden, sadece Mâlikî hukukçulardır. O halde Hanefî hukukçularına göre, arsasına tabi olarak gayrimenkul (akar) sayılan bina ve ağaçlar, tek başına gayrimenkul sayılmamaktadırlar. Vakıf hukukunda da gayrimenkul veya akar tabirinden kasıt, Hanefî hukukçuların anladığı manada olduğun-

---

[62] İbnül-Hümam, 5/48; Trablusi, 15-16; Ebüssuud, Risale Fî Vakfıl-Menkul Ven-Nükûd, Bağdatlı Vehbi, No: 477/2, Vrk: 1-2; Risale Fî Badi Ahkâmil-Vakf, Esat Efendi, No: 1152, Vrk: 157/A; Elmalı, İA, 62, md. 22; Ömer Hilmi, AE, m. 58; Ali Haydar, Ts, md. 212; Mardin, AE, 77 vd.; Mecelle, md. 128-131; Kadri Paşa, Kanunül-Adl, md. 48

dan bina ve ağaçların müstakil olarak vakfı münakaşa edilmiştir[63]. Mecelle'nin yaptığı tarif, Hanefî mezhebine değil, Mâlikî mezhebine uygun bir tarifdir[64].

Kısaca, Hanefî hukukunda Ebu Hanife'nin de katıldığı ittifak edilen görüş, vakfın konusunun "akar" olmasıdır. Bundan sonra zikredeceğimiz istisnaî görüşler ise, İmam Muhammed veya Ebu Yusuf'a aittir. "*Akar*"la beraber onun mütemmim cüzleri ve teferruatı ile ilgili hükümleri daha sonra zikredeceğiz[65].

2) İstisnalar

Hanefî hukukunda genel kaide vakfın konusunun "*akar*" olması ise de, bu kaidenin önemli ve zamanla tatbikatın zorlamalarıyla diğer mezheplerin görüşlerine yaklaştırıcı istisnaları mevcuttur. Yani kıyas denilen genel kaide mevkufun "*aka*r" olmasını gerektirmekte ise de, kıyas deliline tercih edilebilen istihsân ve örf adet kâideleri gibi İslam hukukundaki tâlî ve içtihadî hukuk kaynaklarıyla önemli bir kısım menkul malların da vakfın konusu olabileceği kabul edilmiştir. Bu kabulü, İslâm hukukundan ayrı saymak ve değişik yorumlara girişmek yerinde değildir[66]. Biz bu konudaki özellikle doğu bilimcileri denilen müsteşriklerin yaptığı tetkiklerin çoğunlukla sathî olduğunu, yaptığı-

---

63 Fenarizade, Muhyiddin Pir Muhammed Efendi (954/1548), Çivizade'ye Cevaz-ı Vakf-ı Nükud Hakkında Bir Mektup, Sül. Kütp. Şeyhülislam Esat Efendi No: 188, Vrk: 55/A; Elmalı, İA, 62-63; Şaban/El-Gandur, 496; İbn-i Abidin, 4/361

64 Mecelle, md. 128-129,1019; Ali Haydar, Dürer, I/229-230; Kadri Paşa, Mürşidül-Hayran, md. 2-3

65 Ebüssuud, Risale Fi Vakfil-Menkul, Vrk: 1-2; İbnül-Hümam, 5/48-49; Kadri Paşa, Kanunül-Adl, md. 49

66 Krş: Yediyıldız, VD. Sy. XVIII, sh. 5 vd.: Ebüssuud, Vakf-ı Menkul, Vrk: 1-2 ve daha sonraki açıklamalar

mız araştırmalar sonucu tespit etmiş bulunuyoruz. Bu sebeple istisnaları ve hukukî gerekçelerini ayrıntılı olarak vermeye çalışacağız[67].

A) Hakkında Nass Bulunan Menkuller (Vakfına Zaruri İhtiyaç Bulunan Menkuller)

"Mevkufun akar olması gerekir" genel kaidesinin birinci istisnası ve diğer bir ifadeyle Ebu Yusuf'un görüşüne göre olan istisnası, vakfedilmesinin câiz olduğu hususunda nass yani hadis bulunan menkul mallardır. Bu çeşit menkul malların vakfının câiz olması şeklindeki hükmün kaynağı, tâlî ve içtihadî bir kaynak olan istihsan delilidir[68]. İstihsan, naklî bir delil, zaruret veya muteber bir örf âdet kaidesinden dolayı, açık kıyası bırakıp kapalı bir kıyası tercih etmek veya genel bir hukuk kaidesini (kıyası) terk edip istisnaî bir hükmü kabul eylemektir. Açık kıyası veya genel bir hukuk kaidesini terke vesile olan naklî delil (eser), zaruret hali veya örf âdet kaidesine istihsanın senedi yahut vechi denir[69].

İşte ister Ebu Yusuf, isterse İmam Muhammed olsun, her ikisi de, istihsan deliline dayanarak menkulün vakfını câiz görmüşlerdir. Ancak istihsanın senedi (vechi) ve dolayısıyla nev'i değişiktir. İstihsanın senedi veya vechi, nass, örf, zaruret, maslahat (kamu yararı) ve gizli bir kıyas olabilir.

Ebu Yusuf'un dayandığı istihsan delilinin senedi, fıkıh kitaplarında nakledildiğine göre, Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerdir. Mevcut kıyasa (genel kaideye) muhalif olarak, bazı menkul malların vakfını tecviz eden şer'î nasslar mevcuttur. Halid b. Velid zırhlarını ve silahını

---

[67] Tesbitimizin doğruluğu için Ebüssuud'un Vakf-i Menkul Risalesinin mütalaası, hem bu zatın hukuka vukufu hem de konunun aydınlanması için yeterlidir kanaatindeyiz. Bağdatlı Vehbi, No: 477/2, Vrk: 1-8; Yeni Cami, No: 376, Vrk: 156-165

[68] Ebüssuud, Vakf-ı Menkul, Vrk: 1-2; İbnül-Hümam, 5/49-50; İbn-i Abidin, 4/363

[69] Teftezani, 2/81 vd.; Zeydan, 193-197

Allah yolunda vakfetmiş ve Hz. Peygamber de bunu tasvip etmiştir[70]. Hz. Hafsa'nın da Kur'an vakfettiği nakledilmektedir[71]. Ebu Yusuf, kıyasa aykırı olan bu nasslara dayanarak, cihad için silah, at ve deve vakfını câiz görmüş ve yine bir kısım hukukçuların yorumuna göre, bu hükmü, nassda zikredilen menkul mallara hasretmiştir. Zira *"kıyasa aykırı olarak sabit olan bir hüküm, başka bir hükme esas (makîsün aleyh) olamaz"*[72].

Diğer bir kısım hukukçulara göre, Ebu Yusuf'un menkul malların vakfını dayandırdığı istihsan delilinin senedi (vechi), sadece nass değil, nassa dayanarak ortaya koyduğu kapalı bir kıyas (kıyas-ı hafi)[73]dır. O da istisnaen vakfı nass ile tecviz edilen harp aletlerine, aralarındaki ortak illetten dolayı, diğer bazı menkullerin de kıyaslanmasıdır. Kıyasa aykırı olarak sabit olan bir şeye, açık kıyas ile başka bir şey kıyaslanamaz ise de, kapalı kıyas ile yani istihsan yoluyla kıyaslanabilir ve mevcut olan bu nassların delâletiyle bazı hükümler çıkarılabilir. İllet itibariyle harp aletlerine benzeyen menkul mallara ait bu hükmün illeti (menâtı=ratio legisi), harp için asr-ı saadette silah ve ata olan zarurî ihtiyaçtır. Herhangi bir menkul malın vakfedilmesine zarurî ihtiyaç duyulursa, onun da vakfının câiz olması gerekir. Ebu Yusuf, kendi za-

---

70 İbnül-Hümam, 5/50; Zeylaî, Nasbur-Râye, 3/478; Başka bir rivayette "Ben ölürsem atımı ve silahımı Allah yolunda vakfediniz" vasiyeti mevcuttur.

71 Serahsî, Şerhus-Siyeril-Kebir, Mısır 1972, 5/2104

72 Ebüssuud, Vakfı Menkul, Vrk: 1-2; Ribale Fi Badi Ahkâmil-Vakf, Vrk: 157; İbnül-Hümam, 5/49-50; Elmalı, İA, 63; El-Kübeysî , I/369-370; Mecelle, md. 15; Kadri Paşa, Kanunül-Adl, md. 59 vd.

73 Kıyas iki kısma ayrılır: **Birincisi**; illeti (ratio legisi) çok açık olan kıyasdır ki, buna kıyas-ı celî denir. Şaraba sarhoşluk illetinden dolayı rakının kıyaslanması gibi. **İkincisi** ise; illeti ilk etapta zihne çarpmayan ve kapalı olan kıyasdır ki, buna kıyas-ı hafî denir. Kapalı bir kıyası, açık bir kıyasa tercih etmek de, biraz önce gördüğümüz gibi, istihsanın bir çeşidir. Bkz: Teftezani, 2/81-82; Bazıları gizli kıyasa zaruretle yapılan istihsan da demektedirler; Zeydan, 197.

miz manada teâmül haline gelir[82]. Çoğunluğa göre, bundan mutlak bir teâmül kasdedilmelidir. Yani belli bir zamanla kayıtlı değildir. Örf ne zaman teessüs ederse o zaman kıymeti hâiz olabilir. Bazıları her zaman için geçerlidir.

İstisna' akdi bunun misalidir. Özel örf ve genel örf ayrımının da bir tesiri yoktur. Belli bir beldenin örfü kendisine kâfidir. Bütün beldelerde aynı teâmül bulunması şart değildir[83]. Örf, hakkında nass bulunmayan bir hukukî meseleyi isbat için hakem addedilir. İnsanların teâmülü öyle bir hüccettir ki, onunla amel olunabilir. Örf ile sabit olan şey nass ile sabit olan gibidir. Örf ile tayin de nass ile tayin gibidir[84]. Bir zamanda vakfı adet olan bir menkul, sonradan vakfedilemez hale gelebilir[85]. Bir zamanlar balta, kılıç, zırh ve benzeri şeyler vakfedilmiş; bugün bu adet olmayabilir[86].

Nakit para, fakir çiftçiler için tohumluk buğday ve benzeri hububat, at, mektep ve medreselere sofra takımı, zenginlerle fakirler arasındaki zinet farkını azaltmak amacıyla gelinlik, süs eşyaları, sütünden fakirlerin yararlanması için süt hayvanları ve benzeri menkul malların vakfı, hep bu esasa göre meşru' sayılmıştır[87].

İmam Muhammed'in teâmül ve teârüfün bulunması şartıyla menkul malın vakfını câiz görmesini kayıtlayan en önemli kayıt, kurbet kaydıdır. Yani *"menkul olan her mal ki, onu vakfetmede kurbet*

---

82 Elmalı, İA, 64

83 Ebüssuud, Vakf-ı Menkul, Vrk: 8-9; Mardin, AE, 84-85; Elmalı, İA, 63-64; İbn-i Abidin, 4/364-365; "İnek vakfı müteâref olmayan bir belde ahalisinden Zeyd bir ineğini bir cihete vakfettikten sonra Zeyd fevt olsa, veresesi ol ineği mirasa idhala kadir olurlar mı? El-Cevap: Olurlar". Menteşşîzade, I/396

84 Mecelle, md. 36-45; Ali Haydar, Dürer, 1/92-111

85 İbn-i Abidin, 4/364-365; El-Kübeysî , I/372

86 Serahsî, Şerhus-Siyeril-Kebir, 5/2103; El-Kubeysî, I/372-373

87 Mardin, AE, 77-78; Serahsî, Şerhus-Siyeril-Kebir, 5/2103; İbn-i Abidin, 4/372

yani ibadet ve sevap ola, onun vakfı sahihdir"[88]. Hatta bazı hukukçular, örfe gerek olmadan "*kurbet*" bulunan her vakfın câiz olacağını İmam Muhammed'den naklen söylemektedirler ve haksız da değildirler[89]. Ayrıca Serahsi, menkul malların vakfında daha da ileri giderek, İmam Muhammed'e göre insanların teâmülü bulunsun bulunmasın, menkul vakfının câiz olacağını ondan naklen zikretmektedir ki, önemli ve enteresan bir nakildir[90].

Kitap vakfı ve ağaç-bina vakfı bu esasa göre mi câizdir? Câiz olursa hukukî sonucu ne olur? Bunu sonraya bırakalım.

Bu değerlendirmeye göre gemi, araba, hisse senedi ve şirket paylarının vakfı da örf bulunduğu taktirde sahih olacaktır. Yoksa câiz olmayacaktır[91]

Osmanlı tatbikatına gelince, yukarıdaki izahlar, zaten Osmanlı hukukçularının da izahlarıydı. Ancak burada şunu belirtelim ki, İmam Muhammed'in görüşü İslâm hukukçularının tercih ettiği, Osmanlı şeyhülislamlarının kendisiyle fetvâ verdiği bir görüştür. Ebüssuud "bütün hukukçular bununla amel etmektedirler"[92] demektedir ve

---

[88] Fenarizade, Vrk: 55

[89] Fenarizade, Vrk: 55/B, Krş: Serahsî, Şerhus-Siyerıl-Kebir, 5/2083; Burada İmam Muhammed, menkul vakfının cevazına illet olarak "kurbet"i zikretmektedir. Krş: Ali Haydar, TS, 231

[90] Serahsî, Şerhus-Siyer, 5/2083; Fenarizade, bunu nakit para vakfının cevazına delil olarak ileri sürmektedir. Bkz: Çivizade'ye Mektup, Vrk: 55; İbn-i Abidin, 4/365

[91] İbn-i Abidin. 4/364365; Ali Haydar, TS, md. 226, "gemi ve kışlık elbise vakfı teâmül olursa caizdir"; Kadri Paşa, Kanunül :Adl, md. 57-62.

[92] Ebüssuud, Vakf-ı Menkul Vrk: 1 Tapulu yerlerde kışlayıp yaylayan koyunlann ve sığırların vakfolması caiz olur mu? El-Cevap: Menkul-i müteârefin asâleten vakfı sahihdir. Koyun ve sığır ol makuledendir. Akara tebeiyetle vakfolunmağa muhtaç öküzdür. Hırâsetten gayrı vechile intifa olunmaz". Fetâva, Vrk: 115/A; Burada çok önemli bir noktaya temas etmektedir. Başka bir cevabında daha açık olarak

haklıdır[93]. Osmanlı fetvâ mecmualarında[94], vakfiyyelerde[95], şer'iye mahkemesi kararlarında[96] ve karar örneklerinde[97] bu doğrultuda beyanlara her an rastlanabilir[98]. Bu görüş doğrultusunda Osmanlı tatbikatında nakit paranın, geminin, hayvan derilerinin, sandalın ve benzeri şeylerin vakfedildiğini görüyoruz[99]. Kitap vakfı ve nakit para vakfı üzerinde ayrıca duracağız.

C) Akar'a Tabi Olan Menkuller

Hem Ebu Yusuf, Hem de İmam Muhammed'e göre, vakfı teâmül haline gelmiş olmasa bile, menkul malların akar'a tabi olarak vakfedilmesi câizdir. Arsa ile beraber binanın, arazi ile beraber öküz ve ziraî aletlerin ve "*ribat*" ile beraber orada çalışan kölelerin vakfedilmesini, İslâm hukukçuları örnek olarak zikretmektedirler[100]. Kısmen kazuistik

---

"ebniyede sakin olan mevâşi hırâsetten gayrı menfaati olmayıcak tarlalara tebeiyetle vakıf olur. Südü ve sair menfaati olıcak asâletle vakıf olur" demektedir.

93 Molla Hüsrev, 2/136-137; Şürünbülalî, Gunye, 2/136; Damad, I/746-747; El-Haskefi, I/746; İbn-i Abidin, 4/365

94 Menteşîzade, I/394-397; Fetâvay-ı Yahya Efendi, Vrk: 52/A-54/A

95 VGM, Defter No: 593, sh. 182, I. Mahmud Vakfyesi, 1150/1740, Kasa No: 47, sh. 113

96 İMŞSA, İstanbul Kadılığı, Sicil No: 10, sh. 56 ve benzeri ilamlar

97 "Kanevât dahi menkulât kabilinden olduğu... lâkin menkul-ü müteâref olup ve menkul-ü müteârefin vakfiyeti İmam Muhammed katında sahih ve elyevm amel ve fetva İmam-ı müşarünileyhin kavilleri üzere olduğundan..." Dürrîzade Arif Efendi, I/158, 164

98 Ömer Hilmi, AE, m. 58; Ali Haydar, TS, md. 212-223; Elmalı, İA, 64

99 Yediyıldız, VD, XVIII, 15 vd.

100 Trablusi 15-16; İbnül-Hümam, 5/48; İbn-i Abidin, 4/361; Ebüssuud, Vakf-ı Menkul, Vrk: 1; Ömer Hilmi, AE, m. 59; Ali Haydar, TS, md. 216; Kadri Paşa, KA, md. 49

olan bu hükümleri mücerret hale getirecek olursak, bir akar vakfedilirken zikredilen ismi örfen neyi kapsamına alıyorsa hepsi vakıfta dahil olduğu gibi, vakfedilen malın mütemmim cüzleri (tevâbi-i muttasıla-i müstakırresi), teferruatı ve o akar ile ilgili irtifak hakları (yol irtifakı=tarik-i has, hakk-ı şirb-kaynak irtifakı ve hakk-ı mesil=geçit irtifakı gibi) da vakıfda dâhil olur ve bunların vakfiyyeti akara tabi olarak câiz olur[101]. Özellikle irtifak hakları gibi hakların vakfını müstakillen câiz görmeyen Hanefîler, istihsan deliline dayanarak, bunların akara tabi olduğu takdirde vakfın konusunu teşkil edebileceğini kabul etmişlerdir. Zira "*bizzat tecviz olunamayan şeyler, tebeî olarak tecviz olunabilir*" bir hukuk kâidesidir[102].

İslâm hukukçuları, bir şeyin parçalarını ikiye ayırmışlardır: Birincisi, hakikî parçalar, ikincisi ise hükmî parçalarıdır. Bir şeye ittisâl-i karar ile bitişik olan cüzler onun hakiki parçalarıdır. İttisâl-i karar ise, sonradan insanlar tarafından ayrılmak üzere konulmuş olmayan şeylerin bağlanmasıdır. Ağacın ve binanın araziye olan bağlılığı gibi ki, bu, günümüzdeki mütemmim cüz anlamındadır (ekinlerin araziye, meyvelerin ağaca bağlılığı böyle değildir). Bu çeşit parçalar hukukî açıdan asıllarına tabidirler. Öyle ise bunlar zikredilmeden de vakıfta dahil olurlar[103]. İrtifak hakları gibi, birşeyden tam olarak intifâ' edebilmenin şartları olan, ama o şeyin cüzleri olmayan hükmî parçalara gelince, bunların asıllarının hukukî durumlarına tabi olmaları, aslın konusu olduğu akde göre değişir.

Mesela amaç sadece ayndan intifâ' olan kira akdinde bu tip haklar kiralananın hükmüne tabidir. Aksi takdirde kira akdinin manası kalmaz. Satım akdinde ise, amaç ticâretse, bu haklar akdin amacını

---

101 Elmalı, İA, 93 vd.' Ömer Hilmi, m. 94-98; Kadri Paşa, KA, md; Fetâvay-ı" Hindiye, 2/363 vd.

102 Mecelle, md. 54; İbn-i Abidin, 4/361; Ali Haydar, TS, md. 216

103 Elmalı, İA, 94; Mecelle, md. 232; İbnül-Hümam, 5/48; Ömer Hilmi, AE, m. 94-96

zedelemeyeceğinden durum farklıdır. Vakıf mu'âmelesini ise, her ne kadar mülkiyetin vâkıftan iskatı söz konusu olduğu için, ilk etapta satım akdine kıyaslamak makul görünse de, amacın *"mevkuf ayn"*dan intifâ' olduğu düşünülünce, kira akdine kıyaslanması ve bu çeşit parçaların da aynın vakfıyla vakıf sayılması daha yerindedir. İşte istihsan delilinin özü budur[104].

Akara tabi olarak vakfı kabul edilen menkuller, her meselede asıllarına uymak zorundadırlar. Asaleten vakfedilenlerde ise, böyle bir şey söz konusu değildir. Bunun neticesini kitap vakfında göreceğiz. Vakfında teâmül bulunan her şey, akara tabi olarak vakfedilebilir, ama akara tâbi olarak vakfedilen her şey müstakillen ve asaleten vakfedilemez[105].

D) Hakk-ı Kararlı Menkuller (Ağaç ve Bina Vakfı)

Genel kâidenin dördüncü istisnası da hakk-ı kararlı menkullerdir. Bu ne demektir? Ayrı bir istisna mıdır? Değilse üç şıktan hangisine dahildir? sorularının cevabını vermek gerekir. Önce tarihî gelişimi görelim:

Hanefî hukukçuları bir arazi üzerindeki bina ve ağaçları, arsadan ayrı düşünüldüğü takdirde menkul mal olarak kabul ettiklerinden, bunların vakfı üzerinde de ihtilaf etmişlerdir. Ağaç ve binanın araziye tâbi olarak vakfının câiz olduğunda şüphe yoktur. Ancak müstakil olarak arsasız bir binanın vakfı konusunda, değişik görüşler mevcuttur. Bazılarına göre mülk bir arsa üzerindeki binanın araziden ayrı olarak vakfı câiz değildir[106]. Bir vakıf arsa üzerindeki binanın ise, aynı

---

104 Zeydan, 194-195; Elmalı, İA, 94-96; Ömer Hilmi, AE, m. 91, 94; Kadri Paşa, KA, md. 52

105 Ebüssuud, Fetâvâ, Vrk: 115/A

106 Kadihan, 3/294; Hilâlür-Re'y, 17; El-Hassâf, 34; İbn-i Nüceym, El-Bahr, 5/218-219; El-Kübeysi, I/375; İbn-i Kutlubğa, Zeynüddin Kasım (879/1474), Risale Fi Vakfil-Bina DûnEl-Arz, Esat Efendi No: 52, Vrk: 95-96

cihete tahsis edilmek şartıyla vakfedilebileceğini ve rakabesi devlete ait arazilerdeki bina ve ağaçların da aynı hükme tabi olduklarını yine Hanefî fıkıh kitaplarından okuyoruz[107]. Vakıf arsa üzerindeki bina başka bir cihete vakfedildiği takdirde vakfın cevazında ihtilaf edildiğini de görüyoruz[108].

Bu ihtilaflar karşısında ne yapılacaktır? Bina ve ağaçları menkul mallar hükmüne tabi tutup zikrettiğimiz üç şıktan biri ile vakfının cevazı yoluna mı gidilecek[109]? Yoksa İmam-ı A'zam binadan başka birşey olmayan köprü vakfını müstakil ve ayrı olarak vakfetmeyi câiz gördüğüne göre[110], bina ve ağaçların vakfedilmesinin cevazı, gayrımenkul ile menkul arasında hususî bir kâideye mi tabi tutulacaktır?

Ebüssuud Efendi, her iki yolu da kullanmış bulunmaktadır. Ancak menkul vakfına tabi tutarken kıyas delilini kullanmaktadır. Ebüssuud'a göre, arsa ve bina vâkıfın mülkü olduğu yahut arsa bir vakfın, bina ise mülk olup arsa vakfına yani aynı cihete vakfedildiği takdirde, bu çeşit vakıflar, akara tebean menkulün vakfı kabîlinden câizdir. Bunda ittifak vardır. Arsa ile bina ayrı ayrı yerlere vakfedildiği takdirde ise, bu durumda, bina vakfının câiz olmadığını söyleyenlerin görüşü rivayet açısından da kuvvetli bir görüştür. Fakat câiz görenlerin görüşü hukuk mantığı açısından (dirayeten) daha kuvvetlidir. Zira menkulün akara tebeiyetinden kasıt, onlardan amaçlanan gayede ittihaddır. Vakıfta amaç ise "*kurbet-i müebbede*"dir. Cihetin değişmesi, bu amacı orta-

---

107 Trablusi, 18; El-Hassâf, Ahkâm'ül-Evkaf, 34-35; Ebüssuud, Fetâvâ, Vrk; 113/A; Risale Fi Ba'di Mesâilil-Vakf, Vrk: 157

108 Ebüssuud, Risale Fî Badî Ahkâmil-Vakf, Vrk: 157.

109 Ali Haydar Efendi eserinin bir maddesinde örf kaîdesine bağlamaktadır: TS, md. 213; Halbuki müteâkip maddelerde hakk-ı karar esasına bağlamaktadır; md. 214-215

110 İbnül-Hümam, 5/51; Elmalı, İA, 73-74

Kitap vakfının asaleten mi yoksa kütüphaneye tabi olarak mı edildiği şeklindeki münakaşayı, kitaba ve ilme karşı takınılan tavır şeklinde yorumlamak, mese'leyi bilmemek ve peşin fikirlilikten başka bir şey değildir[119].

---

119 Adıvar, A. Adnan, Osmanlı Türkleri'nde İlim, İstanbul 1982, sh. 159

§. 7. 'BİLİNMEYEN OSMANLI' ADLI KİTABIMIZA YÖNELTİLEN TENKİTLER VE TENKİT AHLAKI

I-KİTAP HAKKINDA NELER SÖYLENDİ?

Haziran 1999'de Bilinmeyen Osmanlı unvanıyla, Osmanlı Devleti ile alakalı 303 soruya cevap veren bir araştırma ve inceleme eserimiz yayınlandı. 6-7 ay gibi kısa bir zamanda on binlerce aded sattı ve hem Türkiye ve hem de dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan milletimizin fertleri arasında dağılmış oldu. Yüzlercesi, Amerika ve Japonya'daki bilim adamları tarafından ısrarla talep edildi. Şu anda 100'den fazla yazar, müsbet anlamda ve takdir saikasıyla kitabı sütunlarına misafir etti ve bu arada haklı bazı tavsiyelerde bulunuldu. Yüzlerce okuyucu, eseri satır satır okuyarak, bazan mana ve bazan da imlâ açısından eserin daha mükemmel hale gelmesi için e-mailler, fakslar ve mektuplar gönderdiler. Müellifler olarak şahsım ve Said Öztürk Bey, baskıdan çıktığı akşam hemen okuduk ve o gece heyecandan uyuyamadık. Gerçekten biz de bazı imlâ hatalarını ve bu tür eserlerde önlenemez olan bazı maddi hataları tesbit ettik. Ancak bu hatalar, eserin asıl gayesini gölgeleyecek mahiyette olmadığını, tenkitlerini gönderenler de ifade ediyordu. Zira bunlar, anlaşılabilecek hatalardı ve bazan da isim veya tarih hatasıydı. Nitekim bu durumu yeni baskıların önsözünde ifade ettik. Fakat bazı hatalarımızın tashihi zaman aldığından veya yeni baskıya yetişemediğinden, Mart 2000 baskısında tashih edebildiklerimizi yine tashih etmeye devam ettik.

Eserin sağcısıyla solcusuyla, dindarı ile dindar olmayanı ile, siyasetçisi ile memuru ile, öğrencisi ile öğretim üyesi ile, Cumhuriyet ile Osmanlı'nın aynı milletin eserleri olmaları noktasında bir köprü vazifesi gördüğü yolunda, herkesim tarafından tasvip edilmesi, bu gayeyi birinci hedef kabul eden müellifleri memnun etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devletinde insanlar yakıldı mı? Osmanlı sadrazamları hep öldürüldü mü? gibi güncel konuların da mutlaka bu eserde yer alması gerektiği

konusunda ittifak hasıl olmuştur. İnşâallah gelecek baskılarda bunu da yapacağız.

Bütün titizliğimize rağmen, hatalardan kurtulamadığımızı biz de gördük. Zira hatadan sâlim olan sadece Allah kelâmıdır. Okuyuculardan gelen yapıcı tenkitler, bizim için şevk ve aşk kaynağı olmuştur. Bize göre, bir insanın hatasını söylemek, onun üzerinde gezen bir akrebi haber vermek gibidir. Tenkit edilenin bundan memnun olması gerekir. Bunlardan özellikle şu tenkitleri zikretmekte yarar vardır:

1) Padişahların kendi cariyeleriyle evlilikleri, nikâh akdinin sonuçlarını doğurmadığından, dört kadınla evlenme sınırına da mani teşkil etmeyeceğine dair olan tavzîhî tenkit bizim için birinci derecede önem arz etmektedir. Ancak hür kadın üzerine cariye evlenilmesini, Malikî hukukçular caiz görmektedirler. İmam-Hatip öğretmeni bir kardeşimizin, kaynakları da zikr ederek bu konuda bizi ikaz etmesi, memnuniyet vericidir.

2) Yavuz'un küpesinin Şi'î mezhebindeki insanlarla ülfet olsun diye takılmış olması görüşü biraz zorlamalı bir yorum gibi geliyor bizlere. Biz bu görüşü esas almadık.

3) Maalesef Gazi Osman Paşa'yı esir yerine şehid diye zikretmemiz mutlaka tashih edilmesi gereken bir maddi hata idi. Bunu ikinci baskıda yaptık. Binbaşı Çerkez Hasan ile alakalı hata da buna benzemekteydi; hemen düzelttik.

4) II. Süleyman'ın babası olarak I. İbrahim yerine I. Ahmed'in zikredilmesi de önemli bir maddi hatadır. Bunun dışındaki hatalar, imlâ hataları olmaktan öteye gitmiyorlar. Bunları da mümkün mertebe tashih eyledik. Böylesine konu yoğunluğu bulunan 528 sayfalık bir eserde, bu tür hatalar ister istemez oluyor. Okuyuculardan gelecek yeni tenkitleri nazara alarak bu tür hataları tashih etmeye hazır olduğumuzu hemen ilan edelim. Bu durum, bir yerde de Sultân II. Abdülhamid için olduğunu gördük ve düzelttik.

5) Eski Cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel de, Kanuni Sultân Süleyman'ın annesini, Kırım Hanlarından Mengli, Giray I'in kızı Ayşe

Hatun olarak bildiğini bizzat iletti. Ancak biz, bu konuda iki görüş bulunduğunu ve Ayşe Hafsa Sultân şıkkının bize daha doğru geldiğini ifade ettik.

II- TENKİT VE TARTIŞMANIN ÖLÇÜLERİ

Kitap hakkında, bir kısım olumsuz tenkit ve tepkiler de geldi. Bunları özetlemeden önce, bazı tenkit ve tartışma ölçülerini tekrar da olsa zikredeceğiz ve bu tür olumsuz tenkitlere bu ölçüler içinde cevap verdiğimizi de burada tekrar ilan edeceğiz.

1) Şunu ifade etmeliyiz ki, Osmanlı döneminde edeb dairesinde yapılan fikrî tartışmaların ahlakını ve kurallarını ortaya koyan ilme Fenn-i Âdâb veya Münâzara İlmi denmektedir. Cedelleşme tarzındaki tartışmaların kurallarını ise, Cedel İlmi denilen bir ilim açıklamaktadır. İşte burada Münazara ilminden bir önemli kaideyi hatırlatmak istiyoruz:

"Fenn-i Âdâb ve İlm-i Münâzara'nın âlimleri arasındaki hakperestlik ve insaf düsturu olan şu: "Eğer bir mes'elenin münâzarasında kendi sözünün haklı çıktığına taraftar olup ve kendi haklı çıktığına sevinse ve hasmının (burada hasımdan kasıt farklı görüşü ileri süren taraf demektir) haksız ve yanlış olduğuna memnun olsa, insafsızdır. Hem zarar eder. Çünkü haklı çıktığı vakit, o münazarada bilmediği bir şeyi öğrenmiyor. Belki gurur ihtimaliyle zarar edebilir. Eğer hak hasmının elinde çıksa, zararsız, bilmediği bir mes'eleyi öğrenip menfaattar olur, nefsin gururundan kurtulur. Demek insaflı hakperest, hakkın hatırı için nefsin hatırını kırıyor. Hasmının elinde hakkı görse, yine rızâ ile kabul edip taraftar çıkar, memnun olur."[120].

Biz de, bizi tenkit ederken hasmâne ve kırıcı da davransa, bir ilmî tartışmada haklı çıkmadığımız zaman sevinenlerden olmaya çalıştık. Ama yöneltilen her tenkidi, mutlaka kaynaklara inerek (kaynaklara

---

120 Bediüzzaman Said Nursi, **Lem'alar**, İstanbul, sh. 152

inemediğimiz ve inmeden ikna olamadığımız tenkitleri kitaba işlemedik) kitaba işlemeye çalıştık.

2) Kitabın önsözünde ifade ettiğimiz gibi, insanı tenkide sevk eden sebep ya tenkit ettiği şahsa veya fikrine duyduğu nefret hissinin tatminidir; düşmanın ayıbını görerek tenkit etmek gibi. Yahut da tenkit ettiği kişiye karşı beslediği şefkatin tatminidir; dostun aybını görüp tenkit etmek gibi. İşte özellikle tarih alanında, doğru veya yanlış olması muhtemel olan aleyhteki bir konuda, iddiayı kabule meyletmek nefretten ve reddetmek ise şefkattendir; ancak lehte olan bir konuda kabule meyletmek şefkatten ve reddetmek ise nefrettendir. Önemle ifade edelim ki, tenkide insanı sevk eden şey, sadece ve sadece hakka taraftarlık ve gerçeği ortaya çıkarmak arzusu olmalıdır.

Asrımızda özellikle de Osmanlı Tarihi konusunda, en büyük hastalığımız, cerbeze ve gurura dayanan tenkittir. Gerçekten de tenkidi, insaf düsturu işletirse, gerçeği ortaya çıkarır, berraklaştırır; ama gurur ve cerbeze kullanırsa, tarihi tahrip eder ve parçalar. Bazı yazarların, şahsımızı ve özel olayları hedef alan hakaret-âmîz tenkitleri, bu manada tarihi tahrip vazifesini yapmaktadır. Biz ise, tarihi tahrip etmeyi değil, tashih ve tamir etmeyi amaçlıyoruz. Bu tip tenkitlere cevap vermemeyi düstur edindik. Bizim kanaatimize göre, birbiriyle mücadele edenler, müsbet hareket edemezler. Bu tür tenkitleri en iyi değerlendiren, Allah'tır ve güçleri nisbetinde de araştırmacılar ve gayretli okuyuculardır. Biz kimseye düşman olmadığımıza göre, bu manadaki tenkitleri de görmezlikten geliyoruz.

3) Osmanlı tarihi konusunda öykünmeci olduğumuz yönündeki tenkitlerdir. Aslında bu tenkidin cevabını, kitabı okuyanlar, hem mukaddimede ve hem de İslama ve hukuka aykırı davranışları tenkit ettiğimiz soruların cevaplarında bulabilirler. Ama şu gerçeklerin burada da tekrar edilmesinde fayda vardır:

Tarihe bakış açımız, 600 yıllık Osmanlı tarihinin iyiliklerini de kötülüklerini de görebilecek bir gözlükle olacaktır. Yoksa kötülük bulunmayan hiç bir tarih devri mevcut değildir. İyilik tarafı bulunmayan

tarih devri de yoktur. Tarihe böyle bakanlar, kendileri yanıldıkları gibi, başkalarını da yanıltırlar. Allah etmesin, böyle bakış açısı olanlardan biri bin sene yaşayacak olsa, hayalindekine uymadığından Hz. Ömer'in idaresini bile tenkit edecektir. Bu hayalin neticesi olarak, yapıcı değil, yıkıcı bir nazarla tarihe bakacaktır. Unutmayacağız ki, tarih boyunca, iyilikleri kötülüklerine ve sevapları hatalarına ağır basanlar, her zaman mağfiret ve affa müstahaktırlar. Allah'ın haşirdeki adaleti de böyle hükmedecektir.

Osmanlı Devletini teşkil eden fertler ma'sûm ve günahsız değillerdir. İçlerinde I. Murad, II. Murad, Fâtih, Yavuz ve II. Abdülhamid gibi "veliyyullah" mertebesinde fertler bulunduğu gibi, içki ve benzeri günahları irtikâb eden şahıslar da bulunabilir. Osmanlı Tarihi boyunca nazarî plânda İslâm'ın bütün düsturlarının kabul edilerek tatbik edildiği bir vâkı'adır. Ancak tatbikatta bu esaslara muhâlefet edenlerin bulunduğu da bir vâkı'adır. Her ikisini de inkâr etmek mümkün değildir. Her şeyde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin iyilikleri de vardır, hataları da vardır. Ancak 600 sene boyunca hasenâtı seyyiâtına ağır bastığı içindir ki, kader-i İlâhi bu uzun süre içinde İslâm'ın bayraktarlığı unvanını onlara ihsân etmiştir. Seyyiâtı hasenâtına ağır basınca da, bu şerefli unvan yine kaderin hükmiyle ellerinden alınmıştır. En kötü zamanlarında bile, değil içki gibi İslâm'ın açık bir hükmüne muhâlefet, içtihadî mese'lelerde dahi şer'î hükümlere ri'âyet etmek için elden gelen gayreti gösterdiklerini, sayıları milyonları bulan arşiv belgeleri isbat etmektedir.

III- KİTABA YÖNELTİLEN OLUMSUZ TENKİTLER

Dünyadaki herkesin bizim eserimizi beğenmesini elbette beklemiyoruz. Bu sebeple serimize yönelik çok ağır tenkitler de yapıldı. Kitabımıza yöneltilen menfî anlamdaki tenkitleri de kendi arasında üç gruba ayırabiliriz:

Birincisi; Bazı maddi hatalarımızı ve kitaptaki imlâ hatalarını vesile ederek ve bunları tüm kitaba genelleme yaparak, kitabı 'konusu Osmanlı olan bir masal kitabı' veya benzeri vasıflarla vasıflandırarak,

yaklaşılan bu konuda, bizim hata etmemiz mümkündür. Ancak tahkir ifadeleriyle yapılmasına rağmen, vâki ikaz üzerine doğrudan arşiv kaynaklarına girilmesi yolu tercih edilmiştir. İkinci baskıya yetişmeyen bu araştırma sonucu yeni baskıya konmak üzere hazır haldedir.

Konunun çala kalem yapılan bir hata olmadığını ifade etmek için tarihçilerin beyânlarını özetlemek istiyoruz:

Cevat Rifat Atılhan: '...Bu sırada Meclis kapısından çıkıp gitmek isteyen Lazkiye Meb'ûsu Şekip Arslan Bey'i gören kalabalık arasından bazı sesler işitilmeye başlandı. Silahlar patladı. Zavallıyı öldürdüler.'[121].

Yılmaz Öztuna: 'Asiler, Ahmed Rıza Bey'e benzetip adliye nâzırı Nâzım Paşa'yı, Lazkiye Milletvekili Emir Şekip Arslan'ı...... öldürdüler.'[122].

İsmail Hâmi Dânişmend: '..Lâzkiye Meb'ûsu Emir Şefik Arslan da gene öyle bir yanlışlığa kurban gitmiştir.'[123].

Sina Akşin: '... daha da önemlisi, asker, Hüseyin Cahit'tir diye bir meb'usu ..... öldürdü.'[124].

Ahmet Bedevi Kuran: '... Emin Arslan Bey, (öl. 1909) İstanbul Meb'ûsân Meclisinde aza iken 31 Mart hadisesinde Hüseyin Cahit Bey'e benzediği için öldürülmüştür.'[125]. Halbuki bu zatın her ikisi de doğrudan konuyla ilgili monografilerdir. Verilen isim yanlıştır.

---

121 Bütün Çıplaklığıyla 31 Mart Faciası, İstanbul 1959, sh. 194.

122 Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1983, VII, sh. 230.

123 İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. IV, İstanbul 1972, sh. 372.

124 Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1987, sh. 127.

125 Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1956, sh. 714; İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul 1945, sh. 278, 462.

Cemal Kutay: 've Lazkiye Mebusu Arslan bey, ihtilâlciler tarafından öldürüldü.'[126].

Ecvet Güresin: 'Hele Lazistan Meb'usu Arslan Bey'in Meclise girerken Hüseyin Câhit Bey'e benzetilerek öldürülmesi..'[127].

Bu nakillerden anlaşılıyor ki, ne o dönemi anlatan genel Osmanlı tarihleri ve ne de münhasıran 31 Mart olayını anlatan monografiler, bu milletvekilinin ismini doğru olarak yazamamışlardır. Ve hatta bunlardan birisi, Lazkiye'yi Lâzistân'a çevirmiştir ki, asıl üzücü olan da budur.

Bu olay, bir taraftan mevcut tarih ve hatta monografilerin ne kadar güvenilir olduklarını tartışmalı hale getirdiği kadar, isimler ve bazan da tarihler konusunda ciddi hatalar olabileceğini gözler önüne sermektedir. Bizim yaptığımız hata, mevcut tarihlerdeki bilgileri en az yanlışa indirgeyerek aktarmaktır. Eğer bu hatamızı da düzeltme imkânını, bir araştırmacı yaptığı ikaz ile bize temin ederse, ona sadece teşekkür ederiz. Fakat tenkit yapılırken hakaret etmeye gerek yoktur.

Bize göre, Atilhan'ın, Dânişmend'in, Akşin'in, Kuran'ın veya Öztuna'nın bu hatalarından dolayı, eserlerinin hiçe sayılması ve masal olarak ilan edilmesi doğru değildir. Eğer bir hataya rastlandıysa, bunu tenkit üslubu içinde müellife bildirmek veya ilmî bir makale ile ilim âlemine duyurmak en güzelidir.

Biz doğru olanı yaptık. Hakaret dolu ifadelere rağmen, değerli araştırmacının ikazıyla harekete geçtik. Elimizdeki Arapça ve Türkçe kaynaklarda, kimin şehit olduğuna dair ciddi bilgiler bulamayınca, Osmanlı Arşivine yöneldik. Nitekim Osmanlı Arşivi Kütüphanesinde bulunan Osmanlı Meb'ûsları ile ilgili bir albümde şu bilgileri tesbit ettik: 31 Mart Olayı sırasında Meclis-i Meb'ûsân'da Beyrut Vilâyetine bağlı Lazkiye Sancağını temsilen iki milletvekili bulunmaktadır: Bunlardan birisi, Lazkiye Meb'ûsu Mehmed Arslan Bey'dir ki, 31 Mart

---

126 31 Mart İhtilâlinde Sultân Abdülhamid, İstanbul 1977, sh. 48.

127 31 Mart İsyanı, İstanbul 1969, sh. 47.

Olayında şehit olan budur ve zaten fotoğrafının altına şehîd kaydı düşülmüştür. Diğeri ise, yine Lazkiye Meb'ûsu Emin Arslan Bey'dir ki, Kuran, bütün araştırmalarında, bunu öldürülen kişi zannetmiştir[128].

Bilinmeyen Osmanlı isimli kitabımız ile ilgili tenkitleri değerlendirirken, bize bilmediğimizi öğreten, bütün tenkit ehli insanlara teşekkür ediyor ve bu tür tenkitlerle eserin daha da yararlı hale geleceğini ümit ediyoruz.

---

128 BOA, Meclis-i Meb'ûsân Albümü (Osmanlı Meb'ûsları, I. Devre), Kütüphane No: 1080 (Beyrut Vilâyeti Meb'usları Kısmı, Sayfa numarası yok). Ayrıca, Arslan ailesinden isimleri karıştırlan bazı isimlerin kaynaklardaki yeri ile ilgili olarak Emir Şekib Arslan için bkz. Zirikli, Hayreddin, El'A'lâm, III, sh. 251-252 (öl. 1946); Kardeşi Nesîb Arslan için bkz. C. VIII, sh. 333-334 (öl. 1927); Emin Arslan'ın oğlu Mehmed Arslan için bkz. C. VI, sh. 268 (Ölümü 1868, şehid edilen bir diğer Mehmed Arslan'dır).

§. 8. KUDÜS'TE OSMANLI MODELİ

I- ÜÇ MUKADDES DİNİN ORTAK BAŞŞEHRİ: KUDUS

Müslümanların dilinde Kudüs, günümüz dünyasında Jerusalem, Arapların lisanında El-Beyt'ül-Mukaddes, eski ismiyle İliya ve İbranice'de ise Yirusalem veya Oruşelem denilen şehir, bugün dünyanın gözlerini ve meraklarını kendine çevirmiş bulunmaktadır. 450 yıl kadar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında, bütün din mensuplarının huzur içinde yaşadıkları Kudüs Şehrini, Osmanlı kaynaklarının verdikleri bilgiler ışığında kısaca tanıyalım:

Akdeniz'e 62 km ve Lut Denizine 38 km mesafede bulunan Kudüs, dağlık ve yüksek bir mahalde yerleşmiştir. Osmanlı zamanında 13 m yükseklikte ve 1 m kalınlıktaki surla çevrilidir. İkisi kapalı olmak üzere yedi kapısı ve üç büyük caddesi vardır. Kudüs'ün Osmanlı devrinde dört büyük mahallesi bulunmaktadır. Kuzeydoğusunda İslam Mahallesi bulunmaktadır ki, hükümet konağı, Mescid-i Aksa ve Sahra-i Mukaddese burada yer almaktadır. Kuzeybatısında Hristiyan Mahallesi bulunmaktadır ki, burada Kamame tabir olunan Hristiyanların inancına göre, Hz. İsa'nın merkadini içinde bulundura Büyük Kilise ile Hristiyan Cemaatlere mahsus çok sayıda ma'bedler ve manastırlar bulunmaktadır. Surun dışında ise, Ruslara ve diğer cemaatlere ait hususi binalar ve daireler bulunmaktadır ki, bu da ayrı bir mahalle teşkil etmiştir. Kudüs'ün Güneybatısında Ermeni Mahallesi ve Güneydoğusunda ise Yahudi Mahallesi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında 43.000'e yakın nüfusu bulunmaktadır ve bunun yarısı Müslüman ve Arap, üçte biri Yahudi ve geriye kalanı değişik milletlere mensup Hıristiyanlardan ibarettir.

Kudüs, gerek Müslümanlar ve gerekse İseviler ve Museviler için mukaddes bir belde olduğundan dolayı, her dönemde olduğu gibi, Osmanlı devrinde de, dünyanın her tarafından ziyaretçilerin hücumuna maruz kalmış ve sadece ziyaretçilerden alınan şehre giriş bedeli ve

bunlardan elde edilen turizm gelirleri ile ekonomik hayatını sürdürmüştür.

Kudüs'ün kimler tarafından ve ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte, eskiden beri İsrail oğullarının Salim Şehrinin aynısı olduğu ifade edilmektedir. Ken'anilerin buraları zabt edip şehrin üst tarafında yer alan Sahyun Tepesinde Yabus ismiyle bir kasaba teşkil ettikleri bilinmektedir. Hz. Davud MÖ 1049'da saltanatı elde edince, Ken'anileri Yabus'dan ihrac etmişler ve buraya sur yapmışlardır. Hz. Süleyman asıl Beyt-i Mukaddes denilen meşhur mabedi ve kendine has bir Saray'ı inşa ederek Kudüs'ü büyütmüştür. Artık şehre Mukaddes manasında Kadişe denmiştir. Asuriler Filistin'e hakim olduklarında Beyt-i Mukaddes'i tahrip etmişlerse de, sonradan tamir olunmuştur. Büyük İskender'in İsrail oğullarına önemli imtiyazlar verdiği de bilinmektedir. Miladi 70 yılında Kudüs'ün Romalılar tarafından tamamen tahrip edilmesiyle, Kudüs'teki Yahudi hâkimiyeti sona ermiştir. Artık Bizans İmparatorları İliya adı ile şehri ve içindeki mabedleri Hıristiyanlık namına imara başlamışlardır.

Hicri 16. yılda Hz Ömer tarafından feth edilen Kudüs, bütün dinlere hürmet gösterilmekle beraber, tam bir İslam Şehri haline getirilmiştir. Eski Ma'bed'in yerine Mescid-i Aksa'nın yeri ve mihrabı bizzat Hz. Ömer tarafından tesbit ve tayin olunmuştur. Sonra da Emevi Halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından şimdiki büyük mescid inşa olunmuştur. Haçlı orduları Kudüs'ü işgal ettiklerinde Mescid-i Aksa'yı Kiliseye çevirmişler ise de, miladi 1187 yılında Kudüs Selahhaddin-i Eyyubi eliyle yeniden Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Kudüs'ü çevreleyen Sur'un temeli, Haçlılar tarafından atılmış ise de, tamamlanması ve nizamı Kanuni Sultan Süleyman tarafından yapılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında uzun yıllar Şam Eyaletine bağlı Sancak

Merkezi olarak idare edilen Kudüs, son zamanlarda Müstakil Kudüs Mutasarrıflığı haline getirilmiştir[129].

II- MÜSLÜMANLAR GAYR-İ MÜSLİMLERE NASIL DAVRANDI?

Diğer Müslüman devletler gibi, Osmanlı Devleti de, her meselede olduğu gibi, Müslümanlara ait topraklarda yaşayan gayr-i Müslimler hususunda da "Şer-i Şerif" dedikleri hukukun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti, "şer'-i şerif" dediği İslâm hukukuna göre, Müslümanlarla sulh yapan ve İslâm Devleti'-nin hâkimiyetini kabul eden gayr-i Müslimlere "zimmî" adı verilir. Renk, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine aynı şekilde ve "şer-i şerif" ne diyorsa öyle muamele yapılır. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u kılıç zoruyla fethettiği halde, sırf sulh yolunun burada yaşayan gayr-i Müslimlere daha yararlı olmasından dolayı, araya giren papaz ve hahamların arzusuyla, İstanbul'u sanki sulh yoluyla fethetmiş gibi kolaylıklar göstermiştir. Osmanlı hukukunun mimarı olan Ebussuud Efendi, İstanbul'daki kilise ve havraların devamını bu ince anlayış ve lütuflu muameleyle açıklamaktadır. Aynı şey Rumeli, Mısır, Filistin ve benzeri ülkeler için de söz konusudur.

Müslümanlara ait topraklarda yaşayan Zimmîlerin, Müslümanlardan farklı olduğu yönleri elbette vardır. Ancak bu farklılık, din ayrılığından doğan bir farklılıktır. Meselâ, Müslümanlar bir ibadet çeşidi olan zekâtla mükellef oldukları halde, gayr-i Müslimler mükellef değillerdir. Onlar güç ve kazançlarına göre değişen, senede bir defa adam başına "cizye" denilen bir vergi verirler. Fakirler, işsizler, din adamları, yaşlılar ve hastalar bu vergiden muaftırlar. Gayr-i Müslimler cihad yani askerlik yapmak mecburiyetinde değillerdir. Aile hukuku, miras hukuku ve dinlerinin gereği olan diğer hukukî mevzularda, kendi

---

129 Mehmed Es'ad Efendi, Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi, İstanbul 2000, OSAV, (Yayına Hazırlayan: Zıya Yılmazer), sh. 444 vd.; Şemseddin Sami, Kamus'ül-A'lam, c. V, sh. 3605-3607.

c) Kiliseleri mesken yapılmayacak ve yıkılmayacak ve kısmen dahi olsa işgal edilmeyecektir. İçindeki kutsal eşyaya dokunulmayacaktır.

d) Mallarına el sürülmeyecektir.

e) Kimse dini inançlarından dolayı zorlanmayacak, kendilerine asla zarar gelmeyecek ve yurtlarına Yahudiler iskan olunmayacaktır.

f) Buna karşılık onlar da cizye vereceklerdir.

g) Bunlardan kim yurdunu terk etmek isterse, gideceği yere kadar mal ve can emniyeti sağlanacaktır. Yurdunda kalmak isteyenler ise, güvende olacaklardır ve cizye vereceklerdir. İsteyen Rumlar'la gidecek ve isteyen de toprağına dönecektir.

h) Hasat elde edinceye kadar onlardan bir şey istenmeyecektir.

i) Bu, Allah'ın Resülünün, halifelerin ve mü'minlerin Kudüs halkına verdiği güvenlik ahdidir. Cizye ödedikleri müddetçe geçerlidir.

ŞAHİTLER: Halid bin Velid, Amr bin As, Abdurrahman bin Avf ve Mu'aviye bin Ebi Süfyan'[132].

2) Hz. Ömer'in Kufi hattı ile kaleme aldığı ve Kudüs'teki gayr-i Müslimlerin hak ve hürriyetlerini özellikle zikrettiği ve sonradan Osmanlı Sultanlarına ilham kaynağı olan fermanı ise, aslı Osmanlı Arşivlerindedir. Zamanında Fatih Sultan Mehmed'in huzuruna getirilen bu fermandan bir nüsha Fatih Mehmed zamanında istinsah edilmiştir. Biz bu istinsah edilen Hz. Ömer'e ait fermanın orijinalini de neşredeniz. Bu fermanın 20 Rebiülevvel 15 H'de kaleme alındığı açıkça belirtilmektedir. Bu fermandaki şahitler farklıdır.

'1) Allah'a hamd olsun ki, bizi İslam ile aziz kıldı; iman ile şerflendirdi; peygamberi Muhammed ile bize rahmet eyledi; bizi dalaletten hidayete götürdü; aramızdaki dağınıklıktan sonra bizi bir araya getirdi ve kablerimizi birleştirdi; düşmanlarımıza karşı zafer verdi; bize

---

[132] Mehmed Es'ad Efendi, Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi, İstanbul 2000, OSAV, (Yayına Hazırlayan: Zıya Yılmazer), sh. 448-449.

bu beldeleri nasip etti; bizi birbirini seven kardeşler haline getirdi. Ey Allah'ın kulları! Bu nimetlere karşı Allah'a hamd ediniz.

2) Bu Ömer bin Hattab'ın Kudüs-i Şerif'deki Tur-i Zeytun'da millet-i İseviyenin şerefli patriği Safranbos'a verdiği ve bütün re'aya ile papaz ve patrikleri içine alacak şekilde tanzim olunan yazılı ahidnamesidir.

3) Bütün papazlar nerede ve hangi şartlarda olurlarsa olsunlar, biz Müslümanlardan emana sahiptirler. Bütün gayr-i Müslimler, zimmet akdinin hükümlerine riayet ettikleri müddetçe, emanları geçerlidir. Biz müminler ve bizden sonra gelecek olanlar, onları korumakla mükellefiz. İtaat ve bağlılıkları devam ettikçe de bu devam edecektir.

4) Verilen bu kroma ve eman sözü kendileri için geçerli olduğu kadar, kiliseleri, manastırları dışarıda ve içeride bulunan bütü ziyaret mahalli olan mukaddes mekânları için de geçerlidir.

5) Bu mukaddes mekânlar şunlardır: Kamame Kilisesi; Hz. İsa'nın doğum yeri olan Beytüllahm'deki Büyük Kilise; Kıbleye, kuzeye ve batıya açılan üç kapılı mağara.

6) Kudüs'te bulunan Hıristiyanların dışındaki Hristiyan cemaatleri, yani Habeş Hıristiyanları, Avrupa'dan ziyaret için gelenler, Kıbtiler, Süryaniler, Ermeniler, Yakubiler, Marunîler ve benzeri taifeler, tamamen adı geçen Patrik'e tabidirler; Patrik bunlara takdim olunur.

7) Zira bu sayılan patrik ve papazlara, Hz. Peygamber mübarek mührü ile eman vermiş ve korunmalarını istemiştir. Biz müminler de, onlara iyi davranan Peygamber hürmetine onlara iyi davranacağız.

8) Bu patrik ve papazlar, cizye ve benzeri mükellefiyetlerden, denizde ve karada muaf olacaklar; bunların Kamame Kilisesine ve diğer mukaddes mekânlara girişlerinden dolayı kendilerinden bir şey alınmayacak. Ancak Hıristiyanların elindeki Kamame Kilisesine gelen ziyaretçiler, Patrik olana 1 1/3 dirhem vereceklerdir.

9) Bütün müminler, erkek olsun kadın olsun, sultan, hakim veya vali olsun, zengin olsun fakir olsun, mutlaka bu emirlerimizi koruyacaklardır.

10) Hristiyan reislerine bu mersum (ferman) sahabe-i kiramdan Abdullah, Osman bin Affan, Sa'd bin Zeyd, Abdurrahman bin Avf ve diğer sahabe kardeşlerimizin huzurunda verilmiştir.

11) Bu yazılı fermanda açıkladığımız emirler korunsun, riayet edilsin ve ellerinde kalsın.

20 Rebiül-Evvel 15 H.

12) Müminlerden kim bu fermanımızı okur da şimdi veya kıyamete kadar, ona muhalefet ederse, Allah'ın ahdini bozmuş ve Habibine isyan etmiş olur.'

Fermanın metninden de anlaşılacağı üzere, fermanın hükümleri, yine Hz. Peygamber'in hadislerine dayanmaktadır[133].

---

133 Mehmed Es'ad Efendi, Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi, (Yayına Hazırlayan: Zıya Yılmazer), sh. 448-449.

الحمد لله الذي أعزنا بالإسلام وأكرمنا بالإيمان ورحمنا بنبيه محمد صلى الله عليه وسلم وهدانا من الضلالة
وجمعنا به بعد الشتات وألف بين قلوبنا ونصرنا على الأعداء ومكن لنا من البلاد وجعلنا إخوانا متحابين واحمدوا الله
عباد الله على هذه النعمة هذا كتاب عمر بن الخطاب عهد وميثاق أعطي إلى البطريرك المبجل المكرم
صفرونيوس بطريرك الملة الملكية في طور الزيتون بمقام القدس الشريف في الاشتمال على الرعايا
والقسوس والرهبان والراهبات حيث كانوا وأين وجدوا وأن يكون عليهم الأمان وأن الذمي
إذا حفظ أحكام الذمة وجب له الأمان والصون منا نحن المؤمنين وإلى من يتولى بعدنا
ولتقطع عنهم أسباب جوائحهم حسب ما قد جرى منهم من الطاعة والخضوع وليكن الأمان عليهم
وعلى كنائسهم وديارهم وكافة زياراتهم التي بيدهم داخلا وخارجا وهي القمامة وبيت لحم مولد عيسى
عليه السلام كنيسة الكبرى والمغارة ذات الثلاثة أبواب قبلي وشمالي وغربي وبقية
أجناس النصارى الموجودين هناك وهم الكرج والحبش والذين يأتون للزيارة من الإفرنج والقبط
والسريان والأرمن والنساطرة واليعاقبة والموارنة تابعين للبطريرك المذكور يكون متقدما
عليهم لأنهم أعطوا من حضرة النبي الكريم والحبيب المرسل من الله وشرفوا بختم يده الكريمة وأمر
بالنظر إليهم والأمان عليهم كذلك نحن المؤمنين نحسن إليهم إكراما لمن أحسن إليهم ويكونوا معافين
من الجزية والغفر والمواجب مسلمين من كافة البلايا في البر والبحر وفي دخولهم للقمامة وبقية زياراتهم لا يؤخذ منهم
شيئا وأما الذين يقبلون إلى الزيارة إلى القمامة يؤدي النصراني إلى البطريرك درهم وثلث من الفضة وكل مؤمن و
مؤمنة يحفظ مرسومنا سلطانا كان أم حاكما أم واليا يحكم في الأرض غنيا أم فقيرا من المسلمين المؤمنين والمؤمنات
وقد حضر هذا مرسومنا بحضور الصحابة الكرام عبد الله وعثمان بن عفان وسعد بن زيد وعبد الرحمن بن عوف وبقية الإخوة
الصحابة الكرام فليعتمد على ما شرحنا في كتابنا هذا ويعمل به وإبقائه في يدهم وصلى الله على سيدنا محمد وآله
وأصحابه والحمد لله رب العالمين حسبنا الله ونعم الوكيل في العشرين من شهر ربيع الأول سنة خمس عشر
للهجرة النبوية وكل من قرأ مرسومنا هذا من المؤمنين وخالفه من الآن وإلى يوم الدين فليكن
لعهد الله ناكثا ولرسوله الحبيب باغضا

2- Selahaddin-i Eyyubi'nin Verdiği Ferman

Bilindiği gibi, Haçlı Seferlerinin birinci hedefi, Kudüs'ü Müslümanlardan almak idi. Nitekim buna muvaffak oldular ve Fransa başta olmak üzere müttefik Haçlı kuvvetleri Kudüs dâhil bütün Filistin arazisini zabt ettiler. Buna karşı direnen Eyyubi Devleti'nin kurucuları Nureddin Eş-Şehid ve Selahaddin-i Eyyubi, Haçlı ordularını bertaraf ettikleri gibi, 20 Eylül 1187 tarihinde, Kudüs'ü yeniden feth ettiler. İşte Selahaddin-i Eyyubi, önceleri Kamame Kilisesini tahrip etmek istemiş; ancak ikaz üzerine, burada Hıristiyanlarla yaptığı sulh andlaşmasında, yine Hz. Ömer'in biraz önce zikrettiğimiz Haklar Beyannamesini esas almış ve şu şekilde anlaşmıştır:

1) Kamame Kilisesi Hz. Ömer'in fermanı gereği Hristiyanların elinde kalacak.

2) Üzerindeki Patrik Dairesi Mescid haline getirilecek (Mescid-i Selahaddin).

3) Kamame Kilisesindeki Hristiyan ayinleri Müslümanlara haber verilerek açılacak. Diğer günlerde kapıları kapalı tutulacak ve Müslüman bevvab görev yapacak.' [134]

---

[134] Avedis K. Sanjian, Die armenischen gemeinden von Jerusalem, Armenische Kunst, Stutgart 1980; Mehmed Es'ad Efendi, Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi, (Yayına Hazırlayan: Zıya Yılmazer), sh. 448-449; Şeşen, Ramazan, Selahaddin-i Eyyubi ve Devlet, İstanbul 1987, sh. 114 vd.

9

Selahaddin-i Eyyubi'nin Ahidnamesi (Kudüs Ermeni Patrikliği Arşivi)

الحمد لله الذي فتح على يد عبده الفقير البلاد

المقدسة وطهر مسجدها من الاوثان والاصنام

والصلاة والتسليم على من ارسل رحمة للانام

محمد بن عبد الله عليه افضل

الصلاة والسلام وعلى آله وصحبه الكرام

وسلم تسليما وبعد فهذا ما استقر

عليه الحال ما كتبه الملك صلاح الد

والدنيا الملك العالي والهيكل المتلالي

السلطان صلاح الدين خلد الله

rinin (Radiyallahu Te`âlâ anh) verdüği Hatt-ı Kufi ile ve selâtîn-i mâziyeden hatt-ı hümâyûnları ibraz edüb ve ricâ eyledi. Ol minval üzere Kudüs-i Şerif içerüsün ve taşrasunda namazların ve ziyaretlerin kel-evvel Hazret-i Resûl-i Ekrem Hazretlerinin (Sallalahu aleyhi ve sellem) ve Hazret-i Ömer bin Hattab Hazretlerinin (Radiyallahu Te`âlâ anh) ve selâtîn-i mâziyeden sadaka ve ihsan olunan hatt-ı hümâyûnları mûcebince zabt ve tasarruf eyleyeler.

4) İmdi kadimden ferman ve sadaka olunub bi aynihi içerüde olan Kamame ile cemî` namazgahları ve ziyaretleriyle ve Gürci Manastırı olan Mar Yakub ve Kudüs-i Şerif taşrasında olan manastırlar ve kiliseler ve Hazret-i İsa (Aleyhisselam) Hazretlerinin doğduğı Beytüllahm Kilisey-i Kübrâ ve Mağara ve Kilisede olan üç kapu miftahlarıyla şimal ve kıble ve garbî tarafından içinde olan cemî`-i millet-i Nasrâniyye Kudüs-i Şerif Patrikleri, yamakları bu vefk üzere eşyaları bâc ve harâcdan ve kakırlardan ve sâir tekâlif-i örfiyyeden kadîmden sadaka ve ihsan ve ferman olunan bi aynihî küllîsinden mu`âf ve müsellem olmak içün rice eyledükleri ecilden; imdi kadîmden Hazret-i Resûl-i Ekrem Hazretlerinin (Sallalahu aleyhi ve sellem) ve Hazret-i Ömer bin Hattab Hazretlerinin (Radiyallahu Te`âlâ anh) ve selâtîn-i mâziyeden sadaka ve ihsan ve ferman olunan hatt-ı hümâyûnları mûcebince, cenâb-ı celâletim dahi sadaka ve ihsân ve fermân-ı âlî-şânım olmuşdur.

5) Tasarrufumda ve hükmümde olan memleketler eğer deryadan ve karadan hâkim`ül-vakt olanlar Kudüs-i Şerif Patriği ve ruhbanları mezbûrlara himâyet ve sıyânet ve âhardan kimesne rencide eylemeyeler.

6) Ve eğer Hazret-i Resûl-i Ekrem Hazretlerinin (Sallalahu aleyhi ve sellem) sadaka ve ihsan olunan mübarek pençesiyle imzalu olan hattı ve Hazret-i Ömer bin Hattab Hazretlerinin (Radiyallahu Te`âlâ anh) verdüği Kufi ile hattı ve selâtîn-i mâziyeden sadaka ve ihsan olunan hatt-ı hümâyûnları ve el-ân sadaka ve ihsan olun hatt-ı hümâyûn-ı sa`âdet-makrûnı ve fermân-ı âlî-şânı alub bundan sonra gelen halife-

ler ve vüzerây-ı izâmdan ve ulemâdan ve ehl-i örfden ve kapu kullardan ve sâir Ümmet-i Muhammed'den akçe içün veyahud hâtır içün feshine murâd ederler ise, Allah'ın ve Hazret-i Resûlün hışmına uğrasun.

7) Şöyle bileler, alâmet-i şerife i`timâd ve inkıyâd kılalar. Tahrîren fî evâsıt-ı Şehr-i Şevvâl'il-Mükerrem li seneti isneyn ve sittîn ve semâne-mi`ete. Sene 862

Bi Makam-ı Kostantınıyye"[136].

---

136 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kilise Defterleri, Kamame Defteri, No: 8

13

Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Hatt-ı Hümayunları ile Sadaka ve İhsan Buyurdukları Emr-i Alişandır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kilise Defteri, No: 8)

4- Yavuz'un Kudüs'tekilere Tanıdığı Haklar

Önemle tekrar ifade edelim ki, Kudüs, Hıristiyanlığın kaynağı ve merkezi sayılması nedeniyle çeşitli yıllarda, çeşitli Hıristiyan mezheplerine ait patrikhane ve piskoposlukları içinde bulunduruyordu. Ayrıca, Kudüs ve çevresinde Hazret-i İsa'ya atfedilen bazı kutsal yerlerle, Meryem Ana ve diğer Hıristiyan azizlerine ait yerler ve binalar vardı. Bölge, İslam egemenliği altına girdikten sonra Hıristiyan topluluklarla bu kutsal yer ve binalar varlıklarını sürdürdüler. Kutsal yerlerin bakımı, korunması ve kullanılması değişik Hıristiyan mezheplere mensup topluluklara verildi. Kudüs, Osmanlı yönetimi altına girdikten sonra padişahlar, patrikhanenin ve Hristiyan toplumunun hak ve imtiyazlarını belirten çeşitli fermanlar verdiler[137].

Aynı muameleyi 923/1517 yılında Kudüs'ü fetheden Yavuz da tekrarlamış ve oradaki gayr-i Müslimlerin hakları zâyi olmasın diye bunu yazılı ferman haline getirmiştir. Bu ferman, hem gayr-i Müslimlerin haklarını belirterek tecavüzden koruması ve hem de haklarını kendilerine teker teker bildirerek, hadle-rini tecavüzden onları alıkoyması açısından çok önemlidir. O zamanki Kudüs-ü Şerif Kadısı olan Muhammed tarafından kaleme alınan bu ferman, Kudüs Ermeni patrikhanesi Hazine-i Evrak'ından, yine bir Ermeni olan Serkiz Karakoç tarafından aslı esas alınarak istinsah edilmiştir[138]. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Kilise Defterinde de bulunmaktadır.

Osmanlı padişahının Kudüs'ü ziyaret tarihinin kesin denilecek kadar açıktır. Yavuz, Şam'dan ayrıldıktan sonra 27 Aralık 1516'da Calculiye konağına gelmiş ve burada Han Yunus zaferinin haberini almıştır. Ertesi gün Remle'ye gelindi ve 28 / 30 Aralık tarihleri arasında burada oturuldu. Ordu, Remle'de kaldı ve 31 Aralık'da padişah, bir kısım devlet adamı ve askerle Kudüs'e hareket etti. Kudüs ziyareti

---

137 Ercan, Yavuz, Kudüs Ermeni Patrikhânesi, Ankara 1988, sh. 1 vd.

138 Serkiz Karakoç, Külliyât-ı Kavanin, Dosya No:l (TTK. Kütüphanesi), 2599 numaralı belge.

sırasında Yavuz'un yanında Yunus Paşa, Hüsam Paşa, Hafız Mehmet, Hasan Can, Molla İdris (İdris-i Bitlisi), Beylerbeyiler, Divan kâtipleri, Nişancı, Silahdar Ağalar ve kâtipleri, kazaskerler, Sağ ve Sol Ulufeciler, Sağ ve Sol Garipler, 1000 tüfekçi Yeniçeri ve 500 Sipahi vardı[139].

Fermana göre ise, konuyu şöyle özetlemek mümkündür: Yavuz Sultan Selim 25 Safer 923/1517 yılında Kudüs'teki Beytül-Makdis'e gelir. Ermeni Patriği Serkiz, diğer papazlar-la birlikte Sultan'a gelerek kendilerine in'amda bulunmasını arzu ederler. Eskiden beri tasarruflarında bulunan kilise ve ma'bedleri yine kendilerinin tasarruf etmesi, Hz. Ömer ve Selâ-haddin Eyyubi'nin kendilerine verdiği ahidnâmeyi Yavuz'un da yenilemesini arzu etmişlerdir. Bunun üzerine; "eskiden beri tasarruf yetkisine sahip Ermeni râhiplerin, Kamame, Hz. İsa'nın doğduğu Beytüllahım mağarası, kuzeydeki kapının anahtarı, içeride kamame kapısındaki iki şamdan ve kandilleri, Büyük Kiliseleri, Mar Yakub, Deyr'üz-Zeytun, Habs'ül-Mesih kiliseleri, bunlara ait vakıflar, bağlar, bahçeler, aynı dine mensup Habeş, Kıptî ve Süryâni milletleri, bunların terekeleri ve benzeri hususlarda yine tasarrufa yetkili olduklarına karar verilmiştir. Bunlara kimse müdâhale edemeyecektir. Evlâdlarım, vezirler, sâlihler, kadılar, beylerbeyleri, sancakbeyleri, voyvodalar, subaşılar vesaireler bununla amel etsinler" diye emir vermiştir.

Yavuz Sultân Selim, Kudüs sahrasında iken, hem Ermeni taifesine ve hem de Rum Patriği Atalye'ye aynı muhtevada fermanlar vermiştir. Biz metne esas olarak Ermeni Patriğine verileni alacak ancak Osmanlı'ca metin olarak Osmanlı Arşivindeki Rumlara verileni makalemize alacağız.

Şimdi de belgenin aslını verelim:

"1. Emr-i Şerifim mûcebince her kim bir gayrı şekle giderse ve bozarsa, Allah Te`âlânın kılıncına uğrasun.

---

139 Ercan, Yavuz, Kudüs Ermeni Patrikhânesi, Ankara 1988, sh. 11 vd.

2. Nişan-ı Şerif-i Alişân-ı Sâmî-i Sultâni Ve Tuğrây-i Garrây-ı Cihan Sitân-i Hâkân-î bil- Avn'ir-Rabbânî ve'l-men'ni's-Sübhânî hükmü oldur ki[140];

3. Bi avnillâhi Teâlâ ve Resûlihi, Kudüs-i Şerif'e gelüb mâh-i Safer-ül Hayr'ın 25. gününde feth-i bab olunub Ermeni tâifesine patrik olan Serkiz nâm râhib cümle ruhbân ile maa reâyâ ve berâyâ gelüb atâ ve in'âmımdan ricâ ve temen-nâ kılmışlardır. Kadimen meşrûtaları olub uhdelerinde olan ke-nise ve manastır ve sâir ziyâretleri ve içerüde ve taşrada vâki kenise ve ma'bedhâneleri kadimden zabt ve tasarruf edegeldikleri minval üzre Ermeni tâifesine patrik olanlar zabt ve ta-sarruf eyleyeler.

4. Hazret-i Ömer (R.A.} Hazretlerinin olan Ahidnâme-i Hümayun ve merhûm melik Selâhaddin zamanından beri verilen evâmir-i şerifeler mûcebince zabt ve tasar-ruflarında olan Kamame ve Beytüllahım mağara ve şimal ta-rafındaki kapu ve kenise-i kübrâları, Mar-Ya'kub ve Deyr'üz -Zeytun ve Habs'ül-Mesih ve Nablüs ve keniselerine tâbi' hem-milletleri olan Habeş ve Kıbtî ve Süryanî millet-leri, Mar Ya'kub keniselerinde mütemekkin olan Ermeni patrikleri tarafından zabt ve tasarruf olunup âher milelden min ba'd bir ferd müdâhele etdirilmemek babında bu Nişân-ı Hümâyûn-ı saâdet-makrûnımı verdim.

5. buyurdum ki; mûcebince amel olunup, zikrolunan Kenise-i Kübraları, Mar Yakub'da mütemekkin olan Ermeni Patrikleri içerüde ve taşrada vâki olan keniseleri ve manastırlar ve sâir ziyâretgâhları ve kendülerine tabi milletleri ve yamakları olan Habeş ve Kıbtî ve Süryâni milletleri âyinleri üzre zabt ve tasarruf eyleyüp vâki olan umurlarına ve azl ve nasb ve sâir vakıflarına müteallik hususlarına ve mürd olan metropolid ve piskopos ve ruhban ve papaz ve yamaklarının ve sâir Ermeni tâiesi patriklerinin zabt ve tasarruflarında olan kenise ve ma-

---

140 Bu kısım BOA'deki surette yoktur. Bazı eksiklikleri, Kudüs Ermeni Patrikha-nesindeki nüshadan tamamladık.

17

Yavuz Sultân Selim'in Kudüs'teki Rum Patriğine Verdiği Hak ve Hürriyetler Fermanının Sureti (Osmanlı Arşivi, Kilise Defteri, No: 8; Ermenilere verilen sureti için bkz. Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci Tasnifi, Evâmir-î Maliye Kalemine Tabi Piskopos Mukataası Kalemi, No: 2539, sh. 2).

5- Diğer Padişahların Verdikleri Fermanlar

Hz. Ömer ile başlayan ve Selahaddin-i Eyyubi ile devam eden Kudüs'teki mukaddes mekânların teker teker fermanlarla sayılması ve burada yaşayan gayr-i Müslimlerin sahip oldukları hak ve hürriyetlerin tesbit edilmesi âdeti, Kudüs Osmanlı Devleti'nin elinden çıkıncaya kadar devam etmiştir. Ancak biz Fatih ve Yavuz'un fermanlarıyla yetinecek ve diğerlerine sadece atıflarda bulunacağız. Çünkü makalemizi fazla uzatmak istemiyoruz.

Ancak şunu belirtelim ki, Fransa'nın ve Rusya'nın geçici bir süre için söz konusu olan müdaheleleri bir tarafa bırakılırsa, Kudüs, Osmanlı hâkimiyeti altında tam bir barış ve huzur dönemini yaşamıştır. Osmanlı Devleti, Fransa gibi Hıristiyanları koruma bahanesiyle Kudüs-'e müdahele etmek isteyenlere, buradaki mukaddes mekânlarla alakalı tam bir rehberlik yapmıştır. O zaman, tıpkı Osmanlı Devleti'nin yaptığı gibi, Kudüs kimin hâkimiyetinde olursa olsun, buranın üç dinin mukaddes başşehri olduğu nazara alınırsa ve de burada bulunan her dine ait mukaddes mekân ve ma'bedlere saygı ve ihtimam gösterilirse, aynen Osmanlı Dönemi gibi, sulh ve barış yeniden inşa edilecektir. Bu konunun öneminden dolayı, her dine ait mukaddes mekân ve ma'bedleri, fermanlardaki bilgileri esas alarak ortaya koymak istiyoruz.

III- KUDÜS'TEKİ MUKADDES MEKÂNLARIN TESBİTİ

Kudüs, 15. Hicrî asırdan yani 1400 küsur yıldan beri Müslümanların hâkimiyeti altındadır. Bunun tek istisnası, Haçlı Seferleri sırasındaki kısa dönem ile Osmanlı'nın yıkıldığı günlerdeki geçici hallerdir. Şu anda da üçüncü istisnaî dönemi yaşıyoruz ki, o da İsrail'in Kudüs'ü işgalidir. Acaba özellikle 450 yıllık Osmanlı Hâkimiyeti döneminde, hangi kriterlere göre mukaddes mekânlar paylaşılmıştır ki, ciddi bir anarşi ve huzursuzluk çıkmamıştır. Bu soruyu doğru cevaplandırmak için, Kudüs'teki mukaddes mekân ve ma'bedleri kısaca anlatmak gerekmektedir.

1- Hıristiyanlara Ait Mukaddes Mekânlar

Osmanlı Devleti padişahlarının ve Hz. Ömer'in fermanlarında asıl söz konusu olan mukaddes mekânlar, Hıristiyanlara ait mabedler ve mukaddes yerlerdir. Zira MS 70 yılından itibaren, Yahudilerin buradaki hâkimiyeti sona ermiş ve VII. Miladi asrın sonlarına doğru da bu hâkimiyet Müslümanların eline geçmiştir. 1850'li yıllarda Fransa'nın talebi üzerine, Osmanlı Devleti bir tarih komisyonu kurarak, Kudüs ve çevresindeki Hıristiyanlara ait mukaddes mekânları şöylece tesbit eylemişlerdir:

1) **Kamame Kilisesi**; Milâdî 326 sıralarında Bizans İmparatoru Konstantin tarafından Hz. İsa'nın kabri olduğu iddia edilen yer üzerine binâ eylediği Kıyâme Kilisesinin bir diğer adıdır. Hristiyan ve Yahudilerin hac mahalli olan bu mekâna Bâb'ül-Kamâme de denir. Kamame, Müslüman tarihçilerin kullandığı bir ifâdedir. Haçlı seferleri sırasında (1130-1149) yeniden tamir edilmiştir. Buraya dünyanın her tarafından Hristiyan yani Fransızı, İngiliz'i, Rum'u, Gürcüsü ve Habeşi rahatlıkla gelebilmiştir. Kamame Kilisesi, bütün Hristiyan cemaatlerinin mukaddes kabul ettiği bir ma'beddir.

İşte konuyla ilgili bazı kanun hükümleri şunlardır:

"VE KANUN-I KAMÂME DER KUDÜS-İ ŞERİF

25. Ziyârete gelen Efrencden yedişer sikke filori alınur. Ve Bab'ül-Kamâme'de resm-i kal'a deyü ellişer akçe ve Kamâme kapusında resm deyü kırk beşer akçe alınur. Zikr olan rüsûm diyâr-ı Efrencden ziyârete gelen kefereden alınur.

26. Ve Rum'dan gelenden üçer Kayıtbay altunı alınur. Ve Şark'dan gelenden dahi kezâlik alınur.

27. Ve diyâr-ı Haleb'den ve Şam'dan gelenden ikişer Kayıtbay altunı alınur. Ve Mısır'dan gelenden birer Kayıtbay altunı alınur.

28. Ve Salt ve 'Aclûn ve Gazze ve Remle câniblerinden gelen kefereden yirmibeşer akçe alınur. Ve Kudüs-i Şerif ve Halil'ür-Rahman -

aleyhissalâtü ves-selâm- câniblerinden gelen kefereden dörder akçe alınur.

29. Ve 'Îd-i nasârâda ziyârete gelen kefereden üç yerde birer akçe alınur. Ve Şam'dan gelen firenk tâcirlerinden ikişer buçuk altun alınur ve zikr olan resimler yine mukarrer alınur. Ve Gürci'den ve Habeş'den gelen kefereden nesne alınmaz. Ve her hafta firenk tâifesinden ziyârete gelenlerden birer akçe alınur."

2) Kamame Kilisesinin Büyük Kubbesiyle Hz. İsa'nın Kabri dedikleri Yerin Üzerinde Bulunan Küçük Kubbe: Tıpkı Kamame Kilisesi gibi bütün Hristiyan mezheplerinin itibar ettikleri müşterek olan mekânlardır.

3) Sitt-i Meryem Denilen Yedi Parça Kemer: Bunlar da bütün Hristiyan mezheplerine ait müşterek bir mekândır.

4) Celcele Altında Bulunan Dört Parça Kemer; Bunların yarısı Rumların ve yarısı Latinlerindir.

5) Hacer-i Muğtesel Çevresinde Bulunan Saha; Bu alan da müşterektir.

6) Hazret-i Meryem Türbesi ve Yanındaki Bahçe: Bu da tıpkı Kamame Kilisesi gibi bütün Hristiyan cemaatleri arasında müşterek bir mekândır.

7) Beytüllahm Köyünde Bulunan Büyük Kilise: Bu Büyük Kilise'nin içinde Mağarat'ül-Mehd tabir olunan Hz. İsa'nın doğduğu mağara bulunmaktadır. Ayrıca bu mağaranın kıble, kuzey ve güney kapılarının anahtarları da, bütün Hristiyan cemaatleri tarafından mukaddes kabul edilmektedir. Burası Rumlar, Latinler ve Ermeniler arasında ciddi ihtilaflara sebep olmuştur. Beşik Mağarası diyebileceğimiz mağaranın ziyareti bütün guruplar arasında müşterektir. Kapının anahtarları, bazan Latinlere ve bazan da Rumlara verilmiştir.

8) Efrenc Deyrine Bitişik İki Parça Bahçe; Bunlar da Beytüllahm'de bulunan bahçelerdir.

9) Tâhûn'ül-Atîk İsimli Sahada Bulunan Mahzenler:

10) Hazret-i İsa'nın Kabri Olduğu Söylenen Mekân:

11) Mağarat'ür-Ru`ât ve Bunu Çevreleyen Arazi:

12) Hacer-i Muğtesel: Bütün Hristiyanların mukaddes kabul ettikleri mekândır.

13) Mağarat'ül-Mehd: Hz. İsa'nın doğduğu mağaradır. Bu mağaranın üzerinde bulunan kiliseye Büyük Kilise denmektedir.

14) Kamame Avlusundaki Mar Yuhanna Kilisesi; Dışarıda bulunan Mar Yakup Kilisesi; Buna yakın olan Habs'ül-Mesih Manastırı; Deyr-i Zeytun; Gürcü Manastırı ve benzeri mukaddes ma'bedler bulunmaktadır.

Bunlar sadece sayabildiğimiz önemli mekânlardır. Bunlardan başka yerler de vardır.

2- Müslümanlara Ait Mukaddes Mekânlar

Aslında bu başlık doğru değildir. Zira istisnaların dışında, Hristiyan ve Yahudiler için mukaddes kabul edilen mekânların çoğu, Müslümanlar için de mukaddestir. Ayrıca Müslümanların sadece kendilerinin mukaddes kabul ettiği mekânlar vardır. 1400 yıldır Kudüs'e Müslümanlar hâkim olduğundan; eski dinlere ait mukaddes mekânların çoğu onlarca da mukaddes kabul edildiğinden; Kudüs'ün Müslümanların ilk kıblesi olmasından ve benzeri sebeplerden dolayı, Kudüs'te bulunan Müslümanlara ait mukaddes mekânları saymak makalemize sığmaz. Ancak çok önemli olanları yine de zikredeceğiz:

1) Mescid-i Aksâ; Kur'an-ı Kerim'de zikredilen ve Hz. Süleyman'ın eski ma'bedinin yerine inşâ olunan camidir. Zaten Kudüs'te İslam Mahallesinde yer almaktadır. Hz. Peygamber'in de uç cam için seyahat edilir derken saydığı üçüncü mesciddir.

2) Beytül-Harem: Kubbe-i Sahra ile Mescid-i Aksa arasında kalan bölge ve binalardır.

3) Kubbet'üs-Sahra: Beytül-Haram civarında Sahratullah veya Hacer-i Sahra denilen bir taş üzerine yapılan kubbedir ki, sonradan

cami haline gelmiştir. Altında bir mağara bulunmaktadır. İçinde Hz. Cebrail ve Hz. Peygamber'in ayak izleri, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in bayrakları, Hazret-i Hamza'nın kalkanı ve Hz. Peygamberin çaktığı altın çiviler gibi mukaddes emanetler bulunmaktaydı. Genellikle ve yanlış olarak Ömer Camii diye bilinir. Hacer-i Sahra'nın etrafında dönülür.

4) Dahme-i Müteberrike: Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Yusuf ve hatta 200'e yakın peygamberin mezarlarının olduğu söylenen bir mekândır.

5) Rummân-ı Davud Peygamber: Davud ve İlyas peygamberlerin ibadet ettikleri söylenen mekândır. Kubbe-i Sahra'dan girilince görülür.

6) Kısaca Yusuf Kuyusu, Davud Peygamber Mezarı ve benzeri peygamberlere ait olan her mukaddes şey, Müslümanlar için de mukaddes sayılmaktadır ve buna 1400 sene içinde inşa edilen camiler, mescidler, medreseler ve zaviyeler de ilave olunmalıdır.

3- Yahudilere Ait Mukaddes Mekânlar

Yahudiler, Miladi 70 yılından itibaren Kudüs'te hâkimiyetlerini kaybettiklerinden, Ağlama Duvarı ve İsrailoğullarına ait olan mukaddes mekânların kendilerine ait ve münhasır olduğunu iddia etmeleri dışında tarihçe sabit belli mekânları mevzubahs edilmemiştir.

IV- KUDÜS'TE ÇÖZÜM: OSMANLI MODELİ VE GEÇİCİ OLARAK BM'YE DEVİRDİR

Son çatışmalardan ve sonuçsuz bir şekilde yıllardır yürütülen diplomatik gayretlerden anlaşılmaktadır ki, bu haliyle Kudüs problemine çözüm bulmak mümkün değildir. Tarihten ibret alınırsa, Kudüs için çözüm yolları vardır. Bizim teklifimiz, tarihte 450 yıl barış içinde yaşanmış olan Osmanlı Modelinden hareket ederek, yeni ilavelerle o barış günlerini iade etmektir. Bunun için;

1) Kudüs'ü tamamen Yahudilerin hâkimiyetine devretmek mümkün değildir. Dünya devletleri bunu düşünüyorsa, kıyameti hazırlıyor

ancak bunları asrın şartlarına göre tevil ve tefsir edebiliriz. Bunun için de yeterli ehliyet şartlarını ararız.

Bir diğer mevzu da, ne Hollanda'da ve ne de Türkiye Cumhuriyeti'nde Kur'an'ın muhtevasını açıklamak veya ayetlerini okumak yasak olamaz. Her iki devlet de laik devletlerdir. Her inanç sahibi kendi dini hakkında yeterli ve doğru bilgiyi alma hakkına sahiptir. Biz bunu yaptık ve yapmaya da devam edeceğiz.

Önemle ve üzüntüyle ifade edelim ki, İslamiyet, sanki daha evvelki hukuk sistemlerinde ve toplumlarda hiç yokmuş gibi, kadınların dövülmesi, kölelik ve birden fazla evlilik gibi konularda, kasıtlı olarak itham altında bırakılmak istenmektedir. Halbuki İslam hukukundaki hükümler iki kısımdır:

Birincisi; İslam'ın doğrudan doğruya vaz' ettiği ve daha önceki hukuk sistemlerinde bulunmayan hukuki hükümlerdir ki, bu hükümlerde İslam Dini müessis yani tesis edici durumdadır. İslam hukukçularının izahlarına göre, bu ceşit hükümler, tamamen insanlığın menfaatine ve hayrınadır. Zekát ve vakıf müesseseleri gibi.

İkincisi; İslam'ın doğrudan doğruya vaz` etmediği, belki daha önceki hukuk sistemlerinde vahşi bir tarzda bulunan ve İslámiyet'in onları medeni bir kalıba soktuğu hükümlerdir. İşte kölelik ve kadınların dövülmesi olayı bu çeşit hükümlerdendir. İslamiyet köleliği hiç yokken ilk defa vaz` etmemiştir. Belki daha önce vahşi bir şekilde toplumlarda yerleşmiş olan bu müesseseyi medeni bir kalıba sokmuştur.

Şimdi asıl meseleyi tartışabiliriz:

Kadının İslam'daki durumu ile diğer medeniyet ve hukuk sistemlerindeki durumunu mukayese etmek ve karşılaştırmak isteyen herkes, kadının İslam'daki hak ve ödevlerini bir bütün halinde ele almalıdır. Aksi takdirde diğer haklardan ve yükümlülüklerden soyutlanmış bir şekilde münferit olarak hangi mesele ele alınsa, mutlaka bir yanlış anlaşma meydana gelebilir. Bir de mukayesenin, 1400 sene önceki diğer toplumlardaki şartlar da göz önünde bulundurularak yapılması icab etmektedir. Kadınların İslamiyet'ten önceki durumunun çok kötü

olduğu herkesin malumudur. İslamiyet, anne, eş, kız, kardeş ve nihayet haklara ve hürriyetlere sahip bir insan olarak kadını bulunduğu kötü durumdan kurtarmıştır. Hatta diyebiliriz ki, Kur'an kadını erkekle aynı seviyeye getirmiştir. Bir eş olarak hanımlar hakkında, Hz. Peygamber'in şu hadisi meşhurdur: "Sizin en hayırlı olanınız, hanımlarına karşı en iyi davranandır.". Meşhur Veda Hutbesinde de kadınların hak ve hürriyetleri ile alakalı aynen şunlar söylemiştir;

"Ey insanlar! Kadınların sizin üzerinizde hakları bulunduğu gibi, sizin de onlar üzerinde haklarınız bulunmaktadır. Ben size, hanımlarınıza karşı iyi muamelede bulunmanızı emr ediyorum. Siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Bu mevzuda Allah'dan korkunuz. Dikkat ediniz. Ben bunları size tebliğ edebildim mi? Ey Allahım şahid ol! ".

Kur'an'ın Nisa Suresinin 34. ayetine göre, "Eğer birisi, hanımının ahlaksızlığından korkarsa, önce öğüt vermeli; sonra bu ahlaksızlığından vazgeçmezse, yatakları ayırarak ona daha fazla psikolojik baskıda bulunmalıdır; son noktada evliliğin tehlikeye girmemesi için fiske şeklinde dövebilir.". Eğer bununla da evlilik tamir edilemezse, "helaller içinde en cok sevilmeyen şer' olarak tavsif edilen boşama yoluna gitmelidir. Bu ahlaki mükellefiyet karşılıklıdır. Yani birkaç ayet sonra Kur'an'da (Nisa 128-130) bir kadının da kocasının ahlaksızlığından haberdar olması halinde veya şiddetli geçimsizlik olması durumunda, mahkemeye başvurarak ayrılığı isteyebileceği kaydedilmektedir.

Ayetin hükmü aşırı derecede istisnai şartlar için söz konusudur. Hz. Peygamber, İslam'daki kadınların dövülmesi ile alakalı asıl hükmü açıklamış ve şöyle buyurmuştur: "Hanımlarını dövenler, sizin içinizde hayırlı olanlarınız değildir (Ebu Davud)". Müslümanlar için en güzel model, Hz. Peygamber'in hayatıdır ki, buyuruyor: "Sizin en hayırlı olanı, hanımlarına iyi muamele edeninizdir; ben de aileme en iyi muamelede bulunan bir insanım (Tirmizi) ". Nakledildiğine göre, Hz. Peygamber ne hanımlarından birini, ne hizmetçilerini ve ne de canlı bir varlığı dövmemiştir. Günün başlangıcında hanımını dövüp de akşamleyin

onlarla birlikte yatağa giren insanları garip varlıklar olarak değerlendirmiştir.

Netice olarak, İslamiyet kadının dövülmesini emretmemiştir; teşvik de etmemiştir. Sadece özel şartlarda ve çok özel bir durumda özel bir müsaade söz konusudur.

§. 10. KUR'AN ALLAH'IN KELAMIDIR VE HER ASRA HITAB EDER

Sizlere bu Kur'an okuma yarışması münasebetiyle iki şeyi hatırlatmak istiyorum: Birinci Nokta: Kur'an Allah'ın kelamıdır.

Bir makinenin en iyi çalıştırma programı ve esasları, herhalde ustası tarafından hazırlanan kataloğunda yazılıdır. Katalog dışında makinenin çalışma esaslarıyla ilgili söylenen sözler ve ileri sürülen görüşler, sadece ve sadece makinenin bozulmasına veya patırtı gürültü yaparak kendinden istenileni vermemesine yol açacaktır. Basit bir çamaşır makinesinde bu durum böyle olduğu gibi, en ileri teknolojiye sahip bir bilgisayarda da durum böyledir. İşte insan, kudret-i ilahiyyenin antika bir san'atı ve rabbani bir makinesidir. Bu kâinat içinde en kıymetli makine olan insanin patırtısız ve gürültüsüz çalışabilmesi için, Sáni'-i Zul-Celáli olan Allah tarafından Kur'an denen bir katalog gönderilmiştir. İnsan makinesi, bu kataloğa göre çalıştırıldıkça, huzur ve saadete erecektir; bu katalog içindeki kaidelere aykırı bir şekilde muamele yapıldıkça, huzursuzluklar, ihtilaller ve anarşi devam edip gidecektir.

Allah'ın iki türlü kanunlar mecmuası vardır:

Birincisi, Allah'ın kudret sıfatından gelen tekvini şeri'attır ki, bazıları ona yanlış olarak tabiat ve doğa adini vermektedirler. Allah'ın tekvini şeri'atındaki hükümlerden, mesela güneşin ışığından, ateşin ısıtmasından ve suyun güzelliğinden bıkan yoktur. Bunlar eskimez ve dolayısıyla bıkkınlık da vermez.

İkincisi ise, Allah'ın Kelam sıfatından gelen ve kaynağını Kur'an'ın teşkil ettiği bildiğimiz islámiyettir. Kur'an Allah'ın kelamıdır. Allah'a ait hiçbir şey eskimiyor; bıkkınlık vermiyor ve beşeriyet de hiç bir zaman onlara muhtaç değilim diyemiyor. Beşerin eserleri ve kanunları, beser gibi ihtiyar oluyor, değişiyor, tebdil ediliyor. Fakat Kur'án'ın hükümleri ve kanunları o kadar sabit ve sağlamdır ki, asırlar geçtikçe daha ziyade kuvvetini gösteriyor. Evet, en ziyade kendine güvenen ve Kur'án'ın

sözlerine karşı kulağını kapayan şu bizim asrımız ve su asrın ehl-i kitap insanları, Kur'án'ın "Ya ehle'l-kitab, yá ehle'l-kitab" hitabına o kadar muhtaçtır ki, güya o hitap doğrudan doğruya su asra yöneliktir ve "Yá ehle'l-kitab" láfzı, "Yá ehle'l-mekteb" manasını dahi ihtiva eder; bütün şiddetiyle, bütün gençliğiyle, sesini âlemin bütün bölgelerine savuruyor.

İkinci Nokta: Kur'an mu'cizedir ve bunu herkes anlayabilmektedir.

Kur'án-ı Mu'cizu'l-Beyan meydana geldiği vakit, bütün âleme meydan okudu ve insanlarda iki şiddetli his uyandırdı:

Birisi: Dostlarında hiss-i taklidi, yani sevgili Kur'án'ın üslubuna karşı benzemeklik arzusu ve onun gibi konuşmak hissi.

İkincisi: Düşmanlarda bir hiss-i tenkit ve muaraza, yani Kur'án üslubuna mukabele etmekle davá-y i'cazı kırmak hissi.

İşte bu iki şiddetli duyguyla milyonlar Arabi kitaplar yazılmışlar, meydandadır. Şimdi, bütün bu kitapların en beliğleri, en fasihleri Kur'án'la beraber okunduğu vakit, her kim dinlese, kat'iyen diyecek ki, Kur'án bunların hiçbirisine benzemiyor. Demek Kur'án, umum bu kitapların derecesinde değildir. Öyleyse, herhalde, ya Kur'án umumunun altında olacak ise, yüz derece muhal olmakla beraber, hiç kimse, hatta şeytan bile olsa diyemez. Öyleyse, Kur'án-ı Mu'cizu'l-Beyan, yazılan umum kitapların fevkindedir.

Hatta, manayı da anlamayan cahil ámi tabakaya karşı da, Kur'án-ı Hakim, usandırmamak suretiyle i'cázını gösterir. Evet, o ámi, cahil adam der ki: "En güzel, en meşhur bir beyti iki üç defa işitsem, bana usanç veriyor. Su Kur'án ise hiç usandırmıyor; gittikçe daha ziyade dinlemesi hoşuna gidiyor. Öyleyse bu insan sözü değildir."

Hem hıfza gelen çocukların tabakasına karşı dahi, Kur'án-i Hakim, o nazik, zayıf, basit ve bir sayfa kitabı hıfzında tutamayan o çocukların küçük kafalarında, o büyük Kur'án ve çok yerlerinde iltibas ve müşevveşiyete sebebiyet veren, birbirine benzeyen ayetlerin ve cüm-

lelerin teşabühüyle beraber, kemál-i suhuletle, kolaylıkla o çocukların hafızalarında yerleşmesi suretinde, i'cázını onlara dahi gösterir.

Hatta az sözden ve gürültüden müteessir olan hastalara ve sekeratta olanlara karşı, Kur'án'ın zemzemesi ve sadású, zemzem suyu gibi onlara hoş ve tatlı geldiği cihetle, bir nevi i'cázını onlara da ihsas eder.

Kısaca; Kâinat mescid-i kebirinde Kur'án kâinatı okuyor, onu dinleyelim. O nur ile nurlanalım. Hidayetiyle amel edelim. Ve onu vird-i zeban edelim. Evet, söz odur ve ona derler. Hak olup Hak'tan gelip hak diyen ve hakikati gösteren ve nurani hikmeti neşreden odur.

ki, bu durum yüz yıllar süresince bütün esnaf ve san'atkârlara yön vermiştir. Osman Gazi, kılıcını ahi usulüne göre kuşanmış ve Orhan Gazi ise ahiliğin önemli bir savunucusu olmuştur. Kısaca *"ahilik millî bir birlik olup, gayretleri neticesinde Osmanlı Devleti gibi büyük bir devlet ortaya çıkmıştır"* Fütüvetnâmelerden öğrendiğimize göre, bunların da toplantı yerleri tekke ve zâviyelerdir. 740 maddeyi bulan fütüvvet nizamnâmeleri vardır. Zâviyeler bir merkezde toplanmıştır. Her meslek erbabının bir ahi baba denen reisi mevcuttur. Bu reisin başkanlığında bütün üyeler, çalışma esaslarını, giyimlerini ve hareket tarzlarını teşkilâtın nizamlarına uydurmak mecburiyetindedirler. Reislerine *şeyh* veya *ihtiyar* da derler[144]. Kısaca Asya'dan gelen san'atkâr ve tüccar Türkler'in, Ön Asya'daki yerliler karşısında tutunabilmeleri ve beraber yaşayabilmeleri, ancak aralarında bir teşkilât kurarak dayanışma sağlamalarıyla mümkündü. İşte bu zaruret, dinî ahlâkî kaideleri Fütüvvetnâmelerde zaten mevcut olan bir esnaf ve san'atkârlar kaynaşma ve kontrol teşkilâtının yani ahiliğin kurulması sonucunu doğurdu.

San'at ve ticaret erbabının tarikatı demek olan fütüvvet ve bunun Türklerdeki özel şekli olan Ahiliğin yanında, bozuk fıkirli şîîlerin Müslüman Türkler arasında yaymaya çalıştığı ve bunlara benzeyen melâmiliği de burada sadece zikredelim[145].

2) Osmanlı Devletinde Esnaf Teşkilâtı Ve Loncalar

İlk dönemlerde, Osmanlılarda esnaf teşkilâtının, fütüvvet ve Ahî teşkilâtlarından etkilendiği inkâr edilemez. Ancak daha sonraki gelişme dönemlerinde bu etkilenmenin izleri devam etmekle beraber, fütüvvet tarikatının esrarengiz yönleri aynen ve tamamen Osmanlılar tarafından tatbik edilmemiştir. Gerçi Osmanlı esnaf teşkilâtı ile ilgili elimizde bir kanunnâme veya nizamnâme yoktur. Ancak tarihî belge-

---

144 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/537-551; Çagatay, Neşet, Ahilik, 56-90.

145 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/552-556.

ler ve uygulama, Osmanlı Devleti'nin farklı bir yol izlediğini göstermektedir[146].

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde ahiliğin tesiri devam etmiştir. Bu sebeple ahiliğe ait bazı terimler Osmanlı esnaf teşkilâtında da kullanılmıştır. Osmanlı Devletinde esnafın birinci derecede âmiri, kadılar ve muhtesiblerdir. Ancak bunların dışında esnafın başında *şeyh, nakib, duacı, çavuş, yiğitbaşı* ve *kethüdâ* adlarıyla anılan bir takım reisleri bulunmaktadır. Esnaf teşkilâtında şeyhin önemli bir yeri vardır. Nakibler ise esnaf üzerinde, şeyhden yani reislerinden sonra söz sahibi olan şahıslardır. Her esnafın ve özellikle berber esnafının son zamanlara kadar birer duacıları da olduğunu görüyoruz. Esnafın önemli meselelerinde tam yetkili merci olarak kabul edilen bir diğer âmirleri de *kethüdalar*dır. Kelime anlamı itibariyle güvenilir memur ve ev sahibi demek olan bu kelime, Türkçemize kâhya olarak geçmiştir. Esnaf teşkilâtının âmiri olarak kethüdâ, san'atkâr ve tüccarların işlerine bakmak üzere devlet tarafından tayin edilen güvenilir insanlara denir. Kethüdâlık, esnaf teşkilâtının başlangıcından 1324/1906 yılına kadar devam etmiş bulunan yarı resmî bir memuriyettir. Şeyh, nakib, duacı ve çavuş gibi makamlar zamanla ortadan kalktıkça, bunların hak ve yetkileri de kethüdâlara intikal etmiştir. Genellikle kadılar tarafından tayin edilen kethüdâlar, esnafla hükûmet arasında yegâne aracı olduklarından devlet nezdinde de itibar sahibidirler. Bu sebeple, tayinleri esnasında esnafın görüşünü almak bir adet olmuştur. II. Meşrûtiyetin ilanından sonra 1328/1910 yılında kethüdâlık resmen ilga edilmiştir[147].

Fütüvvet usulünü uygulayacak vasıflı esnafın azalması ve ticarete gayr-i Müslimlerin girmesi sebebi ile Osmanlılardan önce toplantı yerleri tekke ve zâviyeler olan âhilik teşkilâtı, Osmanlılarda yerini *lonca*lara terk etmiştir. Zâviyelerde birinci derecede âmir, şeyh ile nakib

---

[146] Ergin, Mecelle-i Umûr, I/557-559.

[147] Ergin, Mecelle-i Umûr, I/560-574.

olduğu halde, loncalarda bunların yerini kethüdâ ile *yiğitbaşı* işgal etmektedir. Esnafın ihtiyar veya eski denen idarecileri ise; her ikisinde de vardır. Ayrıca loncanın başında bulunan reise, yine şeyh de denmektedir. Sahaflar şeyhi, yorgancılar şeyhi gibi. Ancak loncaları asıl idare eden ve devletle münasebetleri yürüten esnaf kethüdâları (kâhyaları) ve yiğitbaşılarıdır. Yiğitbaşının en önemli görevi, kethüdâ ile esnaf arasında tebliğ aracı olmaktır[148].

Her esnafın günümüzdeki üretim kooperatiflerine benzeyen ve lonca adı verilen belirli bir toplantı yeri vardır. ilk dönemlerde Müslüman ve gayr-i Müslim esnafın ileri gelenleri (iş erleri, ihtiyarları) yani ustalar bir yere toplanırlar; kethüdâ ve yiğitbaşıların başkanlığında esnafın işleri ile ilgili müzakerelerde bulunurlar; ufak tefek davaları kadıya gitmeden hallederler; esnaf ve tüccarın arasında geçerli olan nizam ve kaideleri müzakere ederler ve esnafa ait orta sandığının muhasebesini yaparlardı. Sonradan Müslüman ve gayr-i Müslimler ayrı ayrı lonca kurmuşlardır. Loncalar, günümüzdeki sendikaların işini de yürütürler ve özellikle kalite kontrolü ve standarda büyük önem verirlerdi[149].

Lonca teşkilâtının reisi kethüdâdır. Yiğitbaşılar ve esnafın ileri gelenlerinden seçilen ihtiyarlar ise ona yardım ederler. Bunların nezâret ve idaresi altında bulunan her esnafa ait bir yardımlaşma sandığı vardır. Buna orta sandığı denir. Sermayesi, esnafın teberruları, çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa geçenler için ustaları tarafından verilen paralardan sandık için alınan paylar ve benzeri gelirlerdir. Bu sandıktan, zor durumda bulunan esnafa borç para ve kredi verilirdi. Orta sandığı usulü 1327/1909 çarşı yangınına kadar devam etmiştir[150].

Buraya kadar anlatılan merkezdeki esnaf teşkilâtının bir benzeri, taşrada da mevcuttu. Taşradaki esnafın kendilerinin veya kadı'nın

---

148 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/574-575.

149 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/575-578.

150 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/579-581.

tayin ettiği reislerine, önceleri ahibaba, sonraları kâhya ve 1295/1878'den sonra ise *mütevelli* denilirdi. Mütevellinin yanında üstadları tarafından seçilen ve beş kişiden oluşan lonca heyeti bulunmaktaydı. Ayrıca 24 esnafın mütevellilerinden oluşan bir kâhyalar meclisi de mevcuttu ve reisine kâhya başı denmekteydi. Taşrada da her esnafın bir vakıf sandığı vardı. Buna esnaf vakfı, esnaf sandığı veya ilk dönemlerdeki gibi esnaf kesesi denilirdi. Bu sandık, mütevellinin idaresi altındaydı. Mütevelli loncaya, lonca da esnafa karşı sorumluydu. Her sene sandığın muhasebesi tetkik edilirdi. Esnaf; üstad, kalfa, çırak ve yamak şeklinde derecelendirilmişti. Meslekten ayrılanlar ise mütekâid, aceze ve ma'lûl şeklinde sınıflandırılmıştı[151].

II- OSMANLI DEVLETİ'NDE TÜKETİCİNİN KORUNMASINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER NELERDİR?

Çalışmasını doğru ve güzel yapan işçiyi Allah sever (Kudsî Hadis); **Aldatan bizden değildir** (Hadis).

Yönettiklerinden şahsen sorumlu oldukları ve tebe'anın kendilerine Allah'ın bir emaneti olarak verildiği telakkisi içerisinde olan Osmanlı sultanları, halkın "**terfih-i ahvalleri**" yani refah seviyelerinin yükseltilmesi ve korunması hususunda özen göstermişlerdir. Bu sebeple tüketicinin korunması hususunda Osmanlı Devleti'nde en üst makamdan en alt makamlara kadar hassasiyetle durulduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde tüketiciyi korumaya yönelik olarak muhtelif mekanizmalar işletilmiş, kurum ve kuruluşlar oluşturulmuş ve pek çok tedbir alınmıştır. Tüketicinin korunmasında geleneksel müesseselerden biri olan ihtisab müessesesi Osmanlı Devleti'nde aynen yürürlükte tutulmuştur. Bu müessesenin başında bulunan muhtesibin önemli görevlerinden biri, tüketiciyi korumak idi.

---

151 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/692-716.

Osmanlı devletinde tüketicinin korunması hususunda ne tür tedbirler alınıyordu, hangi mekanizmalar işletiliyordu ? Bunları görelim;

1) Kalitenin Kontrol Edilmesi: Çaşni Dutulması

Öncelikle kalite kontrolü yapılmak suretiyle kalitenin yüksek tutulmasına çalışılıyordu. Kalite kavramı, bir ürünün tatmin etmeyi amaç edindiği tüketici ihtiyaçlarına uygunluk derecesi veya kısaca kullanıma uygunluk anlamına gelmektedir. Kalite kontrolü ise, bir üretim sistemi içerisinde kalitenin önceden belirlenen hedeflere uygun olarak gerçekleştirilmesi ve buna yönelik faaliyetlere ilişkin yetki ve sorumluluğun dağıtılarak bu hedefler doğrultusunda yapılan işler anlaşılmaktadır. Kalite kontrol sisteminin önemi kalitesizliği önleme amacı ile ortaya çıkar[152].

Kalite kontrolü ile ilgili olarak İslami kaynaklarda bizatihi Hazreti Peygamberin söz ve fiillerine yer verilmektedir. İlk dönemde Hazreti Peygamber ve daha sonra gelen halifeler piyasayı kontrol altında tutmuş, haksız gelir elde etme yollarını kapamaya çalışmışlardır. Hz. Peygamber ıslak buğdayı altta saklayan satıcının bu fiilini engellemiş ve bu ayıbı insanların göreceği şekilde niye üste getirmediğini sormuş ve akabinde "Bizi aldatan bizden değildir" ikazında bulunmuştur[153]. Yine "kim afete uğramış (çürük ve bozuk) meyve satarsa kardeşinin malından bir (karşılık) şey almasın. Çürük ve bozuk olanları ayırdıktan sonra satsın. Yoksa neye karşılık herhangi biriniz Müslüman kardeşinin malını alacak?"[154] diyerek çürük mal satmayı, kaliteli malı kalitesiz malla karıştırmayı yasaklamıştır. Bu konuda Hazreti Peygamber; "kişi-

---

[152] Serdar Tan, Nurettin Peşkircioğlu, *Kalitesizliğin Maliyeti,* Ankara 1989, s. 7-15'den Hüseyin Arslan, *İslamda Tüketici Hakları,* İstanbul 1994, s. 92-95.

[153] Müslim, İman 43, İbn Mace, Ticarat 36.

[154] Müslim, Müsakat 3.

nin malında bir kusur varsa söylemeden satması ona helal olmaz"[155] "Kusurunu açıklamadığı bir malı satan bir kimse, daima Allah'ın gazabı altındadır ve melekler devamlı ona lanet edeler"[156] sözleriyle satıcının piyasaya arz ettiği malın evsafını müşteriye tam olarak yansıtması istenmektedir. Bu yasağa yiyecek-giyecek, ev eşyası, günümüzde elektronik ve beyaz eşya ile hizmetler de girer. Sanat eserleri, kimyevi muamelelerle üretilen kalitesiz nesneler, piyasaya sahte para sürme ve hileli her türlü mal ve hizmetler bu yasağın kapsamına girer[157].

Osmanlı Devleti'nde üreticilerin kaliteli ürün üretmelerini sağlamak ve dolayısıyla kalite kontrol mekanizmasını işletebilmek amacıyla başvurulan tedbirlerden biri hammadde kontrolü idi. Kullanıma uygun hammadde ile üretim yapılması, dolayısıyla üretilen malın kalitesinin korunması için alınan tedbirler erken dönemlere kadar inmektedir. Osmanlı ihtisap kanunnâmelerinde ve taşra kadılarına yazılan emirlerde imalatta kullanılan hammaddelerin kalitelerine dikkat edilmesi gerektiği daima vurgulanmıştır. İmalat aşamasında sabuna katılacak suyun niteliği üzerinde bile hassasiyetle durulduğu görülmektedir. Üretimde kullanılacak suyun temiz su olması ve ölçüsü oranında suyun katılması istenmektedir[158].

Kalitenin korunmasında hammadde oranlarına da dikkat ediliyordu. Üretilen mamul muhtevasında bulunması gereken hammadde oranının altında ve üstünde bir oran ile üretilmiş ise mesela yurtiçine sokulması yasaklanıyordu.

Halkın zarardan korunmasını önlemek amacıyla herhangi bir malın üretiminde uyulacak esaslar belirlenerek kalb mamul üretilmesinin önü alınıyordu. Bu hükümetin bir vazifesi olarak telakki ediliyor ve

---

[155] Buhari, Büyu 19.

[156] İbn Mace, 6, s 243

[157] Hüseyin Arslan, *age*, s. 96.

[158] *BA*, Mühimme Defteri, nr. 71, hüküm nr. 296

mümkün olduğunca mamulun "hüsn-i isti'mali" isteniyordu[159]. İmalatta uyulacak esaslara ilişkin 1502 tarihli Edirne İhtisab Kanunnâmesinde ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır[160]. İmalat aşamasında suiistimal yapan üreticiler için zecri tedbirler alınıyor ve kanuni yaptırımlara gidiliyordu. Mamulün çaşnisi tutuluyor, yani bir malın üretim süreci dikkate alınıyor, hileli üretim görüldüğünde yasaklanıyordu[161].

İmalat aşamasında kalitenin muhafazası amacıyla hammadde/mamul oranının korunmasına yönelik tedbirler de alınmıştır. Bu tedbirlerden biri üretimi denetleyecek görevlilerin bulundurulması idi. Bu görevliler **ehl-i vukuf, müfettiş, mubassır** ve **mümeyyiz** sıfatlarını taşıyorlardı[162]. Mesela İzmir kadısından, Urla sabuncuları sabun dökecekleri zamanda küplerinde olan sabunlarını görmek için bir ehl-i vukuf ve mubassır kimsenin tayini istenmiştir[163].

Kalitenin korunmasına yönelik düzenlemelerden biri de nümune imalattır. Kalitenin eski düzeyinde tutulması amacıyla da güvenilir esnaftan bir kaç kişi tayin edilerek nümune imalat yapılıyor ve imalatçıların bundan sonra bu numuneye uymaları tenbih ediliyordu[164].

İthal malların gerek kalitesi gerekse sağlığa zararlı olup olmadığı açısından kontrolü yapılıyordu. Muayene-i sıhhiyeye tâbi olan eşya hakkındaki nizamnâme neşredilerek özellikle yurt içine giren malın sağlığa zararlı olup olmadığı denetleniyordu.[165].

---

159 *BA,* Ayniyat Defteri, nr. 964/55; *BA,* İrade Rüsumat, 6 Şevval 1317.

160 Ahmed Akgündüz, *Kanunnâme,* c. 3, s. 394.

161 *BA,* Kepeci, nr. 70, s. 351.

162 *BA,* Mühimme Defteri, nr. 71, s. 148, hüküm nr. 296; Mühimme Defteri, nr. 79, s. 299, hüküm nr. 595.

163 *BA,* Mühimme Defteri, nr. 71, s. 148, hüküm nr. 296. Aynı konuda başka bir emir için bkz. Mühimme Defteri, nr. 79, s. 299, hüküm nr. 595.

164 *BA,* Cevdet İktisat, nr. 1233.

165 *BA,* Şûrâ-yı Devlet, nr. 2759/5.

Kalitenin korunması maksadıyla sınai ürünlerin standartlara uygunluğu ciddi şekilde izleniyordu. Tesbit edilen standartlar kadı sicillerine kaydediliyor, ülkenin uzak bölgelerinde de bu standartlara uyulması isteniyordu[166]. Mesela sabun imal edilirken kalıpların standart ağırlıklara sahip olması gerekiyordu. Fatih döneminde düzenlenen 24 Cemaziyelevvel 884/ 13 Ağustos 1479 tarihli bir sabunhane hükmünde her sabun kalıbının 200 dirhem olması isteniyordu. Aynı sabunhane hükmünde sabun kalıpları eğer 200 dirhemden aşağı olursa ameldara satılması, eğer yine de satılmazsa tekrar geldiği yere götürülmesi ve Osmanlı ülkesinde satılmaması ikaz ediliyordu.[167].

Üreticilerin satışlarını artırmak amacıyla kaliteli ürün damgasını vurarak piyasaya düşük kaliteli mamul sürümüne de izin verilmiyor ve damga sahtekârlığına müsaade edilmiyordu.[168]. İmalatçıların kendilerine ait damga vurmaları isteniyor ve damga örnekleri kadı defterine tatbik ediliyordu. Ayrıca mamulun imal edildikleri yere ait damga / mühür örneklerinin her yıl kadı defterlerine geçilmesi isteniyordu[169].

Klasik dönemde üretici esnaf belli prensipler dâhilinde çalışmak zorunda idi. Belli bir malın üretimini yapabilmek için kişinin elinde ustalık belgesinin olması şart idi. [170]. Ehil olmayan kimselere icazet ve "hisse" verilmeyerek iş hayatına atılmaları önlenmek isteniyordu[171]. Bu prensiplerin vazedilmesi kalitenin korunmasına matuf idi.

---

[166] Mühimme Defteri nr. 5, s. 542/ 1485; Mühimme nr. 12, s. 220/460 **Bak aslına** Ahmet Tabakoğlu, *age,* s. 209.

[167] Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in fermanları", s. 700, Ahmed Akgündüz, *Kanunnâme,* c. 1, s. 590, 594.

[168] *BA,* A.MKT.UM, nr. 164/78.

[169] *İMŞ,* İstanbul Kadılığı, nr. 201, s. 182-183.

[170] *BA,* Mühimme Defteri, nr. 15, hüküm nr. 2105

[171] *BA,* Mühimme Defteri, nr. 15, hüküm nr. 2105

Kalitenin kontrolü ile alakalı bazı kanun maddelerini burada zikretmek istiyorum.

İ-21. *Etmekçiler,* standart olarak alınan ekmeği narh üzere pâk işleyeler, eksik ve çiğ olmaya. Etmek içinde kara bulunursa ve çiğ olursa, tabanına let uralar; eksük olursa *tahta külâh* uralar veyahud *para cezası* alalar. Ve her etmekçinin elinde iki aylık, en az bir aylık un buluna. Tâ ki, aniden bazara un gelmeyüb Müslümanlara darlık göstermeyeler. Eğer muhâlefet edecek olurlarsa, *cezalandırıla*.

İ-4. Eyle olıcak *ekmek* gâyet eyü ve arı olmak gerekdir

İ-7. *Aşçılar ve başçılar ve büryancılar ve börekçiler,* bütün ta'âm bişürüb satanlar, eyü ve pâk bişüreler ve kabların pâk suyla yuyalar ve pâk bez ile sileler ve bir kerre çanak ve tabak yudukları suyla tekrar bir çanak ve bir tabak dahi yumayalar. Ve kazanların kalaysız dutmayalar ve kepçelerini dahi kalaysız dutmayalar, vaktiyle kalayladalar. Muhâlefet edenleri muhtesib (belediye başkanı) (belediye başkanı), mahkeme kararıyla döğe, para cezası almaya.

E-7. *Aşcılar,* bişürdükleri aşı pâk bişüreler ve çanakların pâk su ile yuyalar ve tezgâhlarında kâfir olmaya. Ve iç yağiyle nesne bişürmeyeler. Ve bir akçelik eti her ne narh üzerine alurlar ise beş pare olur. Bir akçelik aş alanın aşına bir pâre koyalar. İki pulluk dahi etmek vereler. Bir akçelikden artuk alsalar ya eksük alsalar, bu hisâb üzerine vereler. Cemî' Edirne'nin aşcıları ittifakiyle teftiş olundı.

2) Narh Sisteminin Uygulanması

Tüketicinin korunmasında en önemli mekanizma narh uygulaması idi. Narh uygulaması ile hem kalitenin hem de fiyatların kontrolü sağlanıyordu. Fiyatlarda ve kalitede belirlenen düzeyin dışına çıkarak tüketiciyi aldatan imalatçılar imalattan el çektiriliyor ve özellikle İstanbul'da imalatta bulunmaları yasaklanıyordu[172]. Çeşitli üretim bölgelerinden İstanbul'a gelen mamuller esnaf ve küfeciler tarafından

[172] *İMŞ,* İstanbul Kadılığı, nr. 201, s. 78.

halka "**narh-ı mu'ayyen**"den yani cari fiyattan bir akçe bile fazlaya satmaları yasaklanıyordu. Bu yasağa uymayanlara cezai müeyyide uygulanıyordu[173].

Resmi otorite tarafından fiyat tesbitinin, fiyatlara dışarıdan bir müdahale edilmeden piyasanın kendi kuralları içerisinde yani arz ve talebe göre oluşması prensibine aykırı görülerek İslam tarihi boyunca münakaşası yapılmıştır. İslam hukuk ve iktisadının ekonomik serbestiyet ilkesini zedeleyen fiyatların resmi makamlarca cebri olarak belirlenmesi üzerindeki tartışmalar esas itibariyle Hazreti Peygamber'in bir hadisine dayandırılmaktadır. Bu hadis narhın meşru olmadığını iddia edenler ile narha meşruiyyet zemini arayanların birlikte başvurduğu bir kaynaktır. Fiyat tesbitinin meşru olmadığını iddia edenler hadisin mutlak ifadesini dikkate alıyor, meşruiyyet arayanlar ise hadisi daha geniş bir çerçevede yoruma tabi tutuyorlar.

Enes bin Malik'in rivayet ettiği hadisin metni şöyledir;

Rasulullah zamanında Medine'de fiyatlar yükseldi. Bunun üzerine halk:

Ya Rasulullah fiyatlar yükseldi, bize narh koy dediler. Rasulullah (Sav) de:

Hiç şüphe yok ki, fiyatları tayin eden, darlık vererek kısan, bolluk vererek yayan ve kullarını rızıklandıran ancak Allah'dır. Ben, kan ve mal hususunda bir zulümden dolayı sizden hiç biriniz beni arayıp sormaz bir halde Allah'a kavuşmamı pek arzu ederim, buyurdular.

Bu hadisin dışında Kur'an, hadis ve Hulefây-ı Râşidin dönemi uygulamalarından ve daha sonra gelen ulemanın görüşü ve yetkililerin uygulamalarından örnekler sunularak müdahale ve serbestiyet taraftarları görüşlerine destek aramaktadırlar. Şu var ki piyasaya müdahaleyi gerekli kılacak bir takım hadiseler zuhur etmediği müddetçe iktisadi serbestîyi ortadan kaldıracak bir girişim söz konusu olamazdı.

---

[173] *BA,* Hatt-ı Hümâyûn, nr. 24003-D.

Fiyatların, önemli dalgalanmalara maruz kalmadığı normal zamanlarda serbest piyasa ortamında arz ve talebe göre oluşması esastır.

Hadis'in kritiğini yapan bir kısım ulema, hadiste açıkça narhın nehy edilmediğini, hadisin özel bir hükme müstenid olduğunu ve umumi olmadığını belirtmektedirler. İbn Kayyim el-Cevzi bu hadisin yorumunu şöyle yapmaktadır; İnsanlar herhangi bir zulüm yapmadan örfen geçerli olan bir şekilde sattıkları halde, ya malın azlığından ya da insanların çokluğundan dolayı fiyatlar yükselirse, bu durum Allah'a havale edilir. Bu durumda insanları aynı kıymet üzerinden satışa mecbur etmek, haksız bir zorlama olur. Eğer esnaf, halkın zaruri ihtiyaçlarına rağmen mallarını satmaktan geri durup, piyasa fiyatından daha fazlasına satmak istiyorlarsa, bu durumda onların piyasa fiyatı üzerinden satış yapmamaları gerekir. Burada narhın esas anlamı; piyasa fiyatına uygun olarak satışa mecbur etmektir. Bu şekilde narh koymak, onları Allah'ın mecbur kıldığı adalete tutundurmaktır.

Yine İbni Teymiye ve İbni Kayyim gibi fukaha Hazreti Peygamberin bu hadisini, normal bir piyasada arz ve talepden kaynaklanan fiyat hareketlerinin tahdid edilemeyeceği, narh konulamayacağı ve yapıldığı takdirde haksızlıklara yol açılmış olacağı şeklinde yorumlamışlardır.

Hazreti Peygamber'in fiyat tesbiti yasağının tahlililinde zamanın, zeminin ve ekonomik yapının da dikkate alınması gerekir. Bu tahlil yapıldığında fiyat tesbiti yasağının bütün zamanlar ve mekânlara şamil bir yasaklamadan çok, hususiyet arz ettiği görülür. Bu dönemde Medine'nin durumu neydi? İşleyen iktisadi sistemin özelliği neydi?

Medine'de kendi kendine yetmeyen ve geniş ölçüde dışa bağımlı bir ekonomik sistem işliyordu. Zira cihad ekonomisinin cari olduğu Medine İslam Devleti'nde ergenlik çağına ulaşan ve gücü yeten herkes savaşa katılıyordu. Dolayısıyla üretim ve ticari faaliyetleri yürütecek faal nüfus çoğu zaman ekonomik faaliyetlerin içinden çekilmiş oluyordu. Bu durumda dışa bağımlılık kaçınılmazdı. Üretim yetersizliğine ve dışa bağımlılığa değinen İbn Teymiye, Medine'de sadece arpa ekildiğini ve gıda maddelerinin çoğunun dışarıdan geldiğini belirtir.

Üstelik fiyatlara müdahaleyi engelleyen hadisenin Medine'de bir kıtlık esnasında vuku bulması da fiyatlara müdahaleyi engelleyen yasaklamaya daha özel bir anlam katmaktadır. Hadis, ithal malları piyasasıyla ilgili özel bir alana müsteniddir. Şöyle ki, Hazreti Peygamber'den fiyatları tesbit edilmesi istenen mallar bu dönemde ithal ediliyordu. Temel ihtiyaç mallarında dışarıya bağımlı olunan bir ortam ve zamanda fiyatlara müdahale edilmesi ithalatın kesilmesine, piyasada mal darlığına ve dolayısıyla fiyatların yükselmesine neden olabilirdi. Diğer taraftan ihtikâr, iddihar ve karaborsacılık gibi suiistimallere zemin hazırlanması söz konusu idi. Hazreti Peygamber böyle bir ortamda fiyatlara müdahale etmemiş bilakis arzın genişlemesini teşvik etmiş, ihtikârı kötülemiştir. *Dışarıdan mal getiren rızıklanmıştır, muhtekir ise lanetlenmiştir* hadisiyle normal piyasa şartlarının işlemesini ve arzın mümkün olduğunca geniş tutulmasını istemiştir.

İslam hukukçuları tarafından tekelci eğilimlere açık piyasalarda fiyatlara müdahale edilebileceği kabul edilmiştir. Fiyat tahdidinin, karaborsanın önlenmesi, sedd-i zerayi ve maslahatı âmme prensiplerinden hareket edilerek meşruiyyeti ele alınmış, hatta İbni Kayyim el-Cevzi, narh koymanın insanları zulümden menetmek ve aralarında adaleti gerçekleştirmek gayesiyle olursa tartışmasız vacib olduğunu belirtmiştir. Narhın bazı durumlarda vacib olmasının illeti umumi ihtiyacın giderilmesidir.

Mülteka sahibi de umumun zararını def etmek için sultanın veya hâkimin rey ehliyle istişare ederek narh koyabileceğini belirtir. Ömer Nasuhi Bilmen Kamus'unda Fetevay-ı Hindiyye ve Bahriraik'i kaynak göstererek, tenbih edilmesine rağmen satıcıların aşırı fiyat ile satmaya devam ettikleri zaman, veliyyülemrin Müslümanların hukukunu korumak için narh vazetmekten başka çare bulamadığı takdirde rey ve basiret ehli ile müşavere ederek narh konulacağını belirtir. Fetva da buna göredir.

Mecelle şarihi Ali Haydar Efendi de Mecelle'nin "zarar-ı âmmı def için zarar-ı has ihtiyar olunur" maddesinde şu açıklamayı getiriyor;

"Bundan dolayı yiyecek maddesi satanlar, haddi tecavüz edip gabn-ı fahişle yani aşırı kârla satıp insanlara zarar vermeye başladığında, hâkim âmmenin hukukunu muhafazadan âciz kalsa, erbâb-ı vukûf ve ehl-i ilim ile meşveret ederek yiyeceklere mu'tedil narh koymak suretiyle, aşırı fiyatla satmaktan men eder. İstediği fiyatla satmaktan satıcıyı men etmek, satıcıya zarar ise de zarar-ı âmmı def için bu zarar ihtiyar olunur. Zarar-ı eşed, zarar-ı ehaf ile izâle olunur.

Görülüyor ki resmi makamlarca fiyat tesbit ve tahdidinin yapılabilmesi için belli şartların vücut bulması gerekiyor. Serbestiyet esastır, ancak kamu maslahatı gereği fiyatlara müdahale edilmektedir. Sistemin mantığı fiyat istikrarının sağlanmasına yöneliktir. Dolayısıyla gelir dağılımını sabit gelirliler aleyhine bozan fiyat artışlarından kaynaklanan adaletsizliğin önlenmesi sağlanmış olmaktadır. Uygulanan diğer iktisat politikaları mesela para politikası, faiz, israf, tekel ve ihtikâr yasağı da bu adaletsizliği önlemeye matuftur.

Osmanlı Devleti'nde daimi bir şekilde uygulanan narh politikasını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Narh uygulamasında ki temel hedef piyasada suni fiyat artışlarından kaynaklanan adaletsizliği önlemek, fiyat istikrarını sağlamaktır. Zaten fiyat tesbitinde uygulanan yöntem üretici ve satıcıyı zarara sokmayacak bir yöntem idi. Çaşni tutulması yöntemi olarak bilinen yöntemde üretim sürecini dikkate alan bilirkişilerden, mal sahiplerinden ve resmi zevattan müteşekkil bir komisyon tarafından fiyat tesbiti yapılırdı.

Narh uygulamasında nihai hedef tüketicinin korunması idi. Beşyüz bine varan nüfusuyla devrinin en yoğun nüfusuna sahip bir şehrin ihtiyaç duyduğu temel malların yeterince ve makul fiyatlarla piyasada bulunmasında narh uygulamasının önemli bir rolü bulunuyordu. Zira, Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa döneminde "ahval-i narh kitabda yoktur, bey ve şira rıza-y-ı tarafeyn ile olmalıdır" diye fiyat

tesbitinden kısa bir müddet sarfınazar edilmesiyle piyasanın ciddi bir bunalıma girdiğini kaynaklar belirtmektedir[174].

Osmanlı Devleti'nin çağdaşı bulunan hemen hemen bütün devletlerde uygulanan narh sistemi, eksik rekabet şartlarında tüketiciyi korumak amacıyla başvurulan piyasaları düzenleme işlemidir. Lütfi Paşa'nın ifadesiyle narh mesâlih-i fukâradır yani tamamen halkın yararına bir işlemdir. Bu uygulamada herhangi bir emtianın resmi olarak belirlenen fiyattan satılması mecburi idi.

Narh, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar tatbik edilmiştir. Yönetim, narh uygulamasına dikkat ederek fiyatların muayyen bir seviyede tutulmasına çalışmış, padişahlar en mühim işleri arasında narhı ihmal etmemiş, sadrazamlar da konu ile

---

[174] Et-Tirmizi, Muhammed bin İsa, Sünen, Büyu, 73; Ebu Davud, Süleyman bin El-Eş'as es-Sicistanî, Sünen, Mısır, ts. büyu, 49; İbni Mace, Sünen I-X, Terc. Haydar Hatipoğlu, İstanbul 1983, c.6, s. 183; Ahmed bin Hanbel, Müsned, Mısır 1313, c. 3, s. 85; Ed-Darimi, Ebu Muhammed bin Abdurrahman, Sünen, Mısır ts. Büyu, 13; İbn Hacer Askalâni, Büluğu'l-Meram min Edilleti'l-Ahkâm I-IV, terc. ve şerh. Ahmet Davutoğlu, İstanbul, c. 3, s. 50; bn Teymiye, El-Hisbe Fi'l-İslam, terc. Vecdi Akyüz. İstanbul 1989, s. 68, 69; İbni Kayyim el Cevzi, et-Turuku'l-Hükmiyye Fi's-Siyaseti'ş-Şer'iyye, Beyrut 1953, s 257-258, 264; El-Fetevây-ı Hindiyye, Terc. Mustafa Efe, Ankara, ts. c. 5, s. 572; İbrahim Halebi-Mehmed Mevkufatî, Mülteka tercümesi Mevkufat I-II, Sadeleştiren Ahmet Davutoğlu, İstanbul 1980, c.2, 367; Ali Haydar, Hoca Eminzâde, Dürru'l-Hükkâm şerhu Mecelletu'l-Ahkâm, İstanbul 1330, c. 1, s. 83-84, madde 26; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye vi Istılahatı Fıkhiyye Kamusu I-VIII, İstanbul 1985, c.6, s. 125-126; Tarih-i Râşid, İstanbul 1281, c.2, s. 148, 149; Silahtar Tarihi c.2, s. 603; Sabri F. Ülgener, "islam Hukuk ve ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri", Darlık buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Ankara 1984, s. 124, 125; Cengiz Kallek, Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa, İstanbul 1992, s. 76, 78, 91, 92; Davut Aydüz, İslam İktisadında Narh, İzmir 1994, s, 13. 20 24, 25, 27, 28 30-34, 82-84.

yakından ilgilenmişlerdir. Narha gereği gibi uyulmaması üzerine Evail-i Cemaziyelahir 1147/ Kasım 1734 tarihli Edirne Kadısı'na yazılan bir fermanda halkın refahı (ibadullahın terfih-i ahvalleri) gerekçe gösterilerek es'ar yani narh hususuna dikkat edilmesi ve kimsenin müdahalesine meydan verilmemesi isteniyordu.

Devlet idaresi konusunda eser telif eden Osmanlı müellifleri de narh konusuna daima değinmişler ve icra organlarını uyarmışlardır. Lütfi Paşa "Asafnâme"sinde, Müverrih Âlî "Füsul'ul-hal ve'l-akd ve usûlü'l-harc ve'n-nakd" adlı eserinde, Hezarfen Hüseyin Efendi "Tenkıh-ı Tevarih-i Mülûk" ve "Telhisu'l-Beyan Fi Kavânin-i Âl-i Osman" adlı eserlerinde, Tevkiî Abdurrahman Paşa "Kanunname"sinde narh üzerinde durmuştur. Osmanlı öncesi devlet adamı Nizamülmülk "Siyasetname"sinde narh üzerinde durmuş ve esnafın kontrolü gerektiğini ve bu yapılmadığı takdirde halkın sıkıntıya düşeceğini belirtmiştir.

Lütfi Paşa narhın umur-ı mühimmeden yani devletin mühim işlerinden olduğunu, Müverrih Âlî narhın umur-ı cüz'î değil umur-ı küllîye'den olduğunu belirtmişlerdir. Tevkiî Abdurrahman Paşa eserine kanun-ı narh adıyla bir başlık açarak narhı ele almıştır.

Narh uygulaması nihayet 1282 (1865-66) yılında; Tanzimat-ı Hayriye usûlü iktizasınca usûl-ı inhisâriyenin lağvı ile serbestî-yi ticaret ka'idesi ittihaz ve devletlere ticaret hurde-furuşluk istihkakı mu'ahedeleri tanzim olundukdan sonra narh usûlünün dahi ilgâsına lüzum görülerek herkesin dilediği gibi alub satmasına izin" verilerek kaldırılmıştır.

Osmanlı narh uygulamasında hem kalitenin kontrol ve muhafazası, hem de arz ve talep şartları göz önünde tutularak fiyatların kontrol ve belirlenmesi sağlanıyordu. Tüketicinin korunmasında en önemli mekanizmanın narh uygulaması olduğunu belirtmek gerekir.

Narha tabi olan mallar genellikle herkesin muhtaç olduğu temel gıda ve ihtiyaç maddeleri idi. Malın kalitesine göre düzenlenen fiyatlardan satış yapılmaktaydı. Belirlenen fiyatlara ve standartlara riayet

etmeyen imalatçılar üretimden el çektiriliyordu. Halka cari narh fiyatından bir akçe bile fazlaya satış yapmak yasaktı. Yasağa uyulmadığı takdirde suçun derecesine göre falakadan nefy cezasına kadar varan muhtelif cezalar uygulanmaktaydı. Narh fiyatından yüksek fiyatla mal alan kişi açısından da cezai yaptırımlara gidiliyordu.

Bazan cari narh fiyatlarının yükseltilmesi yoluna gidiliyordu. Narh fiyatlarının yükseltilmesi ile bir kısım suiistimallerin önlenmesinin yanında üretici ve tüketicinin korunması amaçlanıyordu. Üretim maliyetleri arttığında narh fiyatlarının yükseltilmesi zaruri bir durum arz ediyordu. Çünkü yükselen maliyetler karşısında üreticilerin cari fiyatlarla mal satmaları mümkün olmuyordu. Narh fiyatlarının yükseltilmesi ile dışarı mal kaçışının önü de alınmak isteniyordu. Yine müste'men tüccardan satın alındığı yani ithal ürün süsü verilerek içerde yüksek fiyatla mal satışı yapılmasının da engellenmesi amaçlanıyordu.

Diğer taraftan esnafın narhın yükseltilmesi taleplerinin inceleme sonucu haklı gerekçelere dayanmadığı tesbit edilerek geri çevrildiği de oluyordu. 1181/ 1767 yılında İstanbul'da at nalı çivisi satan esnafın üretim girdilerinin arttığı iddiasıyla fiyatların yükseltilmesi talepleri kabul görmemiş idi. Esnaf demir ve kömür fiyatlarının arttığını iddia ederek 1176/ 1762'de tesbit edilmiş olan narhı kâfi görmeyip fiyatları yükseltmek istemeleri üzerine yapılan incelemede 1000 çivide 27 pare kâr kâfi görülerek narh fiyatının yükseltilmesine müsaade edilmemiştir.

Ancak narhı vermekle yükümlü şehir kethudası ve muhtesibin narh konusunda ki bazı uygulamaları şikâyeti mucib oluyordu. Balıkesir sabuncuları, şehir kethudası ve muhtesibin narhı mevsimi ile vermeyip, ziyade narh verip, çaşni tuttuklarında da bazı zorlamalarda bulunduklarını merkeze şikâyet etmişler idi. Gönderilen Cemaziyel evvel 953/ Temmuz 1546 tarihli hükümde Balıkesir kadısının konuya eğilmesi istenmekte, söz konusu görevlilerin narhı mevsimi mevsimine vermeleri tenbih edilmekte idi.

Osmanlı Devleti'nde olağan ve olağanüstü olmak üzere iki türlü narh uygulaması var idi. Kuzu kesiminden önce verilen narh, Ramazan ayı girmeden önce verilen narh ve mevsimine göre sebze ve meyve fiyatlarına verilen narh her yıl mutad şekilde uygulanıyordu. Kıtlık vb. nedenlerle üretimde daralma vukuunda ya da üretim artışında, harb ve abluka vukuunda, para ayarının yeniden tesbitinde fiyatlarda ayarlamaya gidiliyordu.

Narhın tesbitinden kadılar sorumlu idi. Kadı bu işi esnaf şeyhi, yiğitbaşı, kethuda, ehl-i vukuf ve sözüne güvenilir halktan kişilerden müteşekkil bir komisyon ile yapardı. Fiyat tesbitinde üreticinin, tüketicinin ve satıcının zarara uğramaması esastı. Fiyat tesbiti yapılan malın üretim süreci dikkate alınır, maliyeti hesaplanırdı. Genellikle % 10 kâr ilave edilerek fiyat konurdu. Kâr oranı işin güçlüğü oranında yükselebilirdi. Fiyatlar toptan ve perakende olmak üzere iki şekilde tesbit edilirdi. Tesbit edilen fiyatlar sicillere kaydedilir ve kadılıklara bildirilirdi. Münadiler vasıtasıyla yeni fiyatlar halka duyurulurdu.

Narh fiyatlarına uyulup uyulmadığı zaman zaman kontrole tabi tutulurdu. Bu kontrolde malın kalitesine de dikkat edilirdi. Piyasanın kontrolü sadrazamın vazifeleri arasında idi. Sadrazam yetkili bazı kişileri de yanına alarak kola çıkardı. Kola çıkma tabiri piyasayı denetleme anlamında kullanılmaktadır. Piyasada fiyatları ve satılan malın kalitesini daimi olarak denetleyen kişi ise muhtesib idi[175].

---

[175] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi,* A.DVN, nr. 2/27; Cevdet Belediye, nr. 422, 471, 5147; Cevdet İktisat, nr. 1144; Hatt-ı Hümâyûn, nr. 24003-D, 24003-E; Maliyeden Müdevver, nr. 9975, s. 148; Tevziat Defteri, nr. 32, s. 2-3; *İMŞ,* İstanbul Kadılığı, nr. 201, s. 25-b, 77, 78; Ahmet Lütfi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi,* c. X. (Yay. Münir Aktepe) Ankara 1988, s. 142; Mustafa Öztürk, "Osmanlı iktisadında fiyatları etkileyen unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı,* Elazığ 1996, s. 227 vd.; Mübahat S. Kütükoğlu, "1009 (1600) tarihli narh defterine göre İstanbul'da çeşitli eşya ve hizmet fiyatları", *İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi,* İstanbul 1978, sayı IX, s. 1, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İstanbul 1983, s. 4 vd.; Ziya Kazıcı,

Narha ait verilebilecek en güzel misal yine Bursa İhtisâb Kanunnamesinde bulunmaktadır:

"B1. *Etmekcilerin* teftîşine şürû' olunub *kanun-ı kadîmlerinden* sorulıcak etdiler ki, her zamanda buğdayın ucuzlığuna ve kızlığına göre *hâkim-ül-vakt* emriyle ehl-i hibreden mu'temed ve sika kişiler *çaşni tutarlardı.* Dört beş yıl vardır ki, etmekciler hükm getürüb mazmûnında a'yan-ı şehirden bir kaç sika hâkimü'l-vakt ma'rifetiyle çaşni dutub şöyle mukarrer olınmış ki: *Bursa müddiyle buğdayın* a'lâsı yüz on akçeya, ziyâde evsatı yüze, ednâsı seksen beş akçeye olsa, *etmek* yedi yüz dirhem bir akçeye olub bahâdır ziyâde ya noksan olsa bu kıyas üzere ana dahi tayin oluna.

***Bi-şart-i ân ki,* ince elekden elene ve tamam bişe ve ak ola ve râyihası olmaya. Ammâ bu şerâyit bi'l-fii'l 'aceb mu'teber ve mukarrer midir deyü imtihânen bir kaç yerden etmek getürüldi; kimi çiğ ve kimi kara ve ba'zı eksik bulunub, sebebinden su'al olunıcak cema'at-i kesîre etdiler ki, her gün her furundan gâh çiğ ve gah eksük deyü beşer onar akçe igmaz-ı ayn iderler. Hattâ *muhtesib oğlanları,* furundan akçe almasun deyü hüküm dahi gelmişdir, 'amel etmezler ve kemâkân akçeler alurlar, eksüğin ve 'aybın ketm ü setr ederler. Aldıkları akçeyi sûretâ *cerîme* deyü alırlar, hakikaten eksüğe ve 'ayba ruhsat verirler dediler. Öyle olsa el'ân muhtesib olana, bu mezâlime ve mehâyife vukûfın var mıdır denicek, ben henüz geldim bu hususları bilmezin, *kâtibim ve kethüdâm* eskiden kalmışdır, anlara sorun dedi. Anlara sorulub bu kadar çiğ ve kara ve eksük nedir, niçün gözlemezsiz deyicek, bu def'a günahımızı 'afv idin, münba'd**

Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul 1987, s. 80, 92; Lütfi Paşa "Asafnâme", neşreden: Mübahat Kütükoğlu, Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, s. 79-80; Müverrih Âlî "Füsul'ul-hal ve'l-akd ve usûlü'l-harc ve'n-nakd", Nuruosmaniye ktb, nr. 3399, s. 2a-b. bak.; Hezarfen Hüseyin Efendi "Tenkıh-ı Tevarih-i Mülûk", "Telhisu'l-Beyan Fi Kavânin-i Âl-i Osman"; Tevkiî Abdurrahman Paşa "Kanunname", Milli Tetebbular Mecmuası, İstanbul 1331, 1/3, s. 505. Cildine bak.; Nizamülmülk, Siyasetname, Terc. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul 1981, s. 72 vd.

ihtimam edelim, gözliyelim, gayrı vâkı' olmaya dediler. Te'kîd ile ısmarlandı. İmdi minba'd gafil olmayub *şer'den ve kanundan hâric* iş etmek câiz değildir denildi. Az vakt içinde evvelkiden ziyade fesâdları zâhir oldu. Ba'dehû merrâtla yine tekîdât olundı. Kat'â mültefit olmayub şer'a ita'at ve kanuna ri'ayet itmediler[176]."

"İ-6. *Taşradan gelen hububat ve bal ve yağ ve sâir me'kûlât* kısmında ne gelürse, muhtesib (belediye başkanı), mahkeme kararıyla kemâ-yenbeğî teftiş eyleye. Tâ ki, yalan yere şire deyüb ziyâde narh istemeyeler ve getürdüği yere göre *harcı* hesâb olunub tamam oldukdan sonra *onı on birden nihâyet on beşe varınca* muhtesib (belediye başkanı) mahkeme kararıyla narh vere."

İ-24. *Bakkallar ve attarlar ve bezzâzlar ve takyeciler, onun on bire* satalar, ziyâdeye satmayalar. Ziyâdeye satarlarsa, muhtesib (belediye başkanı) dutub te'dîb ede. Ammâ bu bâbda ve gayride mahkeme kararı bile ola.

3) Ölçü ve Tartıların Kontrol Edilmesi

Tüketicinin korunmasına yönelik olarak alınan tedbirlerden ölçülerin kontrolü önemli bir tedbir idi. Ölçü ve tartıların damgalattırılması isteniyordu[177]. Ölçü ve tartıda hile yapan esnaf şiddetle cezalandırılı-

---

[176] Krş. İbn'ül-Uhuvve, Ma'âlim'ul-Kurbe Fi Ahkâmi'l-Hisbe, Kahire 1976, sh.154-155; Kavakçı, Yusuf Ziya, Hisbe Teşkilâtı, Ankara 1975, sh. 94-95

- Çaşni Tutmak: Çaşni, lezzet demektir. Dilimize çeşni diye geçen bu kelime, ihtisâb terimi olarak, belediye tarafından ekmeğin cinsinin tesbiti için yapılan denemeye denir (Pakalın, I/331).

- Müdd: Yaklaşık 1.053 Lt.lik hacim ölçüsü. Ancak Bursa müddü farklı olabilir. Nitekim sancak kanunnâmesinde 2,5 kile diye açıklanmıştır. Zira mahalline göre farklılıklar arzediyordu. Mesela, Kütahya müddü 20, Diyarbakır müddü 16, Siverek milddü ise 8 İstanbul kilesi idi. 8 Konya müddü 12 Bursa müddidir (Barkan, Kanunlar, 31, 46-47,106).

[177] Ahmet Tabakoğlu, age, s. 209.

yordu. 1769 tarihinde kömürcülük yapan iki yeniçeri narh fiyatlarının üstünde satış yapmakla kalmayıp, tartılarının da noksan olduğu tesbit edilince diğerlerine ibret olması için Bozcaada'ya "nefy ü iclâ ve habs" edilmişti[178]. Yine 1767 tarihinde fırıncılık yapan dört yeniçeri ekmeğin gramajını eksik tuttuklarından dolayı Seddü'l- bahr kalasında hapis ve kalebendlik cezasına çarptırılmışlardı[179]. Urla sabuncularına ilişkin olarak İzmir kadısına gönderilen bir emirde Urla sabuncularının kantarlarının noksan tarttığı belirtilerek kadının dikkati çekiliyor. Kadıdan hem sabunun kalitesi hem de sabuncuların kantarlarının doğru tartması yönünde sabun imalatçılarının uyarılması istenmektedir[180].

Kanunnameden buna dair bazı maddeler ise şöyledir:

"İ-45. *Ve mahkeme kararıyla yiyecek ve içecek ve giyecek ve hubûbât* ki; çarşıda ve pazarda vardır, gözedilüb her meslek sahibi teftiş oluna. Eğer terâzûda ve kilede ve arşunda eksük bulunursa, muhtesib (belediye başkanı) haklarından gele.

İ-38. Ve *kile ve arşun ve dirhem* gözlenile; eksüği bulunanın hakkından geleler.

İ-5. *Un kapanında olan kapan taşlarını,* mahkeme kararıyla muhtesib (belediye başkanı) dâim görüb gözede. Tâ ki, hile ve telbîs olub un alan ve satan kimesnelere zarar ve ziyân olmaya."

4) Alım-Satımın Belli Kurallara Bağlanması Ve Teftişi

Tüketicinin cari narh fiyatıyla ürün almasını sağlamak amacıyla alınan önlemlerden biri de tevzii yapılan ürünün satışının belli kaidelere bağlanması ve teftişidir[181]. Mesela İstanbul'a gönderilen mallar kethuda ve pazarbaşı ve bölükbaşı marifetiyle kefilleri alınmış esnafa

---

[178] *BA,* Cevdet Belediye, nr. 531.

[179] *BA,* Cevdet Belediye, nr. 64.

[180] *BA,* Mühimme Defteri, nr. 79, s. 160, hüküm nr. 397.

[181] *BA,* Tevziat Defteri, nr. 32, s. 3.

tevzii ediliyor ve bedelleri tahsil edilerek sahiplerine teslim olunuyordu[182].

Esnafın suistimallerini önlemek amacıyla esnaf birbirine kefil yapılıyordu. Böylece esnafın kendilerini iflasa çıkararak ödemede güçlük çıkarmaları önleniyordu[183]. Esnafın birbirine kefaleti ile tüccarların zarar ve ziyana uğramalarından dolayı İstanbul'a mal getirmekten kaçınmaları önlenmiş oluyordu. Yeterli malın gelmesi ise nihai noktada tüketiciyi ilgilendiriyordu.[184].. Yine çarşı ve pazarda satış yapan küfeciler de aynı şekilde kefile bağlanmış idi. Küfeciler bu kefalet dolayısıyla tüccarın malının bir habbesini zayi etmemeği taahhüd ediyorlar ve içlerinden biri iflas içerisinde vefat veya firar ettiğinde tüccara olan borcunu bütün küfeciler ödemeğe rıza göstermişler idi[185]. İstanbul'a mal sevkiyatında aksama olmaması için taşradan İstanbul'a mal gönderen esnaf nezre bağlanmış idi[186].

"E-194. *Berber* gözlene; kâfir başın tıraş etdükleri ustura ile müslüman başın tıraş etmeyeler. Kâfir yüzin sildikleri fota ile müslüman yüzin silmeyeler. Usturaları keskün ola.

E-195. *Tabibler* dahi gözlene; bîmârhâne (hastahane) tabiblerine göstereler, imtihân edeler, kabul etmedikleri kimesneleri men` edeler. *Cerrâhlar* dahi gözlene; san`atlarında kâmil olalar.

E-196. D*eğirmenciler* gözlene; değirmende tavuk beslemeyeler ki, halkın ununa ve buğdayına zarar etmeye. Ve âdetlerinden artuk

---

182 *BA,* Maliyeden Müdevver, nr. 9975, s. 171.

183 *BA,* Tevziat Defteri, nr. 30, s. 19. Aynı konunun bir başka kaydı için; Cevdet Belediye 7598/19; Cevdet Belediye, nr. 23.

184 *İMŞ,* İstanbul Kadılığı, nr. 135, s. 51b. 1138 tarihli diğer bir kayıt için; *İMŞ,* İstanbul Kadılığı, nr. 24, s. 25-b.

185 *BA,* Maliyeden Müdevver, nr. 9975, s. 259.

186 *İMŞ,* İstanbul Kadılığı, nr. 94, s. 76a.

almayalar ve iri öğütmeyeler ve kesmüklü buğdayı değiştirmeyeler ve illâ muhkem ve müntehî hakkından geleler.

İ-70. Ve *her san'atı aydan* aya *kadı ile teftiş* ede ve dahi göre ve gözede. Her kangısı kim ta'yin olunan narhdan eksük sata, muhtesib (belediye başkanı) hakkından gelüb teşhîr ede.

İ-73. Fil-cümle bu zikr olunanlardan gayrı her ne kim Allâh ü Te'âlâ yaratmışdır, hepsini de muhtesib (belediye başkanı) görüb gözetse gerekdir, hükmi vardır.

Şöyle bileler, her kim muhâlefet ve inâd ederse, itâba ve ikâba müstahak olur."

5- Belediye (İhtisâb=Hisbe) Teşkilâtının Tüketiciyi Korumaya Yönelik Yetkileri

A) Osmanlı Devletine Kadar Belediye (Hisbe) Teşkilâtı ve Görevleri

Eski hukukumuzda belediye teşkilâtının görevini, hisbe veya ihtisap teşkilâtı ifa etmekteydi. Ancak hisbe teşkilâtının vazife ve yetkileri açısından günümüz belediye teşkilâtından farklı olduğunu kaydedelim. Önce tarifini yapalım.

Hisbe, kelime anlamı itibariyle, bir işi sadece Allah rızası için yapmaktır. Bir hukuk ve sosyal hizmet müessesi olarak ise, iyiliği (ma'rûfu) emretmek ve kötülükten (münkerden) sakındırmak görevi şeklinde ta'rif edilmiştir. Eski hukukumuzda halifenin yetkileri arasında bulunan kaza (yargı) görevinin tamamlayıcısı olarak kabul edilen hisbe görevi, *velâyet'ül-hisbe* adı altında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu görevi ifa eden şahıs veya makama muhtesib adı verilmektedir. Zaten çirkin işleri yapan şahsı kınamaya da ihtisab denmektedir. İhtisab kelimesini derli toplu olarak şöyle tarif edebiliriz: *"Devletin vaz'ettiği kanunları icra, aykırı hareketlerden sakındırma ve belde*

ahalisinin işlerini İslâm kanununun esasları çerçevesinde kontrol etmek görevine ihtisab denir"[187].

Eski hukukumuzda hisbe görevi, adlî yargı ile idarî yargı arasında bir görevdir. Bir başka ifadeyle sınırlı da olsa muhtesibin bir de yargı görevi mevcuttur. *Muhtesip*, ölçü-tartı davalarına, aldanma ve aldatma ile ilgili davalara ve de borcun ifası konusunda çıkan uyuşmazlıklara bakabilmektedir. Ancak netice itibariyle muhtesip de kadıya bağlı bir memurdur[188]. Muhtesip olabilmek için, Müslüman, tam ehliyetli, erkek, âdil, görevlerini ifaya muktedir bulunmak ve yükleneceği görevi yürütebilecek kadar ilim ve fazilet sahibi olmak gerekir. Ayrıca devletin ilgili makamı tarafından bu vazifeye tayin edilmesi de şarttır[189].

Muhtesibin görevlerini ise, korumak ve kontrol etmekle görevli olduğu hakların mahiyetine göre üç grupta toplayabiliriz: *Birincisi*; Allah hakları yani kamuya ait haklarla ilgili. Bunlar, ibadetlerin ifası, umumî âdâbın korunması için yasaklara uyulup uyulmadığının kontrolü ve İslâm hukukunun câiz görmediği muamelelerin önlenmesidir. *İkincisi*; Hususî hakları yani insan haklarını korumak. *Üçüncüsü*; Sosyal güvenlik hakları gibi karma hakları korumak. Yani muhtesib; ibadetlerin nasıl ifa edildiğini, umumi âdabı, genel sağlığı (tıp ilmi, eşyaların temizliği, yiyecek içeceklerin temizliği açısından) kontrol edecek; çarşı pazarı, umumi yollar ve binaları, tartı ve ölçü aletlerini her açıdan denetleyecek; ticarî muameleleri murakabe edecek, kamu yararı gerektiriyorsa fiyatları tesbit edebilecek (narh koyma yetkisi) ve ihtikârı (karaborsacılığı) kesinlikle önleyecek; kamu menfaatleri açısından olan her tedbiri alabilecektir (kölelerin ve hayvanların sahiplerine

---

187 Taşköprüzâde, Ahmed, Miftah'us-Saâde, Haydarabad 1328/1329, c. 1. sh. 345; Ebu Ya'lâ, 268 vd.

188 En-Nebhan, 622-624; Ebu Ya'lâ, 268 vd.

189 Ebu Ya'lâ, 269 vd.; Kavakçı, Yusuf Ziya, Hisbe Teşkilâtı, Ankara 1975, sh. 22 vd.

karşı, işçi ve kiracıların ise işveren ve ev sahiplerine karşı korunması gibi) [190].

Görüldüğü gibi günümüzdeki belediye teşkilâtı, eski hukukumuzdaki hisbe teşkilâtının sadece bazı görevlerini ifa etmektedir. İslâm hukukuna has orjinal bir müessese olan hisbe teşkilâtı, Hz. Peygamber devrinden beri vardır. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'i Medine'ye ve Hz. Sa'd bin As'ı da Mekke'ye muhtesib olarak tayin etmiştir. Hz. Ömer devrinde bu teşkilât daha da gelişmiştir. Hz. Ömer bu görevi bizzat da ifa etmiştir. Dört halifeden sonra gelen İslâm devletlerinde, hisbe teşkilâtı daha da gelişmiştir. Abbasiler'de dar'ül-hisbe adı altında teşkilâtlanan bu müessese Fatımîlerde ve Eyyubîlerde merkez ve taşra teşkilâtı olarak genişlemiştir[191].

Türk devletlerinde ihtisab teşkilâtının, İslâm hukukunun esaslarına uygun olarak gelişme gösterdiğini görüyoruz. Selçuklularda hükûmeti teşkil eden on divandan biri de *Divan-ı Muhtesib'dir*. Muhtesiblerin, çarşı-pazarın intizam ve âsayişi ile belediye işlerine baktıklarını, Nizam'ül-Mülk'ün eserinden öğreniyoruz. Divan-ı Muhtesib adlı idarî birimin, Anadolu Selçuklularının idarî teşkilâtında da aynen devam ettiğini kaynaklar göstermektedir. Memluklularda ise hisbe görevini ifa eden üç makam vardır. Bunlardan ikisi merkezde, diğeri ise taşrada görev yapmaktadır. Kısaca, Osmanlı Devletine gelinceye kadar, hisbe teşkilâtı denen ve belediye hizmetlerini de yürüten bu müessesenin bulunmadığı bir belde mevcut değildir[192].

---

[190] Ebül-Ulâ 271 vd.; En-Nebhan, 624-643; Ergin, Mecelle-i Umûr, I/322 vd.

[191] Kavakçı, Hisbe Teşkilâtı, 47 vd.; Ergin, Mecelle-i Umûr, I/309 vd.

[192] Nizam'ül-Mülk,Siyasetnâme, (Terc Bayburtlugil,Nurettin), İstanbul 1981, sh. 72-73; Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul I987, sh. I9-25; Ergin, Mecelle-i Umûr, I/310 vd.

B) Osmanlı Devletinde Belediye (ihtisap) Teşkilâtı

Osmanlı Devleti, idarî ve şer'î teşkilâtında kendisinden evvel gelen İslâm Devletlerini örnek aldığı için ihtisap teşkilâtında da onlara uymuştur. Bu sebeple devlet tarafından kadı tayin edilen her yere bir de muhtesip tayin edilmiştir. Osmanlı Devletinde bu vazifeyi ifa edenlere muhtesip, ihtisap ağası veya ihtisap emini denilmektedir. İhtisap ağasının en önemli görevi, san'atkârlar arasında belli sınırlar içinde yargı yetkisini kullanmak ve diğer beledî işleri yürütmektedir. Tarihî belgeler, devirlere göre, muhtesibin görevlerinin de değiştiğini göstermektedir. *İhtisap Nezâreti* kurulmadan önce, ihtisap işleri iltizam usulüyle ve bir sene süreyle tâlibine mukataa bedeli denilen bir meblağ karşılığında ihale olunurdu[193]. *İhtisab ağası* bu görevini ifa için *kol oğlanları* adıyla bir takım memurları istihdam edebilmekte ve bunlar muhtesibin en önemli geliri olan ihtisap resmini toplamaya da yardım etmekteydiler. Muhtesipler ve yardımcıları olan kol oğlanları, bu yetkilerini kadılardan almakta ve özellikle merkezde bulunan ihtisap ağaları, narh koyma hususunda sadrazamın emri altında hareket etmekteydiler. Çarşamba Divanından sonra sadrazamın, İstanbul kadısı ve ihtisap ağasını da yanına alarak şehirde kol gezdiği Osmanlı Kanunnâmelerinde zikredilmektedir[194]. Muhtesibliğe tayin için aranan şartlar arasında, daha önce zikredilen hükümlere uyulmuştur[195]. Osmanlı Devletinde hisbe teşkilâtının temelini teşkil eden muhtesiblerin görevleri de daha önce zikredilenlerden farklı değildir. Bunları kısaca özetlemekte yarar vardır:

Birinci grup, iktisadî ve sosyal görevleridir. Bunlar kısaca şunlardır;

---

193 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/327 vd.

194 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/329-334; Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, MTM, I/504 vd.

195 Kazıcı, 53 vd.

a) Esnafı kontrol eder. Yani **kola** çıkar. Fiyatları tespit ve kontrol eder *(narh)*. Devletçe her esnaf için konulan nizamlara uyulup uyulmadığını denetler. Özellikle İstanbul'a giren-çıkan gıda maddelerini belli bir nizama bağlar[196].

b) İşyeri açma ruhsatı verir.

c) İhtisâbiye rüsûmu denilen belediyeye ait vergileri toplar. Bunlar damga resmi, bâc-ı bâzâr ve benzeri resimlerdir. Devletçe tesbit edilen bu vergileri topladıktan sonra, her sene devlete bedel-i mukataa adıyla belli bir meblağı peşin öder[197].

d) Toplanan ihtisab gelirlerini gerekli yerlere muhtesip sarf eder.

e) Müslümanlar, gayr-i Müslimler ve belli askerî ve sivil görevlilerin giymesi gereken kıyafetleri tanzim eden kıyafet kanununun tatbikinden de muhtesip sorumludur[198].

f) Ayrıca ihracat yasağı, küçük çocukların çalıştırılmasını kontrol, posta işleri, genel sağlık hizmetleri ve benzeri kamu görevleri de muhtesibin vazifeleri arasında yer almaktadır[199].

İkinci grup, muhtesibin adlî görevleri ve **üçüncü grup** ise muhtesibin dinî hayatla ilgili görevleridir. Bu görevlerini, İslâm hukukunda hisbe ile ilgili kaleme alınan eserlerdeki tafsilata göre ifa ettiğini, arşiv belgeleri isbat etmektedir. Bu sebeple ayrıntıya girmiyoruz[200].

1241/1825 yılında Yeniçeri Teşkilâtının ilgasından sonra, şehir idaresinde yeniden geniş yetkilerle kontrolü sağlayacak idarî bir sistemin kurulması zaruretinden dolayı ihtisap ağalığı müessesesi I242/1826 tarihli ihtisab Ağalığı Nizamnamesi ile ihtisab nezareti haline getirilmiştir. İhtisab ağası da ihtisab nâzırı olmuş ve doğrudan sad-

---

196 Geniş bilgi için bkz. Kazıcı, İhtisab Müessesesi, 73-137.

197 Kazıcı, 143 vd.

198 Kazıcı, 207 vd.

199 Ayrıntılı bilgi için bkz. 213 vd.

200 Kazıcı, 224 vd.

razama bağlanmıştır. Aynı nizamname ile ihtisab nâzırları teşrifat açısından devlet ricali arasında sayılmıştır. Çıkarılan bu nizamnâme, belediye işlerini nizam altına almış ve peyderpey bütün vilâyetlerde uygulanmıştır[201].

1261/1845'de Polis Teşkilâtı ve 1262/1846'da da *Zabtiye Müşiriyeti* kurulunca, ihtisab nezâretinin bir kısım görev ve yetkileri, yeni kurulan bu müesseselere devredilmiş ve ihtisab nezâreti sadece narh ve esnaf muamelelerine bakar bir idarî birim haline getirilmiştir. 1267/1850'de Zabtiye Nezâretine bağlanan *ihtisab Nezâreti;* 1271/1854 yılında tamamen ilga edilmiş ve yerine İstanbul ve ona bağlı semtlerde *Şehremâneti* adıyla yeni bir memuriyet kurulmuştur[202]. Şehremâneti usulü, batıdaki belediye teşkilâtının eksik ve acemi bir kopyasıdır. Gerçi şehremini unvanına Fatih Kanunnâmesinde dahi rastlanmaktadır; ancak bu unvana sahip kişiler, sadece şehrin su ve bina işlerinden sorumludurlar ve bu manada şehreminliği müessesesi 1247/1831 tarihinde ortadan kaldırılmıştır[203].

1271/1854 yılında kurulan Şehremâneti Kurumu ile kadıların belediye işlerine ait yetkileri ellerinden alınmış ve belediye işleri münhasıran bu teşkilâta devredilmiştir. Aynı tarihli Şehremâneti Nizamnâmesi bunu açık bir biçimde düzenlemektedir. Bu manada ilk *belediye başkanı (şehremini)* olarak da Sâlih Paşa tayin edilmiştir. Sultan Abdülmecit Han, böylece batılı anlamda ilk olarak belediye teşkilâtını kuran padişah olarak anılmıştır[204].

Şehremâneti teşkilâtı isteneni veremeyince, 1272/1855 tarihinde *İntizam-ı Şehir Komisyonu* kurulmuş ise de, bundan da beklenen netice elde edilememiştir. Bunun üzerine 1274/1857 tarihinde Şehremâneti teşkilâtına yardım olmak üzere *Altıncı Dâire-i Belediye*

---

201 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/335-358.

202 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/360-361, 934 vd.

203 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/1358-1365; Takvim-i Vakâyi, No: 2 (I. Ter.).

204 Ergin, Mecelle-i Umûr, I/1366-1413.

adıyla bir müessese daha kurulmuştur. Bu idarî birim, daha ziyade bina ve kadastro işleriyle görevli kılınmıştır. Buna ikinci belediye teşkilâtı demek daha doğrudur[205]. Bütün bu değişiklikler de maksada kâfi gelmeyince, 1284/1867 yılında yeni bir değişikliğe daha gidilmiştir. Bu tarihteki değişikliğe göre, merkezi şehremanetinin kontrolünde, İstanbul'un değişik bölgelerinde 14 tane belediye idaresi daha kurulacak ve bunlar Şehremâneti meclisinin kararlarını icrâ edeceklerdir[206]. 1293/1876 yılında ise, yeni Anayasanın emirleri doğrultusunda yeniden düzenlenen Şehremâneti teşkilâtında, belediye dairelerinin sayısı 20'ye çıkarılmış ve bu daireler yarı müstakil hale getirilmiştir. 1296/1878 tarihinde dairelerin sayısı tekrar ona indirilmiştir. 1328/1910 tarihli Belediye Kanunu ise, yeniden belediyeler üzerinde merkezî otoriteyi tesis yoluna gitmiştir. Cumhuriyete kadar yine birçok değişikliklere mâruz kalan belediye teşkilâtının mercii ve bağlı olduğu nezâret de çok değişmiştir. Kısaca 1271'de nizamı değiştirilen belediye teşkilâtı, sonradan bir türlü nizama sokulamamıştır[207].

Osmanlı Devletinde belediyelerin tüketiciye yönelik vazifeleri ve yetkileri burada özetlemekle dahi bitmez. Ancak biz örnek olsun diye, bazı kanun maddelerini buraya alacağız.

"B-74. *Ve hamallar* na'lsuz at istihdâm etmeyüb ve dağ yükünün iki yükünden ziyâde götürmeye.

E-58. Ve ayağı yaramaz bârgiri işletmeyeler. Ve at ve katır ve eşek ayağını gözedeler ve semerin göreler. Ve ağır yük *urmayalar; zira dilsüz canavardır.* Her kangısında eksük bulunursa, sâhibine tamam etdüre. Eslemeyeni gereği gibi hakkından gele. Ve hammâllar ağır yük urmayalar, ma'kul üzerine ola[208].

---

[205] Ergin, Mecelle-i Umûr, I/1414-1458.

[206] Ergin, Mecelle-i Umûr, I/1459-1507.

[207] Tafsilatlı bilgi için bkz. Ergin, Mecelle-i Umûr, I/1508 vd.

[208] Hayvan haklarının 20. yüzyılın başında savunulmaya başlandığı düşünülürse, bu maddenin çok ileri bir hukuk anlayışının mahsulü olduğu daha iyi anlaşılır.

İ-40. *Ve sirke ve yoğurda su* koymayalar. Su katılmış olub bulunursa, teşhir edeler veyahud tahta külâh uralar, gezdireler.

İ-29. *Kuyumcular,* sâde işi dirhemine bir akçe; minekârî işde dirhemine iki akçe ve altun sâde ise *miskâline üç* akçe; müşebbek işde miskâline beş akçe ve gümüş düğmeler iriyi ve hurdayı gâyet eyü hâlis işleyeler, bakır koyub işlemeyeler. İşleyenin muhtesib (belediye başkanı) gereği gibi haklarından gele.

İ-33. Ve *boyacıları* dahi gözedeler, kalb boyamayalar; boyarlarsa gereği gibi hakkından geleler.

İ-42. *Ve iplikçilerin* ipliği tire ipliğine berâber ola. Ve astar ki, şehirde işlene, sekiz arşun ola, eksük olmaya. Olursa hakkından geleler.

İ-46. *Hammâmcılar,* hâmmâmları gözedeler, yunmuş ola, ıssı ve sovuk su ile ârâste ve dellâkleri cest ve çâlâk ola. Usturası keskin ola. Şöyle ki, usturası altında kimesne zahmet çekmeye ve nâzır olan fotaları pâk duta; müslümana verdüği fotayı kâfire vermeye.

İ-66. Ve dahi *hekîmlere ve attârlara ve cerrâhlara,* muhtesib (belediye başkanı)in hükmi vardır; görse ve gözetse gerekdir.

E-198. Ve câmilerde *dilenci tâifesin* yürütmeyeler.

İ-11. Bütün *çizmecilerin ve paşmakçıların ve babuççıların* işledikleri eyü ola, kalb işlemeyeler. Beş akçelik veyahud dahi ziyâdelik *paşmak ve çizme ve* babuç ve gayri, akçe başına iki gün hesâbı vardır. Bunların gibileri görüb gözedeler. Her kangı çizme ve babuç ve paşmak ve gayrı, akçe başına iki gün hesâbı üzre tamam olmadın delinürse veya sökülürse, dikici suçludur. Kıymeti ne ise, ol mikdâr *para cezası* alalar. Eğer gön ve sahtiyân delinürse, debbâğ suçludur. Ve eğer sökülür ise; diken suçludur. Eğer bıçağ ile kesilürse, diken suçludur.”

6) Tahsis ve stok yönteminin tüketiciyi korumak üzere kullanılması

Osmanlı Devleti'nde tahsis ve stok politikası üretim ve arzın düzenlenmesinde birer araç olarak kullanılmaktadır. İhtiyaç duyulan malın hem üretimi hem de fiyat istikrarı bu yolla sağlanmak istenmiştir. Bu politika çerçevesinde darlık olan bölgelere diğer bölgelerden mal tahsisi yapılırdı. Stok politikası ile hem fiyat istikrarına katkıda bulunuluyor hem de muhtemel yokluklar ve olağandışı durumlar için mal depolanıyordu. Bazan devlet arzın düzenlenmesi ve darlığın giderilmesi için kendi ihtiyacına ayrılmış malları piyasaya verebiliyordu. Çünkü devletin ve ekonominin en önemli hedefi "**ibadullahın terfih-i ahvalleri**" yani halkın refah seviyesinin mümkün olduğunca yükseltilmesi idi. Bununla da sosyal refah devleti amaçlanıyordu.

Devlet stok politikası çerçevesinde oluşturduğu ambarlardan İstanbul ihtiyacı için tahsisatda bulunuyordu. 1750'li yılların başlarında kapan tüccarları, kış şartlarından dolayı deniz nakliyatının durma noktasına gelmesiyle İstanbul'un buğday ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalınca, devlet İstanbul'un iaşesini üzerine almış ve ambarlardan günlük olarak un tahsisi yapmış idi.

Tahsis politikasıyla esnafın hammadde tedarikinde güçlük çekmemesi de amaçlanıyordu. Belli hammaddeler belli esnafa tahsis ediliyor ve bazı toptancı veya üreticilerin mallarını kimlere satacakları bu tahsis politikası ile belirleniyor idi. Bu tür bir tekelcilik aslında fiyatlara müdahaleyi mümkün kılan tekelciliği engelleyen bir husus idi. Tahsislere uyulması konusunda devlet ısrarlı idi. Bu tahsislerde stratejik önemi olan mallarda devlete öncelik tanınmıştır.

Tahsis politikasının en önemli hedeflerinden biri İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanması idi. Bu politika çerçevesinde İstanbul ihtiyacının karşılanmasına öncelik veriliyor ve bu önceliğin korunmasına itina gösteriliyordu. Dolayısıyla tahsis politikası başkentin ihtiyaçlarının giderilmesinde bir araç rolü üstleniyordu.

Tahsis politikası sadece Osmanlı yöneticilerinin uyguladıkları bir politika olarak gözükmemektedir. Roma'nın devamı olan Bizans'da üretilen "sarı sabun"lar imparatorluk sarayına tahsis ediliyordu. Bu yüzden pazara satış için hiç arz edilmiyordu[209].

7) Osmanlı devletinde iddihar, ihtikar ve spekülatif kazançların önlenmesi yönünde ne tür uygulamalar görülmektedir?

İddihar, biriktirme, toplayıp saklama, stok yapma, kıtlıkta yüksek fiyatla satmak üzere zahire toplayıp saklama, ihtikâr ise halkın yiyecek ve içecek gibi zaruri ihtiyaçlarını ucuza toplayıp fırsat bulunca pahalıya satma, vurgunculuk, madrabazlık anlamlarına gelmektedir. Her iki hareket de arzın yetersiz oluşundan faydalanarak veya piyasada suni mal darlığı oluşturarak ellerinde bulunan malı yüksek fiyatla satma amacına yöneliktir. Piyasada suni darlık oluşturarak yüksek fiyatla mal satışı ise halkı sıkıntıya sokmak ve tüketiciyi aldatmaktır. Bu nedenle her iki yöntem de yasaklanmıştır.

Aslında iddihar ve ihtikâr sadece Osmanlı iktisadî tarihinde görülen bir olgu değildir. Bütün toplumlarda daha kolay yollardan daha fazla kazanç elde etme heveslileri her zaman var olmuştur ve olmaya devam edecektir. Muhtekirler ekonomik zaruretlerden ziyade, piyasada suni darlıklar meydana getirmişler, her fırsattan yararlanmaya çalışmışlardır. Muhtekir zümresi piyasada önemli rol oynuyor ve piyasayı etkiliyordu. Hayat pahalılığından yakınan 18. yüzyıl şairlerinden Osman Zâde Taib (ö.1723) "muhtekirler belasıdır bu bela" sözleriyle

---

[209] Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi,* İkinci Baskı, İstanbul 1994, s.238, 240, 294; İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş,* Ankara 1996, s. 37, 38.

muhtekirlerin etkinliğini anlatmaya çalışıyordu[210]. Aşağıda vereceğimiz örneklerde bu zümrenin piyasayı nasıl etkilediklerine ve alınan önlemlere değinilecektir.

İddihar ve ihtikâr bütün temel ihtiyaç mallarında görülüyordu. Ekmek, et, buğday, arpa ve diğer mallarda spekülasyon saikıyla mal stoklandığı oluyordu. Bu tür fiillerin devlet her zaman karşısında idi. 15 Receb 1144/ 13 Ocak 1732 tarihli belgede ekmek, et, buğday, arpa ve diğer hububatın narhları duruma göre ma'rifet-i şer' ile tayin edilecek ve gerek askerî gerekse sivil ambar ve mahzen sahipleri muhtekirlik etmeyip ellerinde bulunan zahireyi tayin olunan narh üzere satacaklar, eğer bu konuda inad ve muhalefet ederek muhtekirliğe devam etmek isterlerse gereken cezaya çarptırılacakları belirtiliyordu[211].

İstanbul'a intikali lazım gelen peynir, soğan, yumurta, nohut, mercimek vs. zahirenin gereğince gelmemesi üzerine yapılan tetkiklerde İzmit tarafında muhtekir taifesi bu malları ucuz fiyatla kapatıyor, yüksek fiyatla satmak için de stok yapıyordu. Bunun üzerine Evasıt- ı Şaban 1188/ Ekim 1774 tarihinde İzmit naibi ve yeniçeri zabitine gönderilen bir emirde bu tür spekülasyon amacı ile mal stoklayan kişilerin tesbit edilerek mahzenlerinde bulunan zahirenin derhal İstanbul'a intikal ettirilmesi ve sahiplerinin de tutuklanmaları istenmektedir[212].

Aynı bölgeye ait Evahir-i Safer 1195/ Şubat 1781 tarihli diğer bir kayıtta Odun Kapısı esnafının bu bölgeye adam gönderip ya da buradaki ortakları vasıtasıyla gizlice yüksek fiyatla mal alıp stoklayan, ihtikâr yapan esnafın dükkanları kapatılacak, kendileri de esnaflıktan tard

---

[210] Sabri F. Ülgener, "Tarihte darlık buhranları ve iktisadi dengesizlik meselesi", *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti,* Ankara 1984, s. 96; Mustafa Öztürk, "Osmanlı iktisadında fiyatları etkileyen unsurlar", s. 233, 234.

[211] *BA,* Cevdet Belediye, nr. 1936.

[212] *BA,* Cevdet Belediye, nr. 7399.

edilecekti. Çünkü taşrada bu tür stokların oluşması İstanbul'da mal darlığına ve dolayısıyla fiyatların yükselmesine sebep oluyordu[213].

Bazı sınai ürünlerin temel hammaddesine yönelik spekülatif hareketlere de zaman zaman rastlanıyordu. Hammadde darlığı ve fiyatlardaki artış direkt mamulün maliyetine tesir ediyordu. Mesela Kandiye, Hanya ve Resmo'da sabun imalinde kullanılan çorağı imalat yapmayan ve sabuncu esnafı dışında olan bazı muhtekir taifesi satın alarak mahzenlerinde bekletiyor ve fiyatı yükselmeye başlayınca satışa sunuyorlardı. Bu durumda sabun imalatçıları sabunu daha yüksek maliyetle imal etmek durumunda kalıyor ve dolayısıyla fiyatlar da yükseliyordu. Yine bazı sabunhanelerin kapanmasına da neden olabilecek tesir icra ediyordu. 1784 tarihli ferman ile bundan böyle bu türlü muhtekir taifesine çorağın satılması yasaklanırken, ihtiyaç duyulan çorağı asıl çorak bazarganlarından karşılıklı rıza dâhilinde sabun imalatı yapan esnaf satın alacaklar idi[214].

Diğer bir örneğimiz yine sabunun temel hammaddesi olan zeytinyağı ile ilgilidir. İstanbul'a naklolunmak üzere İzmir'e gelen zeytinyağı yağ kapanına daha gelmeden sabuncu esnafından bazıları satın alarak hem sabuncu esnafını hem de halkı müzayakaya sokuyorlardı. Bunun üzerine İzmir kadısına yazılan 17 Rebiulevvel 1211/ 19 Eylül 1796 tarihli fermanda İzmir'e gelen zeytinyağı piyasada cari fiyatlarla kifayet miktarı sabuncu esnafına ve halka satılacak, hiç bir zaman sabuncu esnafının tekeline bırakılmayacak, ne zeytinyağının ne de sabunun iddihar ve ihtikârına müsaade edilmeyecek idi. Fermanda ilgili husus şöyle ifade edilmektedir;

"narh-ı câri ve nizâm-ı kadîmleri üzre kifâyet miktarı sabuncu esnafına bey' vesâir ahâliye dahi lüzumı derece iştira etdirilmek ve revgan-ı mezkûrı esnaf-ı mezkûre kendülere inhisar dâiyesinde ol-

---

[213] *BA*, Cevdet Belediye, nr. 7131. Ayrıca bkz. Cevdet Belediye, nr. 2783, Aynı tasnif, nr. 6366.

[214] *BA*, Cevdet Maliye, nr. 22828.

mamak ve gerek revgan gerek sabun kimseye iddihar ve ihtikar ettirilmeyerek peyderpey der-Aliyye'ye sevk"

Diğer taraftan taşrada oluşması muhtemel spekülatif hareketlerin İstanbul'da mal darlığına ve fiyatların suni artışlarına sebep olduğundan aynı ferman metninde İstanbul harcı kalitesindeki zeytinyağının bir vukiyyesi bile ne İzmir'de ne de diğer mahallerde satışa sunulmayarak doğrudan İstanbul'a sevki talep ediliyordu[215].

İstanbul'da sur dışında bulunan dükkân sahiplerinin iddihara yönelik haraketlerine rastlanıyordu. Taşradan gelen malın ekserisini satın alarak stok yapıyorlar, iskelelerde bulunan gemilere stokladıkları malları gece satıyorlardı. Bu durum İstanbul'da mal kıtlığına ve dolayısıyla fiyatların yükselmesine ve halkın sıkıntı çekmesine neden oluyordu. Söz konusu stokçuluğun önüne geçmek ve halkın sıkıntıya duçar olmasını engellemek amacıyla sur dışında bulunan, mesela 1792 yılında sabuncu dükkânlarının tamamı kapatılmış, ancak ruhsat sur içinde dükkân açma şartına bağlanmış idi. Bu tür bir engellemenin arkasında sadece sabun müzayakası ve fiyatlarının yükselmesi yatmamakta diğer emtia fiyatlarına da yansıma endişesi bulunuyordu[216].

---

[215] *BA,* Cevdet Belediye, nr. 952.

[216] *BA,* Hatt-ı Hümâyûn, nr. 13306. "Âsitâne-i Aliyye sekenesinin havâic-i zaruriyelerinden olan esbabdan biri dahi sabun olub taşradan İstanbul'a gelen sabun bilâ fermân taşra verilmemek nizâm-ı aslisinden ve taşra sabun nakli memnu'atdan iken İstanbul'un hâric-i surunda vaki' vâfir sabuncu dükkkanları olub gelen sabunun ekserini bu dükkanlar alub dükkanlarına iddihar ve leylen iskelelerde bulunan sefâyine furuht ederek İstanbul'da sabunun kılletine ve bahâsı tezâyüdüne ve ibadullahın zaruretlerine bâis oldukları bundan akdem lede't-tahkik fesâd-ı mezkûrun def'i içün hâric-i surda olan sabuncu dükkanlarının cümlesi bâ fermân-ı âlî sedd ü bend olınmağın küşadı istirham olındukda dâhil-i surda dükkan küşad ederseniz ruhsat-ı mezkûr hâric-i surda bir vecihle sabuncu dükkanı olamaz cevabı verilmiş iken husûl-ı makâsıd-ı fâsidelerine mesağ bulamadıklarından bu esnada işimizi akçe ile görürüz mülahazasıyla bazı mahallere akçe arz eyledikleri tahkik olunmağla o makuleler her

Stratejik mallara ve temel ihtiyaç maddelerine konan ihraç yasağını muhtekir taifesi zaman zaman delmek istiyorlardı. I.Dünya Savaşı içerisinde zeytinyağının ihracı yasaklanınca muhtekir taifesi topladıkları zeytinyağını sabun yapma yoluna gitmişler idi. Bunun üzerine İstanbul halkının müzayakaya duçar olmaması için sabunun ihracına yeniden yasak getirilerek muhtekir taifesinin önü alınmak isteniyordu[217].

Osmanlı devletinde ihtikar ve iddihar gibi spekülatif hareketlerde bulunanlara şiddetli cezalar uygulanıyordu. 1787 yılında İzmir müftüsünün kardeşi İzmir müderrislerinden Osman Efendi sabun ihtikârını itiyad eylemesi hasebiyle sürgün cezasına çarptırılmış idi. Cezasını çekmek üzere Kıbrıs'a gönderilirken yolda fırtınanın şiddeti nedeniyle Kıbrıs'a gönderilmekten vazgeçilmiş, İstanköy'de ikamet olunmasına karar verilmiştir[218].

---

ne vakit ruhsat istihsal ederler ise sabun kılleti fesadından başka sâir es'ara dahi sirâyet edeceği zâhir olmağla fima ba'd hâric-i surda sabuncu dükkanı olmamak ve seddolunanlar küşad olunmamak ve kârımızdan kaldık ve mağdur olduk derler ise dahil-i surda dükkan peyda eylemek ve fima ba'd hâric-i surda sabuncu dükkanları küşad olunmamak üzre İstanbul kadısı sicillâtına ve Başmuhasebeye ve İstanbul gümrüğüne kayd olunmak babında Hatt-ı Hümâyûn-ı mehâbet-makrûn şerefrîz-i sudûr olmağla...", *BA,* Maliyeden Müdevver, nr. 9975, s. 53.

[217] *BA,* DH-İ-UM, E/43-55 (Lef 2); *BA,* Cevdet Belediye, nr. 952; 1936; 2783; 6366; 7131; 7399; Cevdet Dahiliye, nr. 8722; Cevdet Maliye, nr. 22828; DH-İ-UM, E/43-55 (Lef 2); Hatt-ı Hümâyûn, nr. 13306; Maliyeden Müdevver, nr. 9975, s. 53; Mustafa Öztürk, "Osmanlı iktisadında fiyatları etkileyen unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı,* Elazığ 1996, s. 233, 234; Sabri F. Ülgener, "Tarihte darlık buhranları ve iktisadi dengesizlik meselesi", *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti,* Ankara 1984, s. 96..

[218] *BA,* Cevdet Dahiliye, nr. 8722.

8) Osmanlı Devleti'nde Tekelci Eğilimlerin Önlenmesi

Osmanlı şehir ekonomisinin işleyişinde önemli rolü bulunan esnaf teşekkülleri, yapısı gereği serbest rekabeti engelleyen tekelci bir özelliğe sahip idi. Esnafın bu tekelci özelliği III. Selim'in dikkatinden kaçmamış, vezirine yazdığı bir Hatt-ı Hümâyûn'da "eşyanın her cinsini esnaf kendiye inhisar ettirmiş olmağla pahalı olduğundan..." yakınıyor ve halkın zarar görmeyeceği şekilde bu işe bir düzen verilmesini istiyordu[219].

Devlet hiç bir zaman bir malda tekel oluşmasına müsaade etmemiştir. Mesela 1802 tarihli hükümde "iddia'a-yı inhisar" yani satışda tekelcilik iddialarının önlenmesi isteniyordu.[220]. Çünkü tekelci eğilimlerin en fazla etkilediği kesim tüketici kesimi idi. Esnafın tekelci eğilimlerine ve bu eğilimleri önlemeye yönelik tedbirlere dair Osmanlı kaynaklarında geniş bilgilere sahibiz.

Mesela İzmir'de bulunan sabuncu esnafı kendilerine kifayet miktarı zeytinyağı almadıkça halkın ve tüccarın satmak üzere getirdiği yağın başkalarına satışına engel oluyorlardı. Üstelik kendi aralarında gelen yağı istedikleri fiyattan tevzi ve taksim ediyorlardı. Yağ sahibleri yağ bedellerini isteyince de vermemek için türlü bahane uyduruyorlar ve bizden habersiz dışarıya yağ satmışsınız diyerek hâkime müracaat ederek cezalandırdıkları bile oluyor idi. İzmir'e yağ getiren reaya ve tüccar taifesine karşı takınılan bu olumsuz tavır ve tekelci zihniyet hem yağın ve hem de dolayısıyla sabunun piyasada azalmasına ve fiyatların yükselmesine ve ayrıca İstanbul ve İzmir gümrüklerinin çorak mukataasının zararına sebeb oluyordu. Alınan tedbirler gereğince sabuncu esnafının yağ getiren tüccar ve halka mani olmamaları ve narh fiyatıyla pazarda serbestçe satış yapmaları sağlanır[221].

---

[219] *BA,* Hatt-ı Hümayun, nr. 9342; Mustafa Öztürk, "Osmanlı iktisadında fiyatları etkileyen unsurlar", s. 229 vd.

[220] *BA,* Maliyeden Müdevver, nr. 9975, s. 171.

[221] *BA,* Cevdet İktisat, nr. 934.

1816 tarihli belgede; Halep'de sabun imalini müste'men tüccarı kendi tekellerine alıp, imal ettikleri sabunları dilediklerine sattıklarından dolayı Halep çarşılarında sabun müzayakası görülüyordu. Bunun üzerine "sabunhaneler ümenâ ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ve vücûh-ı ahâli ma'rifetiyle" yed-i vahidden idare ve imal edilen sabuna narh verilerek çarşı ve pazar esnafına satılmak üzere nizam verilmiş idi. Yine bundan sonra müste'men tüccarı tarafından müdahele edilmemesi, zira müstemin tüccarının sabun imaline müdahale eylemesi "ticaret-i dahiliye nizamına" aykırı olduğu, eğer müdahale eyleyenler olursa men edilmesi hususu Halep Valisi'ne bir emirle bildirilmiştir[222].

1841 tarihli belgede Trablusşam attar ve bakkal esnafının tepkisini çeken bir tekelci eğilimden bahsedilmektedir. Daha önce vali olan El-Hac Mustafa Paşa kendi sabun imal edip, diğer vilayetlerden sabun gelmesin diye yasak koyup, kendi imal ettiği sabunlara da iki kat fiyat koyup, esnafa satıyor idi. Sonra Diyarbakır'a tayini çıkınca gitmeden önce defterde tahrir olunan sabunu kantarı 75'er guruşa yine esnaf üzerine tarh edip, ellerinden temessük almış idi. Vefatı duyulduktan sonra etrafda olan kazalardan bazargan taifesi Trablusşam'a çok miktarda sabun getirip kantarını 40'ar guruş'a satıyor, esnafın ise elinde bulunan sabuna kimse rağbet etmiyordu. Vali'nin vefatıyla defterinde kayıtlı sabun borçlarının hiç olmazsa kantarının 50'er guruştan hesab edilmesi isteniyordu[223].

Turgutlu'da Hacı adındaki sipahi pazarda benim sabunhanemin sabunu satılmayınca kimsenin sabununu sattırmam diye pazara eskiden beri sabun getirip satan tüccar kesimine müdahale ediyordu. 1634 tarihli Manisa kadısına yazılan hükümde Manisa kadısının konu-

---

[222] *BA,* Cevdet İktisat, nr. 1295.

[223] *BA,* Cevdet Maliye, nr. 12556.

yu incelemesi ve söz konusu şikâyet gerçek ise men edilmesi emrediliyordu[224].

9) Kaçakçılığın Önlenmesi

Osmanlı devletinde stratejik malların ve temel ihtiyaç mallarının ihracının yasak olması kaçakçılık olaylarının gelişmesine sebep oluyordu. Özellikle kıymetli maden başta olmak üzere, buğday, arpa, deri, ipek, güherçile ve benzeri mallar kaçakçılık yoluyla Batı'ya kaçırılmaktaydı. Kaçakçılık iç piyasada mal arzında darlığa sebep oluyor, dolayısıyla fiyatların yükselmesinde aktif rol oynuyordu[225].

İhracı yasak olan malların izinsiz olarak "taşra memleketlere" yani yurt dışına çıkarılmasına çalışan gerek bazargan, gerek esnaf ve tüccar cezalandırılıyordu. Kaçakçılık yapan kişi zabiti marifetiyle yakalanarak "breten li's-sairin" tedip olunuyordu[226].

Kaçakçılığa göz yuman idarecilere de ağır cezalar tatbik ediliyordu. 1818 tarihli hükümde yer alan bilgilere göre Ayvalık gümrükçüsü Şerif'in İstanbul'a tahsis edilen zeytinyağı ve sabunun ecnebilere satılmasına göz yumması Magosa'ya sürgün edilmesine sebeb olmuş idi.[227]. Yine kaçak mal yakalayan memurlar sahibinden rüşvet alarak

---

[224] *BA,* Cevdet İktisat, nr. 934, 1295; *BA,* Cevdet Maliye, nr. 12556; *BA,* Hatt-ı Hümayun, nr. 9342; *BA,* Maliyeden Müdevver, nr. 9975, s. 171; Çağatay Uluçay,*17. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı,* İstanbul 1942, s. 147; Mustafa Öztürk, "Osmanlı iktisadında fiyatları etkileyen unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı,* Elazığ 1996, s. 229 vd.; Çağatay Uluçay, *age,* s. 147.

[225] Mustafa Öztürk, "Osmanlı iktisadında fiyatları etkileyen unsurlar", s. 231, 232.

[226] *BA,* Cevdet Belediye, nr. 422.

[227] *BA,* Cevdet Maliye, nr. 20841'den aktaran; Ziya Kazıcı, *İhtisab Müessesesi,* s. 136.

malları bıraktığı vaki olursa bu memurların isimleri Babıâli'ye bildirilmesi gerekiyordu.[228].

Kaçak mal yakalandığında el konuyordu. Mesela 1807 tarihinde Karadeniz'e kaçırılırken yakalanan 10 torba içerisinde toplam 179 kıyye sabuna el konularak Ambar-ı Amire'ye teslim edilmiş idi[229]. Dışarıya satışına izin verilen mallar mutlaka vergi tahsil edilerek ihracatı yapılıyordu. Eğer vergi ödemeden dışarı mal satıldığı vaki olur da yakalanırsa ilgili memurlar bu mallara el koyarak rayiç bedeli ile satarak bedelini hazineye teslim ediyorlardı[230].

Kaçakçılığa yola açan sebeplerden biri dışarıya yüksek fiyatla mal satma imkanının olması idi. İstanbul'da esnafa tevzii edilerek halka satmaları istenen malları esnafdan bazıları daha yüksek fiyatla gizlice dışarıya satıyorlardı. 1814 tarihli bir hatt-ı humayunda yer alan bilgilere göre bu tür suiistimalde bulunan esnafdan bir kaç kişiye ceza verilerek suiistimalleri önlenmek istenmiştir[231].

Haksız olarak tahsil edilen vergiler de kaçakçılığa yol açabiliyordu. Çünkü vergi tahsilindeki aşırılık maliyetleri yükseltmekte, üretici ve satıcıyı zora sokmakta idi. Mesela 1766 tarihli belgede yer alan bilgilere göre son zamanlarda satışı yapılan yağdan haksız yere vergi taleb edilmesi nedeniyle yağ üreticileri İzmir'e zeytinyağı getirmedikleri ifade ediliyor, dolayısıyla İzmir halkının ve İstanbul'un ihtiyacının karşılanması zorlaşıyordu.

Üstelik yüksek vergi talepleri hammaddenin daha az kontrolün görüldüğü taşrada değerlendirilmesine yol açarak buralarda imalat yapılmasına yol açıyor ve imal edilen mallar dışarıya kaçak yollarla satılıyordu. Mesela İzmir'e yağ gelen mahaller olarak bilinen Ödemiş

---

[228] *BA,* Cevdet Belediye, nr. 7533.

[229] *BA,* Cevdet Maliye, nr. 25156.

[230] *BA,* Cevdet Belediye, nr. 7533.

[231] *BA,* Hatt-ı Hümâyûn, nr. 17541.

ve Bayındır'da kapalı iki adet sabunhanenin tekrar sabun imal etmek üzere açıldığı ve bu açılan sabunhanelerde imal edilen sabunlar Anadolu ve Arabistan'a ve Frengistan tabir edilen Avrupa ülkelerine kaçak olarak satılmak isteniyordu. Böylesine bir davranış İstanbul için sabun imal eden imalatçıları etkiliyor, sonuç olarak da İstanbul'da sabunun piyasada daralmasına ve fiyatların yükselmesine neden oluyordu. Tedbir olarak bu her iki sabunhanenin tekrar kapatılmasına ve İzmir'de sabun imalatçılarının hammadde darlığı çekmemeleri için kazalardan naklolunan zeytinyağından vergi alınmamasına karar verilmiştir[232].

10) Osmanlı Devleti'nde Üretici ve Aracı Kişilerin Korunması

Osmanlı devletinde sadece tüketici dikkate alınmıyor, aynı zamanda üretici ve satıcı da dikkate alınıyordu. Hak kavramı tek bir kesimin kullanması gereken bir kavram değil, bütün kesimler için korunması gereken bir kavramdı. Zira adaletin sağlanması bu kavramın korunup kollanmasına bağlıydı.

Üretici ve satıcının korunup gözetilmesi nihai noktada tüketiciye yansımaktadır. Üretici ve satıcının makul talepleri dikkate alınmadığı takdirde üretimde daralma ve diğer aksamaların meydana gelmesi kaçınılmazdı. Mesela artan maliyetler karşısında üretici ve satıcının fiyat artırma talepleri dikkate alınmadığı takdirde eski fiyatlarla imalat yapamayan üretici üretimden çekilme gibi bir ağır bedel ile karşı karşıya bulunuyordu. Bu durum piyasada mal darlığına ve fiyatların yükselmesine sebep oluyordu.

---

[232] *BA,* Cevdet İktisat, nr. 138; Cevdet İktisat, nr. 2164; *BA,* Cevdet Belediye, nr. 422; *BA,* Cevdet Belediye, nr. 7533; *BA,* Cevdet Belediye, nr. 7533; *BA,* Cevdet İktisat, nr. 138; *BA,* Cevdet İktisat, nr. 2164; *BA,* Cevdet Maliye, nr. 20841; *BA,* Cevdet Maliye, nr. 25156; *BA,* Hatt-ı Hümâyûn, nr. 17541; Mustafa Öztürk, "Osmanlı iktisadında fiyatları etkileyen unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı,* Elazığ 1996, s. 231, 232; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi,* İstanbul 1987, s. 136.

mesi istenmekte söz konusu görevlilerin narhı mevsimi mevsimine vermeleri tenbih edilmekte idi[239].

Alım tekeli anlamına gelen yed-i vahid usûlü kaldırıldığı halde bazı yed-i vahid tüccarlarının hâlâ aynı yöntem ile ve daha ucuz fiyatla halktan zorla mal aldıkları görülüyordu. 1833 tarihini taşıyan Edremit kadısının merkeze ulaşan yazısında adı geçen kişi hakkında gerekli işlemin yapılması istenmektedir[240]. 1834 tarihli diğer bir belgede ise aynı konunun tekrar şikâyet edildiği görülmektedir. Edremit ve Kemeredremit kazaları ahalileri "yed-i vahid tüccar" larının hâlâ eski usûlden zeytinyağı aldıklarını, istedikleri bahâ ile de sattıklarını, zeytinyağının beher destisini 12'şer guruş düşürerek ahâliden satın aldıkları belirtilmektedir[241].

Benzer bir hadise 1834 tarihli diğer bir belgede anlatılmaktadır. Bölgede yed-i vahid usûlünün kaldırıldığı emri dikkate alınmadan bölgeye yeni tayin olunan görevlinin Edremit'e geliş tarihine kadar yed-i vahid tüccarları tarafından halkın elinden zeytinyağının destisi onikişer guruşa düşürülerek satın alınmıştır. Yed-i vahid usûlünün kaldırılış tarihi olan Şevval ayı ile görevlinin Edremit'e geliş tarihi olan Zilkade ayı arasında geçen iki ay zarfında olan hâsılat, Dersaadet irsalâtı ve yed-i vahid tüccarlarının makbuzatı muhasebesi görülmüş ve konu merkeze intikal ettirilmiştir[242].

İhtisap ağaları tarafından ihdas edilen ve kanunsuz olarak esnaftan alınan bir kısım "bid'at-ı mekruhiyeler" yani vergiler bulunuyordu. 1683 tarihli talimat gereğince İhtisap Ağaları'nın ihdas ettikleri vergiler kaldırılmıştır.[243].

---

[239] *BA,* A.DVN, nr. 2/27.

[240] *BA,* Cevdet Maliye, nr. 28240.

[241] *BA,* Cevdet Maliye, nr. 6115.

[242] *BA,* Hatt-ı Hümâyûn, nr. 33724-B.

[243] Ziya Kazıcı, *İhtisab Müessesesi,* s. 149-150.

1734 tarihinde Ağriboz, Atina, Kefşe ve Salya iskelelerinden müstemen ve diğerlerine satılan zeytinyağının resm-i miri adıyla tahsil edilen vergisi eda olunduktan sonra köy ve kasaba ahalisine satılmak için kara yoluyla naklolunan zeytinyağından malikâne mutasarrıfları kanunsuz olarak resm-i miri taleb ediyorlardı. Bu kanunsuz uygulama şikâyet edilerek düzeltilmesi istenmektedir. Bu tür satışlarda resm-i miri taleb edilmemesi hakkında 1730 yılında bir karar çıkartıldığı, yine bu karar doğrultusunda malikâne mutasarrıflarının ve voyvodaların hareket etmeleri istenmektedir[244].

İstanbul tahsisatları için sabun imal eden üreticilerin sabunun ana hammaddesi olan zeytinyağını alırken resim ödemeleri gerekmiyordu. Fakat bu konuda talimatlara uyulmayarak sabun üreticilerinden zeytinyağı alırken resim alındığı oluyordu. Ekim 1766 tarihini taşıyan bir belgede bu konuda beliren bir suiistimal anlatılmaktadır. İzmir'de bulunan sabuncu esnafı İstanbul ve bölge ahalisi için imal ettikleri sabun için lazım gelen zeytinyağını satın alırken resim alınmaması gerekirken bir kısım görevlilerin müste'men taifesine uygulanan resmi aynen uyguladıkları, yağın her vukiyyesi için birer pare resm talep ettikleri, bu nedenle de yağ gelen bölgelerden özellikle Ödemiş ve Bayındır'dan yağ gelmemeye başladığını şikâyet ediyorlardı. Bu gibi olumsuz gelişmelerin ise sabunhanelerin üretimlerini durduracağı ve İstanbul'da sabun fiyatlarını artıracağı belirtilmekte ve sabuncu esnafının yakındığı İstanbul'a gönderdikleri ve ahalinin kendi ihtiyaçları için satın aldıkları yağdan "resm-i miri"nin eskiden olduğu gibi alınmaması yönünde karar çıkarılır. Bu konuda daha önceki karar 22 Zilhicce 1178/ 11 Haziran 1765 tarihlidir[245].

Üretici ve satıcılardan haksız vergi taleplerinin dışında resmi kişilerin diğer kanunsuz uygulamalarına da müsaade edilmiyordu. 1785 tarihli belgede Kandiye'de bulunan sabuncu esnafı "vülat, hükkâm ve

---

[244] *BA,* Cevdet Maliye, nr. 8511.

[245] *BA,* Cevdet İktisat, nr. 138; Cevdet İktisat, nr. 2164.

mütesellim ve sair ehl-i örf taifesi" tarafından haksız yere birer bahane ile cezalandırıldıkları, bu nedenle de imalathanelerinin ekserisini atıl bırakmak zorunda kaldıklarını şikâyet etmekte idiler. Dolayısıyla üretimin yetersiz olması nedeniyle de İstanbul ihtiyacı karşılanamamakta idi. İstanbul'da sabun müzayakası görülmesi ve bu bölgeden yeterince sabun gelmemesi üzerine sabuncu esnafının şikâyetini dikkate alan merkez;

"...fimâba'd kârhâne ashabı gerek Müslim gerek zimmî olsun vülât ve hükkâm ve zâbıtân ve sâir ehl-i örf tâifesi taraflarından hilaf-ı şer'-i şerif tecrim ve tağrim ve rencide ve te'addi olınmayub hukuka müte'allik davaları zuhur eyledikde mukata'a-ı mezkûre emini ma'rifetiyle şer'ile ..."

görülerek sabuncu esnafının tekrar üretime geçmesi ve İstanbul'a yeterince sabun gönderilmesi sağlanmak istenmiştir[246].

Perakende satış yetkisi bulunmayan tüccara 1833'de İstanbul'da görülen müzayaka ile perakende satış izni verilmesi, perakende satış yapan esnafın zararını mucib olması dolayısıyla tekrar bu karardan vaz geçilmiş idi[247].

---

[246] *BA,* Cevdet İktisat, nr. 2036.

[247] *BA,* A.DVN, nr. 2/27; *BA,* Cevdet Belediye, nr. 422, 471; *BA,* Cevdet İktisat, nr. 138, 2164; *BA,* Cevdet İktisat, nr. 1144,2036; *BA,* Cevdet Maliye, nr. 6115, 8511, 28240; *BA,* Hatt-ı Hümâyûn, nr. 33724-B; *BA,* Tevziat Defteri, nr. 30, s. 21; *BA,* Tevziat Defteri, nr. 32, s. 2-3; Mustafa Öztürk, "Osmanlı iktisadında fiyatları etkileyen unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı,* Elazığ 1996, s. s. 229; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri,* İstanbul 1983.s. 16 (58 nolu dipnot); Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi,* İstanbul 1987, s. 149-150; *BA,* Tevziat Defteri, nr. 30, s. 21.

III- OSMANLI DEVLETİNDE ETMEKÇİLER FIRINDA YAKILDI MI?

Dünyanın ilk Esnaf Kanunu, ilk Belediye Kanunu ve ilk Standartlar Kanunu da bizim Müslüman ecdadımız tarafından hazırlanmış ve bugünün hukuk devletiyim diye övünen çoğu devletlerinden de çok ileri seviyede bu kanunları tatbik etmişlerdir. 250 maddeyi aşan Bursa İhtisâb Kanunu ve buna benzer İstanbul ve Edirne İhtisâb Kanunları, dünya hukuk tarihinin şeref sayfalarına altınla yazılması gereken kanun hükümlerini ihtiva etmektedirler. İsterseniz günümüzdeki ekmekçi ve fırıncıların hallerini düşünün, modern çağda yaşadığınızı unutmadan 500 sene önce hazırlanmış şu ekmek standart kanun hükmünü dinleyin:

"Ekmek 700 dirhem bir akçeye ola. İnce elekden elene ve tamam bişe ve ak ola ve râyihası olmaya. Etmekçiler, çaşni tuttukların narh üzere pâk işleyeler, eksik ve çiğ olmaya. Etmek ipinde *kara bulunursa ve çiğ olursa, tabanına let uralar; eksük olursa tahta külah uralar veyahud cerime alalar."* (İstanbul ve Edirne İhtisâb Kanunnâmeleri, md. 1, 21).

Bugün en çok şikâyet edilen kahveciler ve lokantacılarla alakalı ise, isterseniz şu hükmü ibretle mütâla'a edelim: *"Aşçılar ve başçılar ve büryancılar ve börekciler, fi'l-cümle taam pişirip satanlar, eyü ve pâk pişireler ve kabların pâk suyla yuyalur ve pâk bez ile sileler ve bir kerre panak ve tabak yudukları suyla tekrar bir çanak ve bir tabak dahi yumayalar.* Ve kazanların *kalaysız dutmayalar ve kepçelerini dahi kalaysız dutmayalar."* (İstanbul İhtisâb Kanunnâmesi, md. 7).

Bu arada unutmayalım ki, insan hak ve hürriyetlerini, ecdadımızın yürekten inandığı hukuk nizamı, günümüz modern dünyasının sözlüğüne 20. asırda girebilen hayvan haklarını, asırlar öncesi bilmiş ve saygı göstermiştir. İşte Avrupa'nın insanlar hakkında dahi tatbik edemediği ve 500 sene önce hayvanlar hakkında tatbik edilen bir maddeyi şimdi beraber okuyabiliriz: "Ve ayağı *yaramaz bargiri işletmeyeler. Ve at ve katır ve eşek ayağını gözedeler ve semerin göreler.*

midir deyü imtihânen bir kaç yerden etmek getürüldi; kimi çiğ ve kimi kara ve ba'zı eksik bulunub, sebebinden su'al olunıcak cema'at-i kesîre etdiler ki, her gün her furundan gâh çiğ ve gah eksük deyü beşer onar akçe igmaz-ı ayn iderler. Hattâ *muhtesib olanları,* furundan akçe almasun deyü hüküm dahi gelmişdir, 'amel etmezler ve kemâkân akçeler alurlar, eksüğin ve 'aybın ketm ü setr ederler. Aldıkları akçeyi sûretâ *cerîme* deyü alırlar, hakikaten eksüğe ve 'ayba ruhsat verirler dediler. Öyle olsa el'ân muhtesib olana, bu mezâlime ve mehâyife vukûfın var mıdır denicek, ben henüz geldim bu hususları bilmezin, *kâtibim ve kethüdâm* eskiden kalmışdır, anlara sorun dedi. Anlara sorulub bu kadar çiğ ve kara ve eksük nedir, niçün gözlemezsiz deyicek, bu def'a günahımızı 'afv idin, münba'd ihtimam edelim, gözliyelim, gayrı vâkı' olmaya dediler. Te'kîd ile ısmarlandı. İmdi minba'd gafil olmayub *şer'den ve kanundan hâric* iş etmek câiz değildir denildi. Az vakt içinde evvelkiden ziyade fesâdları zâhir oldu. Ba'dehû merrâtla yine tekîdât olundı. Kat'â mültefit olmayub şer'a ita'at ve kanuna ri'ayet itmediler[251]."

---

[251] Krş. İbn'ül-Uhuvve, **Ma'âlim'ul-Kurbe Fi Ahkâmi'l-Hisbe**, Kahire 1976, sh.154-155; Kavakçı, Yusuf Ziya, **Hisbe Teşkilâtı,** Ankara 1975, sh. 94-95

- **Çaşni Tutmak**: Çaşni, lezzet demektir. Dilimize çeşni diye geçen bu kelime, ihtisâb terimi olarak, belediye tarafından ekmeğin cinsinin tesbiti için yapılan denemeye denir (Pakalın, I/331).

- **Müdd**: Yaklaşık 1.053 Lt.lik hacim ölçüsü. Ancak Bursa müddü farklı olabilir. Nitekim sancak kanunnâmesinde 2,5 kile diye açıklanmıştır. Zira mahalline göre farklılıklar arzediyordu. Mesela, Kütahya müddü 20, Diyarbakır müddü 16, Siverek milddü ise 8 İstanbul kilesi idi. 8 Konya müddü 12 Bursa müddidir (Barkan, **Kanunlar**, 31, 46-47,106).

3-Osmanlı Hukukundaki Tazir Cezaları Ve Çeşitleri Bellidir

Eski hukukumuzun her ta'zir suçunun cezasını ayrı ayrı tesbit yoluna gitmediğini, belki bunu zamanın yasama organına terk ettiğini daha önce zikretmiştik. Ancak bu husus, zamanın yasama organı demek olan ülül-emrin veya takdir hakkına sahip bulunan kadıların, tamamen serbest bırakıldıkları anlamına alınmamalıdır. Ta'zir cezaları tespit edilirken uyulacak esaslar ve önemli ta'zir cezaları ile bunların alt ve üst sınırları aslî kaynaklarda gösterilmiştir. Biz kaynaklarda zikredilen ve uygulamada görülen bazı ta'zir cezalarını görelim ve bunları en ağırından başlayarak nakledelim.

1) idam Cezası (=katl=siyâseten katl=salb): Temel kaide, ta'zir cezasının 39 sopa cezasını geçmemesi ve öldürücü olmamasıdır. Ancak çoğu İslâm hukukçuları, ta'zir cezası olarak idam cezasının verilebileceğini kabul etmektedirler. Hanefiler buna *siyâseten katl* demekte ve livâta, tekerrür eden hırsızlık suçu ve benzeri bazı suçlarda idam cezasının verilebileceğini kabul etmektedirler. Osmanlı Padişahlarının kardeşlerini ve bazı devlet adamlarını öldürülmeleri, bu manâda siyâseten katle değil, bir had suçu olan bağy'e girmektedir. Ancak Osmanlı Kanunnâmelerinde dükkân açma, tekrarlanan hırsızlık suçu ve livâta gibi suçların idam cezası ile cezalandırıldığını da görmekteyiz[252].

Burada salb yani asma ile katli beraber zikrettik. Çünkü Osmanlı uygulamasında hem kılıç ile başvurarak katletme ve hem de asma şeklindeki idam cezası uygulanmıştır. Her iki şekliyle de idam cezasının meşrûiyet kaynağı, Hz. Pegamber'in fiili tatbikatıdır.

2) Celd (Sopa veya Çomak) Cezası: Bu ceza eski hukukumuzda temel cezaların başında yer alır. Osmanlı hukuku başta olmak üzere, Türk hukuk tarihi boyunca da uygulana gelmiştir. En azı üç ve en çoğu

---

[252] Damad, I/617; Udeh, I/687-689; Kanunî Kanunnâmesi, Yavuz Kanunnâmesi ve benzeri kanunların ilk fasılları.

ta'zir cezası olarak 39 sopadır. Şu hüküm buna bir misâl teşkil eder: *"Eğer bir kişinin atı veya katırı ekine girüb zarar ve ziyan eylese, davar başına sahibine beş çomak vurup beş akçe alına"*[253].

3) Hapis Cezası: Eski hukukumuzda iki çeşit hapis cezası vardır. *Birincisi,* süreli hapis cezasıdır. En azı bir gündür. En çoğunun sınırı, ülülemr'ce takdir edilecektir. *ikincisi,* süresi belli olmayan hapistir. Önemli suçları (hırsızlık, kalpazanlak v.s.) adet haline getiren suçlular, tevbe edinceye kadar hapsedilirler. Yani hapis süresi önceden kesin belli değildir. Tanzimattan sonra çıkarılan ceza kanunları, hapis cezalarını süreli hale getirmiştir[254] ve aslî ceza olarak kabul etmiştir.

4) Sürgün (Nefy=Tağrib) Cezası: Özellikle ırza karşı işlenen suçlarda uygulanan bu cezanın süresi genelde bir yıldır. Ancak bir yıldan fazla da olabilir. Tanzimattan sonraki ceza kanunlarında bu cezanın çokca uygulandığını görüyoruz. Bir kısım hukukçulara göre sürgün cezasına çarptırılanların hürriyetleri, bazı kayıtlarla da sınırlanabilir. Osmanlı uygulamasında görülen kürek ve kal'abendlik cezaları bu esasa dayandırılmıştır[255].

5) Bunların dışında fıkıh kitaplarında zikredilen ta'zir cezaları arasında suçluya öğüt verme (va'z), kınama, tehdit ve özellikle yalancı şahitlik ve kalpazanlık gibi adi suçlarda teşhir gibi cezalar da mevcuttur. Türk hukuk tarihinde bunlar da uygulanmıştır. *"Yalancı şâhidi ta'zir ve teşhir ederler"* hükmü Kanunî'nin ceza kanununda yer almaktadır[256].

6) Para Cezası: Fıkıh kitaplarında *garâme* ve Osmanlı hukukunda *cürm-ü cinâyet cezası* denen para cezası, özellikle Fatih Sultan

---

[253] Ceza Kanunnâmesi, İÜ. Ty. 1807, Vrk. 5/b ve diğer kanunlar; Molla Hüsrev, II/74 vd.; Damad, I/617 vd.ş Udeh, I/689-694.

[254] Udeh, I/694-699; Damad, I/620; Osmanlı Ceza Kanunlarının ilk dört fasılları.

[255] Udeh, I/699-700.

[256] İÜ.Ty. 1807, Vrk. 6/a; Molla Hüsrev II/74 vd.; Udeh, I/702-705.

Mehmed'in ceza kanunu ile Türk hukukunda ilk defa ciddî olarak uygulanmıştır. Bu ceza had ve kısas cezalarıyla beraber de uygulanabilir. Osmanlı kanunlarının ilk dört faslında özellikle para cezaları ayrı ayrı belirtildiği ve ne zaman verileceğine bazan işaret edildiği halde, bazı aştırmacılar, Osmanlı kanunlarının had ve kısas cezalarını kaldırdığını ve yerine para cezasını vaz'ettiğini ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki kanunâmelerde had veya kısas cezaları uygulanmadığı takdirde, *cürm* ya da *cerime* tabir edilen para cezasının kanunda belirtilen miktarda uygulanacağı belirtilmektedir. Ayrıca uygulanacak para cezası insanların gelir durumuna göre sınıflara ayrılarak tespit edilmiştir. Kısmen sadeleştirerek bir misal zikredelim: *"Eğer adam öldürse, yerine kısas etmeseler kan cürmi bin akçe ya dahi ziyâde güci yetse dörtyüz akçe, altıyüze güci yetse ikiyüz akçe, ondan aşağı halli olursa yüzakçe, gayet fakir olsa elli akçe alına"*[257].

7) Bu cezaların dışında özellikle Osmanlı Devletinde uygulanan bazı ta'zir cezası çeşitleri daha vardır. Bunlar arasında önemli olanları zikredelim:

Kürek Cezası: Önceleri bazı suçlulara ceza olarak devletin donanmasına ait gemilerde kürek çektirilerek uygulanan bu ceza, özellikle Tanzimattan sonra mahkûmun ayağına pranga denilen demir bağlanarak infaz olunurdu[258].

Pranga-bendlik cezası: Ağır suçluların ayağına zincir bağlanarak uygulanan bir infaz şeklidir. 1869 tarihli Askeri Ceza Kanununda yer alan bu ceza daha sonra diğer ceza kanunlarına da girmiştir.

Kal'a-bendlik cezası: Hapis ve sürgün cezasını mâhiyetinde birleştiren bu cezaya çarptırılan suçlulara hapis cezaları, devletçe belir-

---

[257] Kanunî Ceza Esat Ef. 2362, Vrk, 3/a; Ali Emirî, Kav. 74. Vrk. 1/b vd; İbn'ül-Hümâm, IV/212; Udeh, I/705-708.

[258] 1858 Tarihli Ceza Kanunnâmesi, md. 19, 21, 57, 58, 60, 62.

lenen kalelerde çektirilir. Tanzimattan önce de uygulanan bu ceza şekli, Tanzimattan sonraki ceza kanunlarında da görülmektedir[259].

---

259 1858 Tarihli Ceza Kanunnâmesi md. 23, 24, 25, 30.

İNDEKS

- A -

Abbasiler, 29, 31
Abdalân-ı Rum, 56
Âdet hukuku, 32
ahî teşkilatı, 160
Ahî teşkilâtı, 161
Ahiler, 56, 58
Âhiyân-ı Rum, 56
ahkâm-ı şer'iyye, 41
ahlâkî hükümler, 25
Ahlat, 56
aile hukuku, 53
Aile hukuku, 52, 127
Akar, 98, 100, 101, 102, 108
Akide, 52
Alım-Satımın Belli Kurallara Bağlanması, 181
Allah, 48, 53, 57, 59, 119
Allah hakkı, 53
amelî hükümler, 24
amelî mezhep, 39
Anadolu, 18, 42, 55, 56
Ankara, 48, 58
Arabistan yarımadası, 45
Arap, 42
âriyet, 53
arşiv belgeleri, 119
Aşçılar, 170, 207
Âşıkpaşa-zâde, 61
aşiret, 55, 56
askerî, 56, 57, 58
Avrupa, 19, 43, 46, 49, 57, 61
Ayasofya, 59
Aydın, 61
âyet, 119
ayn, 50, 53
Ayn, 97, 98, 99, 100, 106, 110
Aynî hak, 97

- B -

Bâciyân-ı Rum, 56
Bağdad, 18
Balkan milletleri, 58
Balkanlar, 42, 55
Balkanlaşma, 42
başçılar, 170, 207
Bediüzzaman, 6, 10, 21, 25, 41, 64, 67, 69, 70, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 95, 117
Berber, 182
Beytül-Harem, 150
Beytüllahm, 131, 136, 138, 144, 149
Bilinmeyen Osmanlı, 3, 115, 124
Bizans, 54, 56, 57, 60
börekçiler, 170
Bosna, 43, 44, 45
büryancılar, 170, 207
Büyük Kilise, 125, 131, 136, 149, 150
Buhari, 18
Bulgarlar, 57, 58

- C, Ç -

Caiz, 105, 107
canlıları ateşle yakmak, 208
çaşni, 177, 179, 207, 209
Çaşni Dutulması, 7, 166
Çaşni Tutmak, 180, 210

çavuş, 163
Celaleddin-i Harzemşah, 80
Celcele, 149
Celd, 211
cemaat mahkemeleri, 53
Cemil Meriç, 46
cerbeze, 118
Ceza hukuku, 27
child abuse, 14
cihad, 58
cihet-i uhra, 112
çocuklara cinsel taciz, 14
çok hukukluluk, 49, 50, 53, 54
Çomak, 211
contract of marriage, 11
cürm-ü cinâyet cezası, 212
Cumhurbaşkanlığı Denetleme Kurulu, 3
cumhuriyet, 31, 80
Cumhuriyet, 5, 29, 115, 120

- D -

Dahme-i Müteberrike, 151
Dâr'ül-İslâm, 50
Dede Efendi, 208
Değirmenciler, 182
demokrasi, 31
Devlet, 50, 51, 53
devlet başkanlığı, 58
devlet şekli, 29, 31
Devlet-i Aliyye, 51, 54
devletin şekli, 30
Deyr'üz -Zeytun, 143
din, 17
Din, 17
din hürriyeti, 57
din ve vicdan hürriyeti, 59
Dinî hislerdeki çözülme, 17
Dinsiz millet yaşayamaz, 89
dinsizler, 3, 84, 90
dinsizlerle mümkün olan diyalog yolları, 86
Divan-ı Hümâyun, 29, 30
diyet, 27
Domaniç, 56
Don-Volga Kanalı, 48
duacı, 163
Dürer ve Gurer, 61

- E -

Ebu Hanife, 53
Ebu Musa El-Eş'ari, 16
Ebu Yusuf, 52, 53, 101, 102, 103, 104, 108
Ebu Zehra, 97, 99
Ebubekir, 12, 15
Ebül-Ula Mardin, 100
Ebüssuud, 61, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113
Ebussuud Efendi, 59
Edirne, 18
ehil, 18
ehl-i dar'il-İslâm, 51
ehl-i hall ve'l akd, 29
ehl-i Kitab, 77
El-Kübeysî, 97, 99, 103, 106
Endülüs, 48
ergenlik, 11, 12, 172
ergenlik muhayyerliği, 11
Ermeniler, 131, 149
Ertuğrul Bey, 56
Etmekciler, 179, 209
Etmekçiler, 7, 169, 207
evlenme akdi, 11
evlilikte vekâlet, 11

- F -

F. Giese, 56
Fahri Demir, 20
farz-ı ayn, 47
Fâtih, 19, 43, 45, 59, 60, 61, 119
Fatih Sultan Mehmed, 7, 127, 128, 130, 136, 137, 169, 212
Fâtih Sultân Mehmed, 59, 60
Fener Patrikhânesi, 54
Fenn-i Âdâb veya Münâzara İlmi, 117
fenn-i sihir, 209
Fetâvây-ı Tatarhaniye, 112
FETHULLAH GÜLEN HOCAEFENDİ, 6, 72
Fethullah Hoca, 70
fier', 25
fıkıh, 24, 25
Fıkıh, 5, 20, 25, 72, 212
fıkıh kitapları, 50
fırına atarak cezalandırmak, 208
fiûrâ meclisi üyeleri, 29
Fiyat tahdidi, 173
Fuad Köprülü, 55, 56
Fuad Köprülü'nün, 56
fütüvvet teşkilâtı, 160, 161
fütûvvet, 160

- G -

Galata, 48
Galata Zimmîleri, 61
garâme, 212
gayr-i Müslim, 50, 51, 52, 58
gayr-i Müslimler, 50, 53
gayr-i Müslimlere, 53, 58
gayr-i Müslimlerin hak ve hürriyetleri, 130
gayrimenkul, 97, 98, 99, 100
Gayrımenkul, 98, 111
Gâzî Mihal, 57
Gazi Osman Paşa, 116
Genişletilmiş mülkilik sistemi, 53
Gibbons, 55, 56, 58
Gürci Manastırı, 136, 138

- H -

Habermas, 89
Habeş, 131, 142, 143, 149
Habs'ül-Mesih, 142, 143, 150
hac, 48
Hacer-i Muğtesel, 149, 150
had, 27, 211, 213
hadis, 29, 30, 51
HAK, 53
hak ve hürriyetler, 50
Hakiki parçalar, 109
hâkim, 50
hâkimiyet, 31
hakk-ı karar, 110, 111
hakk-ı mesil, 109
hakk-ı şirb, 109
Halife, 31, 37, 81
Halil İnalcık, 56
Hanefî Mezhebi, 99
Hapis, 212, 213
harbî, 51, 78, 90
Hatt-ı Hümâyûn, 48
havra, 59
hayvanı ihrâk bin-nâr, 208
Hazret-i Meryem Türbesi, 149
Hersek, 43
Hıristiyan, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 57, 77, 82, 134
hisbe teşkilâtı, 185
hıyar'ul-büluğ), 11
Hocaefendi, 67, 70
hoşgörü, 41, 42, 49, 63

Hükmî parçalar, 109
Hükümet Şekli, 5, 29
Hukuk birliği, 49
hukuk sistemi, 49
Hukuk-ı Aile Kararnâmesi, 52
hukukî mu'âmele, 105
Hz Ömer, 126
Hz. Aişe, 3, 5, 9, 10, 12, 14, 15, 16
Hz. Aişenin evliliğinin hikmetleri, 15
Hz. Ali, 47
Hz. Hatice, 10, 14
Hz. Ömer, 119

- I, İ -

I. Murad, 119
i'lay-ı kelimetullah, 43
i'lây-ı kelimetullah, 56, 57
ibâdât, 36
İbn-i Kemal, 61
icar, 52
içki, 119
içtihad, 25, 30
içtihadî hükümler, 21
içtihadî meseleler, 119
idam Cezası, 211
İddihar, 192, 193
iffete iftirâ, 27
ihrâk bin-nâr ile siyâset, 208
ihrâk ile ta'zib, 209
ihtikâr, 173, 174, 192, 193
ihtisab ağası, 187
İhtisab ağası, 186
ihtisab nâzırı, 187
ihtisab Nezâreti, 188
ihtisâbiye rüsûmu, 187
İhtisap Nezâreti, 186
ihyây-ı din, 17
II. Abdülhamid, 119
II. Murad, 119
II. Selim, 18, 19
III. Mehmed, 18
İlahi Mesuliyet, 43
İmam Muhammed, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108
imtiyaz fermanları, 128
İncil, 13, 23
inkârcılar, 83
intifâ, 96, 97, 98, 99, 109
İntifâ', 99
Iorga, 56
İrâde-i Seniyye, 54
İran, 49
İrtifak hakları, 109
irtikâb, 119
iskat, 110
İslâm Hukukunun, 43
İslâm ülkesi, 50, 53
İslam'daki kadınların dövülmesi, 155
İslam'da Kadınln DÖvÜlMesi Meselesi, 153
İslâm'ın bayraktarlığı, 119
İslâmlaştırma politikası, 57
İstanbul, 48, 55, 58, 59, 60, 61
İstanbul Rasadhânesi, 19
istibdal, 97, 98, 99
istihdam, 70
istihsân, 22, 23, 35, 101
İstihsan, 102
istihsânü'l-icma', 23
istihsânü'l-kıyasî, 22
istihsânü'l-örf, 23
istihsânü's-sünnet, 23
istihsânü'z- zarûret, 23
isyan, 45
itikadî hükümler, 24, 25
itikad-ı küfriye, 83
İttisâl-i karar, 109
İzmir, 48

- K -

kaçakçılık, 199
kader-i İlâhi, 119
kadılık, 58
Kadının İslam'daki durumu, 154
Kahire, 18, 54
Kal'a-bendlik cezası, 213
Kalitenin Kontrol Edilmesi, 7, 166
Kamame, 125, 129, 131, 134, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 144, 148, 149, 150
Kamame Kilisesi, 129, 131, 134, 136, 148, 149
kanun, 21, 27, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 52, 54, 148, 169, 176, 179, 189, 207, 208, 209
kapan taşları, 181
karaborsa, 173
Katolik, 45, 46
Kayıtbay, 148
Kemal Gacar, 69
kethüdâ, 62, 163, 164
Kıbtiler, 131
kilise, 45, 59, 60, 62
Kilisey-i Kübrâ, 138
kısas, 27, 213
Kitap vakfı, 107, 108, 110, 112, 114
Kıyas, 100, 101, 102, 103, 105, 110, 111
kıyâs-ı celî, 22
kıyâs-ı hafi, 22
Kıymet, 106, 113
kol oğlanları, 186
Kosova, 45
Kubbe-i Sahra, 150, 151
Kubbet'üs-Sahra, 150
Kudüs, 3, 6, 7, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 134, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 150, 151, 152
Kürek Cezası, 213
Kur'an, 103
Kur'an Allah'ın kelamıdır, 157
kurbet, 104, 106, 107
Kurbet kasdı, 104
kurbet-i müebbede, 111
Kuzey Afrika, 42, 43, 45

- L -

agator, 58
lagatorlar, 57
lâik cumhuriyet, 80
Laik rejim, 80
Laiklik, 5, 20, 22
Lâtin papazları, 44
Lonca teşkilâtı, 164

- M -

Macaristan, 45
Macarlar, 45
maddi cihad, 79
Maddi ve Manevi Liderler, 69
Mağarat'ül-Mehd, 149, 150
Mağarat'ür-Ru`ât, 150
makîsünaleyh, 103
Mal, 96, 97, 98, 99, 103, 105, 106, 109, 110
malî, 52
Mar Ya'kub, 136, 143
martoloslar, 58
Maruniler, 131
Mecelle, 48, 54
Meclis-i Mebusan, 30
Medine Ameli, 32
Medine fukarası, 42
Medine Vesikası, 49

medrese, 19
mefhum-u muhalif, 113
Mehmed Kırkıncı, 69
Menât, 103
Menfî hareket, 79
menkul-ı müteâref, 113
Meryem Ana Makberesi, 144
Mescid-i Aksa, 125, 126, 129, 150
Mescid-i Aksâ, 150
Mescid-i Davud, 129
Mescid-i Selahaddin, 134
mescit, 104
Meşrûtiyet, 30, 31, 163
Mevkuf, 110
Mevkûfât, 39
Mi'yâr-ı Adâlet, 27
Mihrimah Sultân, 60
Mihrimah Sultân Camii, 60
millet, 17
millet-i gayr-i Müslime, 50
millet-i Müslime, 50
milli buluşma, 120
miras, 52, 106
Miras hukuku, 26
Mısır, 42, 47
Molla Hüsrev, 61, 108
monarşi, 31
Monarşik devlet, 31
Moskova, 48
muâmelât, 26, 36
muamelat-ı nas, 25
müçtehid hukukçu, 38
Müdd, 180, 210
mülhid, 77, 84
mülk, 52
Mülk, 110, 111
Mültek'al Ebhur, 39
mürtedler, 77, 78
müsbet hareket, 79, 80, 118
müsle, 208
Müslüman, 43, 45, 47, 50, 51, 55, 57, 58, 61, 120
Müslümanlar, 3, 9, 16, 31, 37, 41, 47, 50, 51, 52, 53, 77, 81, 125, 127, 129, 150, 151, 152, 153, 155, 187
müşrik, 77
Müste'menler, 50, 78
müste'men, 50, 52, 53
müsteşrik, 101
müsteşrikler, 3, 9, 32
Mütemmim cüz, 101
Muhtekirler, 192
muhtesib, 170, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 190, 208, 210
Mustafa Kemal, 18, 120
Mustafa Sungur, 6, 64, 65, 66, 68
mutlak kafir, 77

- N -

Nablüs, 143
nakib, 163
Nakit para vakfı, 98, 99, 107, 108
nar ile ancak rabb'ün-nâr azâb eder, 208
Narh, 7, 170, 174, 175, 176, 178, 203, 206
Nefy, 212
nikâh akdi, 11, 12
Nizam'ül-Mülk, 185

- Ö, O -

Ölçü Ve Tartıların Kontrol Edilmesi, 7, 180
Ömer Nasuhi Bilmen, 70, 173, 175

Örf, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 111
örfî hukuk, 23
örf-âdet kâidesi, 22, 23, 33
örfî hukuk, 21, 32, 33
Ortadoğu, 42, 43
Ortodoks, 45, 57
Osmanlı Barışı ve Hoşgörüsü Bildirgesi, 42
Osmanlı Devleti, 41, 59, 60, 119
Osmanlı hukuk sistemi, 49
Osmanlı Kanunnâmeleri, 48
Osmanlı Modeli, 6, 125, 128, 151
Osmanlı tatbikatı, 96, 104, 107, 112, 113
Osmanlılar, 31
Osmanlılarda esnaf teşkilâtı, 162
Ouspensky, 61
özel hukuk, 53
Özel hukuk, 52

- P -

P. Wittek, 55
padişah, 30, 37, 39, 141, 188
Para Cezası, 212
Paris, 18, 48
Pax Ottoman, 5, 42, 48
pedophile, 13
petrol, 42
Polis Teşkilâtı, 188
Portekizliler, 46, 47
pranga, 213
Pranga-bendlik cezası, 213
Protestanlar, 46

- R -

ra'iyye, 50
rakabe, 111
Râşid halifeler, 29, 31
Ratio Legis, 103
resm-i kal'a, 148
ribat, 108
Risâle, 208
Risale-i Nur, 6, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73
Risale-i Nurun şerhi ve tefsiri, 65
Risale-i Nurun termometresi, 64, 67, 68
Rum, 54, 56, 57, 60
Rum Patrikhanesi, 60
Rumeli, 18, 45
Rumlar, 50
Rummân-ı Davud Peygamber, 151
Rus, 48, 61

- S, Ş -

Sadık Efendi, 70
sadrazam, 57
sadrazamlık, 58
sâhib-i mene'a, 209
Sahratullah, 129, 150
şahsın hukuku, 26, 28, 54
Sahyun Kilisesi, 129
Said Nursi, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 87, 89, 90, 95, 117
Sakarya, 49
Sakıp Efendi, 70
salb, 211
Şam Eyaleti, 126
sancakbeylik, 58
şarap, 52
Sarhoflluk, 103
şart, 51, 53
Şehremâneti, 188
şehremini, 188
Selahhaddin-i Eyyubi, 126

Selanik, 18
Selçuklular, 29, 31
şer', 24, 30, 31
şer'î hükümler, 21
şer'î hukuk, 21
şer'-i şerif, 21, 43, 206
şer'iye sicilleri, 27
şer'î hükümler, 20, 41
şer'-i şerif, 41, 43, 46
Şerh-i Makasıd, 19
Şerh-i Mevâkıf, 19
şer'î hükümler, 51
şer'î hükümlere ri'âyet, 119
şerî'at, 24, 25
şer'iye mahkemeleri, 53
şey, 52
şeyh, 162, 163
Sırbistan, 45, 60
Sırp, 45, 57
Sırplar, 45, 57, 58
Sitt-i Meryem, 149
siyâset cezaları, 27
siyâseten katl, 211
siyâset-i şer'îye, 21, 27
Siyer-i Kebir, 208
Sofi filozof, 64
Sokollu Mehmed Paşa, 48
Solakzâde, 61
sömürü, 42
Sopa, 211
stok yapma, 192
subaşı, 58
Subaşı, 60
sübyancı, 9, 13
Süleyman Demirel, 3, 17, 116
Süleyman Mescidi, 129
sürgün, 59
Sürgün, 212
Süryaniler, 131
Süveyş kanalı, 48
Sultan, 31
Sultan Muhammed Hân, 61
Sultân Süleyman, 47, 49
Sultân Vahidüddin, 120
şûrâ, 29, 30
şûrâ meclisi, 29, 30
surreler, 42

- T -

ta'zir, 21, 27, 28
ta'zir, 210, 211, 212, 213
tabiat, 92, 157
Tabibler, 182
Tağrib, 212
tahrîk-ı zenâdıka, 208
tahsis, 99, 111, 112
tahsis ve stok politikası, 191
Tâhûn'ül-Atîk, 149
Tanzimat, 212, 213
Tanzîmât, 51, 54
Taraf, 104
tarik-i has, 109
tasarruf, 52
Te'bîd, 96, 97, 98, 99, 100
Teâmül, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 112
teârüf, 104, 105, 106
tebarrai, 47
Tebriz, 18
Tekelci Eğilimler, 197
tekelcilik, 191, 197
temel hak ve hürriyetler, 44
temlik, 104
Teokrasi, 5, 23
tevâbi-i muttasıla-i müstakırre, 109
Tevrat, 13
Ticâret, 49
tımar, 57, 58
tımar eri, 58

tımar erleri, 57
Topkapı, 48
tüketici, 3, 166, 197, 201
tüketici hakları, 3
Türk, 55
Türk Devletlerinde, 50
Türk Hukuk tarihi, 52

- Ü, U -

Ulü'l-emr, 27, 28
ümmet, 50
Ümm-i Ruman, 12
üretici, 169, 174, 177, 200, 201, 202
Un kapanı, 181
Usul hukuku, 27
Uzunçarşılı, 49

- V -

vakfiyye, 108, 109
Vakıf, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 108, 109, 110, 111
Vâkıf, 110, 111, 112, 113
Vâkıfların flartları, 112, 113
valilik, 58
vasiyet, 103
vech-i istihsân, 23
veliyyullah, 119
Venedik, 18
vezâret-i tefvîz, 58
voynuk, 58
voynuklar, 57

- Y -

Yahudi, 49, 77, 82, 125, 126, 152
Yahudiler, 50
Yakubiler, 131
Yavuz, 47, 55
Yavuz Sultan Selim, 128, 142
yed-i vahid usûlü, 204
yiğitbaşı, 163, 164, 178
Yunus Vehbi Yavuz, 20, 22
Yusuf Kuyusu, 151

- Z -

Zabtiye Müşiriyeti, 188
zarûret, 22, 23
ze'âmet, 58
zimmet, 51
zimmet akdi, 51
zimmî, 43, 51, 53, 61
zimmîler, 52, 53, 57
Zimmîler, 50, 51, 52, 61, 77